ISSN 0130-7037

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

7 '90

Матінко-Україно, рятуй від чорнобильського лиха
дітей своїх — тремтливе пагіння народу.

Академік АН УРСР В. І. БЄЛЯЄВ:

— Нині небезпеку становить забруднення узбережжя Чорного моря, а не природні коливання рівня сірководневої зони. Цей рівень коливається, як я вже говорив, 7000 років, і нічого страшного не сталося. А від забруднень гинуть риба, тварини, ми залишаємося без пляжів, втрачаємо цілющі властивості води. Якщо до всього цього додати ще й сірководень, уявіть, що станеться...

Інтерв'ю із завідуючим відділом Морського гідрофізичного інституту, головою Комісії при Президії АН УРСР з проблем світового океану, керівником Міжвідомчої республіканської програми з вивчення Чорного моря та його сірководневої зони, академіком АН УРСР Валерієм Івановичем БЄЛЯЄВИМ читайте на стор. 2—5.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ЛИПЕНЬ 1990

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

Щомісячний науково-популярний журнал товариства «Знання» Української РСР

Заснований у серпні 1923 року.

Видавництво «Радянська Україна» Київ.

© журнал «Наука і суспільство». 1990

У номері:

2 **Не переступити поріг. Альтернатива**
БЄЛЯЄВ В. ЧИ ЗАГИНЕ ЧОРНЕ МОРЕ? На запитання нашого кореспондента відповідає науковець.

6 **Банк ідей**

8 ПОПОВИЧ М. БЕЗПРИСТРАСНІСТЬ НАУКИ І СТРАЖДЕННІСТЬ БУТТЯ

10 **У лабораторіях учених**

11, 24, 47, 81 **Мозаїка планети**

12 РИБАКОВ Б. НОВА КОНЦЕПЦІЯ НАШОЇ ДЕРЖАВНОСТІ. Бесіда нашого кореспондента з відомим ученим.

15 **З історії науки і техніки**
ВАРЕНИК М. ВІД ПАРОВОЗА ДО ...ПАРОВОЗА

17 ГУЛЕНКО В. СОЦІОНІКА. Характеристики міжтипних стосунків.

20 **З пошти редактора**
РОМАНЮК Ю. ДО ВАС, НАШІ ШАНОВНІ ЧИТАЧІ

22 **Експедиції повертаються**
ЗУБАВІНА І. ЗАЛІЗНИЙ ДОЩ СІХОТЕ-АЛІНЯ

26 **«Гіперболоїд».** 144-те засідання клубу для юнацтва.

39 БІБЛІЯ. ГЛАВИ З «НОВОГО ЗАВІТУ»

34 ПУСТОВОЙТ В. ЗОНА ЗАВТРАШНЬОГО ЛИХА. Наш кореспондент побував у одному з районів Ровенщини... Коментар науковця.

38 КУЛЬЧИЦЬКИЙ С. ВІДЛУННЯ ГОЛОДУ 1933-ГО РОКУ У ПЕРЕПИСІ НАСЕЛЕННЯ 1959-ГО. Коментар до однієї карти.

42 **Національна символіка України**
СЕРГІЙЧУК В. ЗОЛОТИЙ ЛЕВ

44 **Україна і українці**
НАСЄДКІНА Л. МАРІУПОЛЬСЬКА ГРЕЦІЯ

48 **Мистецький словничок**

50 **Терра інкогніта**
ЛИСОВЕНКО М., ІВЧЕНКО В. ЯСНОВИДИЦЯ

54 **Листи і відповіді**

55 **Книги**

56 **Біля домашнього вогнища**

59 ВИННИЧЕНКО В. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ. Продовження публікації.

73 ЩЕГЕЛЬСЬКА А. РИТУАЛЬНИЙ КАЛЕНДАР

Не переступити поріг.
Альтернатива

Чи загине Чорне море?

Рівно 100 років тому російська океанографічна експедиція виявила в глибинах Чорного моря розчинений сірководень. Шість-сім тисяч років тому тут сформувалася товща отруйного газу і захопила близько 90 процентів обсягу моря.

Хочеться одразу застерегти: то не унікальна властивість Чорного моря. Досить обширні зони, заражені цим газом, трапляються в Індійському та Атлантичному океанах, часом у Каспійському та інших морях і навіть у прісноводних озерах.

Чому ж забили на сполох? Чому різні видання під інтригуючими заголовками почали друкувати фантастичні проекти порятунку Чорного моря? Один з них настійно пропагується, бо пропонує одержувати із сірководню електричну енергію.

Справа у тому, що границя сірководневої зони весь час коливається, то опускаючись, то піднімаючись під впливом погоди та інших природних факторів. Коли сірководень піднімається, він спричиняє масову загибель мешканців морського шельфу.

За останнє десятиріччя водойми потерпають від людської діяльності. Не уникнуло цієї долі й Чорне море. У зв'язку з цим виникло питання: як забруднення впливатимуть на стан екологічної системи Чорного моря? Ось чому під егідою Академії наук УРСР на Чорному морі два роки велися роботи за міжвідомчою комплексною програмою, аби скласти прогноз еволюції сірководневої зони. Було проведено шість експедицій, в яких взяли участь шість академічних та багато відомчих інститутів.

На жаль, забруднена не лише прибережна смуга, а й відкрите море. Щороку сюди надходить така кількість шкідливих речовин, що за їх рахунок може утворитися приблизно стільки ж додаткового сірководню, скільки його виникає природним шляхом (10^7 тонн на рік).

То, може, справді є підстави для паніки? І треба будувати грандіозне підприємство по перекачуванню Чорного моря, про яке так багато пишуть?

З проханням пояснити ситуацію редакція звернулася до голови Комісії при Президії АН УРСР з проблем світового океану, керівника міжвідомчої республіканської програми з вивчення Чорного моря та його сірководневої зони, завідуючого відділом Морського гідрофізичного інституту академіка АН УРСР Валерія Івановича БОЛЯЄВА.

Кореспондент. Валерій Іванович, мабуть, уже можна підбити деякі підсумки чорноморських експедицій і зробити висновки щодо сірководневої зони?

В. БЄЛЯЄВ. Передусім хочу сказати, що ніхто з учених-океанологів не прихетний до прогнозів та пректів, які містяться в газетних публікаціях: про вибух моря, про необхідність відкачування сірководню і таке інше.

Дослідження на науково-дослідних суднах Академії та інститутів інших відомств ъедуться регулярно. Наша мета — розібратися в ситуації з сірководнем. Нині зібрано величезний експериментальний матеріал. Побудовані математичні моделі трьох головних екосистем Чорного моря — шельфу, кисневої та сірководневої зон, глибинної частини моря. У наших дослідженнях беруть участь учені Болгарії і Туреччини. Працюють над проблемою Чорного моря й американські вчені.

Висновок, якого ми дійшли: з сірководневою зоною не коїться нічого нового порівняно з тим, що відбувалося протягом 7000 років її існування.

Дуже часто в пресі згадують глибину залягання верхньої межі сірководневої зони. Це досить складне поняття, і коли його переповідають неспеціалісти, виникають всілякі непорозуміння. Верхня межа — це шар води, де концентрація сірководню сягає лише десятої частки грама на тонну води. Нижче вона поступово зростає, сягаючи дев'яти грамів на тонну біля самого дна, на глибині 2000 метрів. При цьому вміст газоподібного сірководню становить поблизу дна лише півтора грама на тонну води.

Крім плавних змін, пов'язаних з повільними кліматичними процесами у водній товщі, границя сірководневої зони підвладна швидким, синоптичним коливанням. Останні спричиняються підводними вихоревими течіями, що рухаються у горизонтальному напрямку. Ці вихори мають діаметр приблизно в десятки кілометрів. У їх центрі вода рухається вгору чи донизу, захоплюючи сірководень, який швидко окислюється. Прилади, що потрапляють у піднятий вихорами сірководень, можуть фіксувати підйом верхньої його межі навіть у тих випадках, коли загальний середній рівень знижується. Тому навіть протягом одного рейсу дослідницького судна можна помітити різницю рівня сірководневої зони у кілька десятків метрів. Але це зовсім не означає, що вона піднялася назавжди. Якщо, приміром, повернутися на те ж саме місце через два тижні, то можна виявити, що сірководень заглибився, скажімо на 50 метрів. Така динаміка цього процесу. І безпосередні вимірювання не дають нам змоги робити однозначні висновки про границі зони. Для цього потрібен цілий комплекс додаткових океанічних вимірювань.

Спостереження, проведені протягом двох років (1985—1986), виявили тенденцію підйому сірководневої зони. Але це ще не віковий хід подій, йдеться лише про два роки. І ці коливання пов'язані із змінами погоди.

Сірководень узагалі не має сталих кордонів по всій товщі Чорного моря. Він розміщується приблизно на глибині 100 метрів у районах висхідних течій (у центрі) і на глибині 200 метрів у районах низхідних течій, тобто на периферії моря. На цих глибинах і відбуваються швидкі синоптичні коливання границі сірководневої зони. Остання експедиція нашої Академії в грудні минулого року зареєструвала сильне заглиблення сірководневої зони — до 260 метрів у південно-західній частині, проти протоки Босфор. Отже, з'явилися ознаки опускання її середнього рівня.

Кореспондент. Тобто ви вважаєте, що ніякої сірководневої небезпеки не існує?

В. Беляєв. Ні, я так не вважаю. Поведінка сірководню в Чорному морі пов'язана з екологічним станом усього його басейну. А тут справи кепські. Екологічний стан багатьох районів узбережжя загрозливий. Внаслідок забруднення моря біля берегів знищується кисень, що спричинює утворення додаткового сірководню. В деяких місцях він навіть виходить на поверхню моря. Звичайно, в мізерних, але шкідливих для людини кількостях.

Наприклад, на Південному березі Криму є такі райони, де влітку взагалі спостерігаються потоки води, що йдуть із глибин моря. Вітер відганяє теплу воду від берега, а навзамін надходить холодна. Всі, хто побував у Криму на курортах, знають, як швидко може змінитися температура води. Разом з холодними глибинними потоками надходить і сірководень. І коли прибережні води забруднені, тобто знищено кисень — його природний ворог,— з'являється небезпека появи слідів сірководню з характерним запахом тухлих яєць.

Отже, нині небезпеку становить забруднення узбережжя Чорного моря, а не природні коливання рівня сірководневої зони. Цей рівень коливається, як я вже говорив, 7000 років, І нічого страшного не сталося. А від забруднень гинуть риба, тварини, ми залишаємося без пляжів, втрачаємо цілющі властивості води. Якщо до всього цього додати ще й сірководень, уявіть, що станеться...

Нині весь район Одеси — зона екологічного лиха. Там, де люди раніше лікувалися кліматом, навколишнім середовищем, тепер умирає багато дітей. І

така ж доля спіткає Крим, якщо ми не зробимо нічого для його порятунку. Тому нас має хвилювати насамперед екологічна ситуація, а не сірководнева.

Кореспондент. А як бути з ідеєю одержання енергії з сірководню? Адже про неї весь час пишуть, і навіть про це йшла мова у республіканській Академії наук.

В. Беляєв. Цю ідею розглядав Московський енергетичний інститут. Його дирекція звернулася до нас з проханням дати довідку про концентрацію сірководню у Чорному морі.

Коли москвичі познайомилися з нашими даними, то прийшли до висновку, що проект нереалістичний, нерентабельний, і відмовилися від нього. Минулого року в «Литературной газете» з'явилася стаття «Коли вибухне Чорне море», де ситуацію подано інакше. Стаття викликала паніку в Криму, оскільки у ній ішлося про те, що море, не виключено, вибухне під час землетрусу.

Кореспондент. А таке взагалі можливе?

В. Беляєв. Концентрація сірководню, розчиненого в морських глибинах, невелика. Газ не здатен вийти з розчину внаслідок механічних впливів. Отже такий вибух за законами термодинаміки неможливий. Ті, хто доводять його реальність, наводять факт появи вогневої смуги над морем під час землетрусу в Криму 1927 року. Посилаються на свідків — моряків та жителів узбережжя. Але серед свідків були й учені. Під керівництвом Є. Ф. Скворцова одразу ж вирядили експедицію, яка зробила необхідні аналізи і встановила причини цього явища — викид горючих газів із надр Землі, розташованих під морським дном. До сірководню, розчиненого в морській воді, це явище відношення не мало. Геологічні дослідження, проведені в наш час, підтвердили ці висновки. Остання експедиція АН УРСР під науковим керівництвом академіка АН УРСР Є. Ф. Шнюкова виявила на дні моря грязьові вулкани.

Кореспондент. У чому полягає суть проекту одержання енергії з сірководню? Чи справді він такий екологічно чистий, як про нього пишуть?

В. Беляєв. Не беруся судити про технічний аспект, оскільки я не спеціаліст у галузі енергетики. Всі мої міркування стосуються лише океанології та екології Чорного моря.

Проект передбачає перекачування чорноморської води трубами — загальний обсяг три стоки Волги. Побудувати на березі Чорного моря гігантський комбінат, порівняно з яким Кузбас і Донбас — така собі дрібничка. Вилучати сірководень з чорноморської води, спалювати його — одне слово, побудувати ТЕС. Воду використовувати для охолодження, а потім, брудну, скидати назад у море. Всі відходи цього «екологічно чистого» виробництва страшенно забруднять навколишнє середовище. Поворот північних річок — просто найчистіший, ангельський проект порівняно з цим.

Природна сірководнева зона нікому не загрожує. Це не мертва вода, а насичена життям бактеріальна екологічна система, що перебуває у стосунках з рештою морських екосистем. Її роль така сама, як і грунту в наземних екосистемах. Вона має складну структуру, тому втручання в сірководневу зону призведе до екологічної катастрофи. Навіть якщо проект, про який іде мова, можна було б здійснити, то й тоді не слід його розробляти без урахування думки спеціалістів-екологів.

Тим часом у текст звернення М. С. Горбачова до учасників глобального форуму по захисту навколишнього середовища вкралася помилка. Абсолютно правильна ідея про необхідність міжнародного співробітництва у справі вивчення Чорного та Середземного морів (ми над такою програмою працюємо разом з Болгарією) доповнена думкою про те, що верхня границя сірководневої зони вийде на поверхню моря. Нікому з океанологів таке не могло прийти в голову. За сучасними даними, що грунтуються на спостереженнях та розрахунках на моделях, границя сірководневої зони взагалі неспроможна наблизитися до поверхні моря. Навіть якщо досягти цього штучно, наприклад, вкрити все море на багато років непроникною плівкою, то після того, як плівку знімуть, кисень атмосфери за п'ять-шість днів відкине границю сірководневої зони на колишнє місце, на глибину 100—200 метрів.

Преса робить свою справу. Президія АН СРСР виділяє кошти на розв'язання цієї неіснуючої проблеми інститутам Сибірського відділення. Мабуть, у Сибіру розв'язані всі власні екологічні проблеми і потрібно «допомагати» Україні, де є шість науково-дослідних інститутів океанологічного профілю. Нині в науковому середовищі ходять чутки про те, що Рада Міністрів СРСР виділяє багатомільйонні суми для порятунку Чорного моря від «вибуху» шляхом спорудження на його березі гігантського хімічного комбінату для перекачування глибинних вод.

У той же час на впровадження своїх робіт ми коштів не одержуємо. Тому впроваджуємо їх за кордоном — у Польші, Болгарії та інших країнах. А своя природа гине...

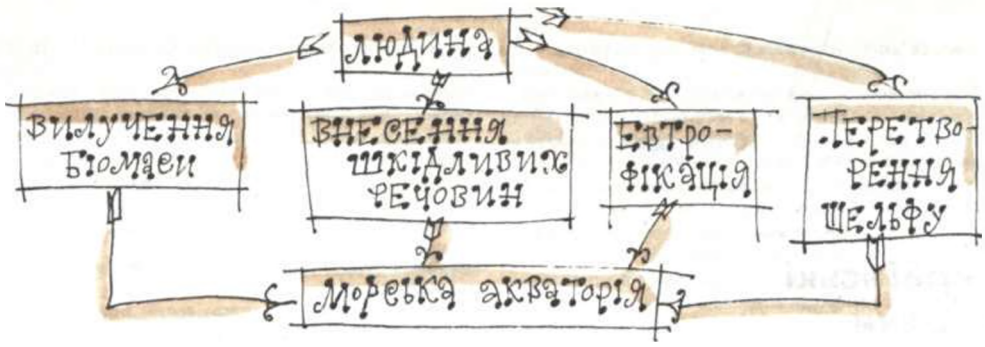

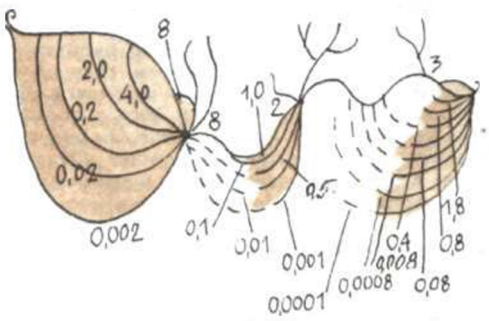

Основні види впливу людини на морське середовище.

Розподіл органічної речовини (в міліграмах на літр), що її приносить річка у прибережну акваторію.

Кореспондент. Ви маєте альтернативний проект порятунку Чорного моря?

В. Бесляєв. Ми запропонували методи оздоровлення морського середовища. Втім, як і будь-якого іншого. Природу теж можна полагодити, якщо мати наукову схему з усіма зв'язками між елементами, що входять до її складу. Адже методами «зелених» проблему не розв'язати. Громадські заходи необхідні, я їх вітаю. Але їх недосить. Бо коли якесь підприємство закривається, держава зазнає збитків. Тому треба все вирішувати під час проектування. Наприклад, екологічна експертиза ідеї, що міститься у фразі «побудувати атомну електростанцію в Криму», якби вона була своєчасно проведена Академією наук, дала б змогу зберегти сотні мільйонів карбованців. Таких збитків зазнала держава через те, що Кримську АЕС закрили напередодні пуску. Ще 1966 року в приміщенні нашого інституту в Севастополі відбувся Всесоюзний симпозіум з сейсмології, де були оголошені дані про високу сейсмічність цього району.

Поки що жодної копійки не вкладено в справу обгрунтування проектів. Тим часом у нашому інституті розробили методи екологічної експертизи всіх господарських заходів, методи моделювання природно-господарських комплексів. Їх можна назвати еколого-економічними системами, які розташовуватимуться на узбережжі. На моделях, на ЕОМ ми перевіряємо всі можливі варіанти.

На жаль, не всі розуміють, що екологічні проблеми не розв'язати без математичних методів. Так само як не побудувати міст, літак, ракету без сучасних обчислень. І природу можна вивести з кризового екологічного стану, тільки відшукавши потрібний варіант на моделях. У нас створені такі моделі і доведені до рівня програмних систем.

Наша модель зветься логіко-інформаційною. Ми її запропонували для моделювання району Великої Ялти. Цей район був представлений у вигляді тисячі елементів — усі види господарської, комунальної діяльності, всі санаторії, природні об'єкти, парки, пляжі, морське середовище. Система давала змогу програти будь-які варіанти виводу Ялти з кризового стану. Приблизно півроку вона працювала, потім, не дістався підтримки, припинила своє існування.

Тим часом екологічна ситуація на Чорному морі погіршується. Створюється міжнародна програма його порятунку. В ній візьмуть участь усі причорноморські — Україна, РРФСР, Болгарія, Румунія — та придунайські країни. Ми маємо в своїх руках методи порятунку Чорного моря, але не в змозі їх застосувати, позаяк не маємо ще для цього коштів. Наш Морський гідрофізичний інститут АН УРСР — установа академічна і не має грошей для впровадження розробок, для практичної діяльності. А методи наші надзвичайно економічні, не потребують великих затрат. Йдеться про зовсім невелику частку тих коштів, які нині просто марнуються...

Бесіду записала
Нінель СУКМАНСЬКА.

Українські вітряки

Недавно побачив по телевізору вітрові електростанції, яких уже начебто багато працює у Швеції. Всі вони мали вигляд такий, як я подав на рис. 1.

Пригадались мені наші українські вітряки, яких у нашому селі (400 дворів) було три. Всі їх вітрові лопаті були такої конфігурації, як я показав на рис. 2. Тобто в нас шість лопатей, а не дві. Тобто наші українські вітряки економічніше використовують енергію тихого і помірного вітру.

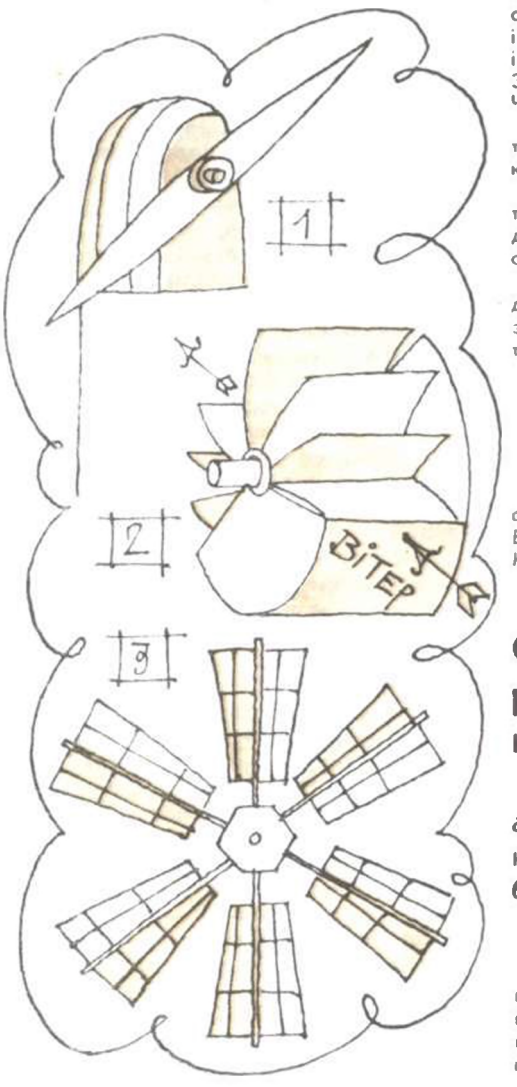

Одночасно пригадалась мені конструкція роторного компресора для сушіння сіна. То була велика турбіна (рис. 3), яка нагнітала повітря у трубу, обкладену зів'ялим сіном, під тиском до 2—3 атм.

Закупив був таку турбіну наш передовий голова колгоспу. Та обладнати сушильний агрегат з великим навісом для високовітамінного сіна не встиг, бо зняли його з посади, а поставили такого, що вже нічого не будував у колгоспі, крім власного будинку. Ось іду якось зі школи повз цю турбіну пізно ввечері. Десь метрів за 150 від моєї стежки чую щось обертається і тарабанить. Подумав я, що забули вимкнути струм.

Підійшов. Електромотор уже поцупили, а турбіна сама обертається. Я дуже здивувався. Ще раз переконався, що вітру немає і дерева не шелестять, а вона обертається і досить швидко. Зупинив дрючком, пустив. Знову набрала турбіна розгону і обертається. Чому?

Роздивився. Кожух, забірне сопло і нагнітаюче разом утворили трубу, в якій легесенький протяг обертає турбіну. Дивно?

Ось чому я прийшов до висновку, що така турбіна буде найекономічнішим вітровим двигуном, хоч на високих, хоч на низьких обертах.

Звісно, така електростанція вигідна лише для акумуляторів. А якщо акумулятори всі заряджені, а вітер дме, то можна переключати її на електроліз води.

Михайло МУСІЄНКО,
пенсіонер, колишній учитель математики сільської школи.

с. Н. Дубечня
Вишгородського району
Київської області.

Одночасність розвитку цивілізацій,

або Чому ми ніяк не знайдемо братів по розуму

Щоб пояснити невдачі у справі пошуку позаземних цивілізацій, у 80-х роках член-кореспондент АН СРСР В. Троїцький запропонував гіпотезу одночасності розвитку цивілізацій у Всесвіті («Земля и Вселенная» — 1983,

№ 6). Гіпотеза ця зазнала справедливої критики.

Доказ одночасності розвитку космічних цивілізацій витікає із запропонованої мною загальної теорії еволюції (ЗТЕ), або циклічного закону повторення матеріальних форм, коротке повідомлення про який вміщено в № 9 журналу «Наука і суспільство» за 1989 рік. Якщо прогресивні цикли розвитку матерії з коефіцієнтом прискорення π(пі=3,14) починаються з «великого вибуху» Всесвіту, то існує абсолютний відлік часу для всіх населених планет усупереч спеціальній теорії відносності А. Ейнштейна. Хоч населені тепер планети утворюються в гігантський проміжок часу — один-два мільярди років, це становить від обсягу тодішнього другого циклу всього приблизно 20 процентів. У третьому, четвертому та інших циклах ця різниця в рівні еволюції зберігається, але зменшується, і в нашому, 17-му циклі, становить всього 40—50 років. Тобто у Всесвіті навряд чи є цивілізації, які за науково-технічним розвитком відстають од земної або переважають її більш як на 40—50 років. Різниця не більша, ніж відставання індійської та китайської культур від європейської. У цьому причина провалу всіх програм пошуку позаземних цивілізацій, або так званого «великого мовчання» Всесвіту.

Справді, якщо найближча од нас цивілізація перебуває на відстані 80 світлових років, то її науково-технічнький розвиток такий, як і земної, а світлові промені доносять до нас образ цивілізації, якою вона була 80 років тому, або, скажімо, якою була земна цивілізація 1910 року з нерозвиненою радіотехнікою. Земля не отримає сигналів з такої планети, так само, як її сигнали до неї дійдуть ще не скоро. Висновок з цього швидше оптимістичний: у нашій галактиці можуть бути тисячі й мільйони цивілізацій, які в даний час не здатні зв'язатися між собою радіотехнічними засобами.

Отож, звідси випливають три практичні висновки: по-перше, не варто шукати цивілізації далі, ніж на відстані у 50—60 світлових літ. По-друге, не варто для цього створювати надто дорогу апаратуру (оцінюється в сімдесять млрд. крб.). По-третє, всі цивілізації, дійшовши до відкриття ЗТЕ, не прослуховуватимуть найближчі зірки, а самі надсилатимуть сигнали до найближчих зірок, і таким чином контакт налагодиться набагато швидше.

Існування циклів еволюції, котрі повторюються з математичною точністю, означає неможливість зупинки або загибелі населених планет з внутрішніх причин. У цьому випадку у відомій формулі для визначення кількості населених планет залишаються правильними лише перші два складники. Якщо є підходяща зірка й підходяща планета (за розмірами й відстанню од свого сонця),— то еволюція обов'язково матиме місце. Можемо уявити планети як приймачі якоїсь єдиної програми розвитку цивілізації, яка надсилається з одного центру. Ця гіпотеза не більш фантастична, ніж відвідини Землі інопланетянами. Хоча з думкою про палеоконтакти та нинішніх прибульців доведеться розпрощатися, адже всі цивілізації перебувають на однаковому рівні розвитку і неспроможні наносити візити. Також не буде у Всесвіті планет, придатних для колонізації, оскільки всі підходящі для життя планети обов'язково населені.

Висновки з ЗТЕ все ж не дають можливості для точного передбачення кількості населених планет. Якщо поблизу одної серед тисячі зірок є розумне життя, то відкриття позаземних цивілізацій припадає на початок наступного століття. За циклами еволюції то буде повторенням телескопічних відкриттів Галілея у XVII столітті. Якщо ж, в гіршому варіанті, цивілізація є біля однієї з мільйона зірок, то позаземний розум вдасться відкрити аж через сто років. То буде аналог відкриття відстаней до зірок у XIX столітті. Хоча і в цьому випадку в нашій галактиці може налічуватися до ста тисяч населених планет.

Володимир ТЕПЛУХА.

с. Ксаверове
Городищенського району
Черкаської області.

Коли переходити на літній час

Мене особисто і моїх колег по роботі непокоїть ранній перехід на літній час. Чому забирають у наших дітей годину солодкого ранкового сну? Чому економлять на здоров'ї наших дітей? Адже весною і так організм виснажений, а ще навантаження в школі. Діти ввечері буквально падають з ніг! Вже зекономили на атомних реакторах, за що доводиться розплачуватись власним здоров'ям. Здається, що в нас на першому місці не здоров'я людей, а економія будь-якою ціною.

Пропоную переходити на літній час на Україні не раніше, ніж з 1 травня і по 1 вересня.

Т. КОСТЮК.

Немирів,
Вінницька область.

Безпристрасність науки і страждениість буття

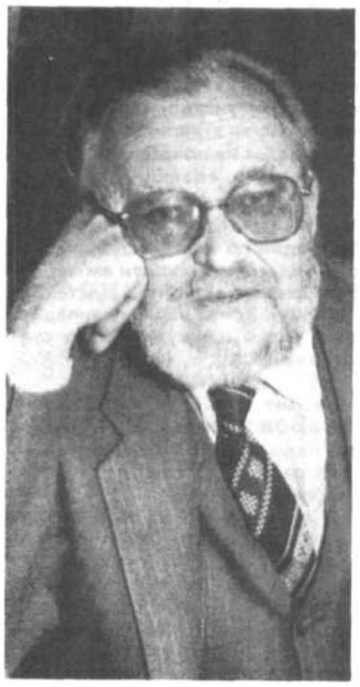

Мирослав Володимирович ПОПОВИЧ народився 12 квітня 1930 року в Житомирі. Після закінчення філософського факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка вчителював, працював директором середньої школи на Тернопільщині. Закінчив аспірантуру Інституту філософії АН УРСР. Член КПРС.

Доктор філософських наук, президент Українського філософського товариства, один з організаторів Народного руху України за перебудову. Науковий інтерес — логіка.

У березні цього року затверджений членом редколегії журналу «Наука і суспільство».

Мирослав ПОПОВИЧ,
доктор філософських наук.

ВАЖКИМ і нервовим був для нас 1989 рік, не легшим є 1990-й. Зрештою, в кожного свої втіхи і розчарування, перемоги і печалі. Та поза суспільно-політичним життям ніхто в наш час залишитися не може, а тут тільки безнадійні люди можуть довго триматись у стані ейфорії.

Тривожно ми прожили останні роки, ще неспокійнішими, мабуть, будуть наступні. Що ж, треба усвідомити давно: революція — це лише на якихось етапах сліпуча радість відкриття і творення. А ми переживаємо революцію.

З огляду на особливості нашого журналу і моєї професії, я б звернувся до так званих «революцій у науці» і навів лише два приклади. З приводу відкриття одного математичного монстра, дослідження якого призвело до далекосяжних наслідків, великий французький математик Ерміт сказав, що він відвертається від цієї «зяючої рани з огидою». А знаменитий Гендрік Лоренц зізнавався А. Ф. Йоффе: він шкодує, що не помер напередодні відкриття квантової механіки.

Революція — це завжди втрата стійких звичних орієнтирів, час вищою мірою дискомфортний і для тих, хто її робить, і для тих, хто прагне бути від усього якнайдалі. Хоча завжди знаходяться людці, що на всьому наживають капітал. У науці, зрештою, болісний період пошуків основних орієнтирів завжди закінчується добре: не було ще революцій, які викинули б на смітник справжні здобутки науки — зайвими виявляються лише ілюзії. Тому фактично, якщо говорити про результати, революції в науці завжди виявляються більш чи менш драматичними сукупностями реформ. Реально, звичайно, бувають несправедливо оцінені цілі комплекси ідей, які потім упродовж років і століть лежать забуті, але то вже людська справа і чиясь особиста відповідальність.

У суспільному житті та докорінна зміна соціальних умов, що її звуть революцією, відзначається не лише мірою драматизму, неспівмірного з інтелектуальними потрясіннями. У прямому розумінні слова революція означає також ламання основ життя, аж до заміни назв, імен і літочислення,— ламання, яке рідко обходиться без крові. Маятник історії розкачується круто, і тому реставрація — тінь і супутник революції.

Хотілося б, щоб таких революцій світ не знав. Хотілося б, щоб найдокорінніші зміни все ж здійснювались як сукупність розумних реформ.

Цього можна сподіватися почасти й тому, що зросла роль науки в суспільному житті. На жаль, на перешкоді

стають не тільки якості політиків, а й якості вчених. Сьогодні, коли перші кроки перебудови зробили всіх менш самовпевненими, ми бачимо, скільки імпровізації було у цих кроках, як погано уявлялося все в цілому. Важко винувати-ти тут суспільствознавство як таке — надто давно воно знаходиться у лакейському становищі. Але факт залишається фактом: у ході пошуків політологам, соціологам, економістам, всім гуманітаріям доведеться зробити справу, до якої вони, на жаль, погано підготовлені. Необхідно мати не тільки «модель потрібного майбутнього», а й моделі шляхів його досягнення.

Досить сказати: ми не вміємо відповісти на запитання, що таке соціалізм узагалі, якщо це не обов'язково «загальнонародна» (читай — державна) власність на знаряддя та засоби виробництва. Фактично всі визнають цю обставину. І в той же час у разі потреби приходять на згадку грізні формули-звинувачення: «антисоціалістичні елементи», «ворожі соціалізмові течії» і так далі.

Скільки неймовірних асоціацій пов'язано з виразом «приватна власність»! Хто може сказати, що він — прихильник експлуатації? Тим часом ми всі давно підозрюємо, що з відміною приватної власності на засоби виробництва експлуатація трудящого може не тільки не зникнути, а й посилитися!

У науці теж існують свої цінності й ідеологеми. На практиці вони обертаються на передсуди у фізика чи математика так само, як у економіста чи соціолога, як у політика чи ідеолога. Але вчений терпиміший, ніж політик: принаймні в теорії він визнає, що від ідеологем можна відмовитися, оскільки основна цінність в науці — істина.

Перегляд суспільствознавчих теорій під кутом зору їх доказовості, підтверджуваності фактами, позбавлення ілюзій та передсудів буде ефективнішим, якщо до нього долучити аналогії з добре структурованими галузями знання. Але й тут є істотна відміна від природознавства.

У суспільному житті основні цінності суспільства закріплюються ідеологією. Ідеологія, як слушно зауважив нещодавно Г. Х. Шахназаров, закріплює основні цінності таким чином, що спосіб життя даної спільноти сприймається нею як найкращий у світі. Можна додати, що навіть там і тоді, коли усвідомлюються всі недоліки реального суспільного життя народу, навіть це усвідомлення сприймається як перевага над іншими. Так було, наприклад, з передовою російською інтелігенцією, що поєднувала нонконформізм з усвідомленням особливої місії російського народу. Мабуть, навіть у нещасті потрібен певний духовний комфорт.

Освячення порядку, в якому живе народ, нація, може пов'язуватися з етнічними традиціями, з історією нації, з релігією, зі всесвітніми завданнями. Так чи інакше у стані хаосу жити неможливо. Коли звичні цінності втрачають силу, реставруються давні, архаїчні пласти аж до забутих, тисячолітньої давності обрядів. І це не випадково.

Що спроможна і повинна дати наука суспільству в критичний час заміни чи формування цінностей? Звичайно, вона повинна дати об'єктивну, цілісну картину того, що було і є. Картину вірувань і традицій народу аж до найбільшої глибини. Картину його історичного минулого. Картину зв'язків власних національних інтересів у їх історичному розвитку.

Але цінності — це не картина. Можна дуже детально розповісти людині, яка ніколи нікого не любила, що таке любов, і вона залишиться такою ж неосвіченою. Цінності взагалі, як і гроші зокрема: вони або є, або їх немає.

І тут, мабуть доцільна паралель між світом цінностей і світом наукових істин. В обох випадках зміни, хоч які вони кардинальні, є руйнівними, деструктивними, якщо стверджують щось усупереч загальнолюдським цінностям. Таким, як істина, добро, краса.

Великий Кант говорив, що дві речі завжди викликають подив: зоряне небо над нами та моральний закон в нас.

Нехай комусь видадуться смішними з погляду вічності часи порожніх прилавків та міжнаціональних сутичок. Знати, розуміти і вболівати можна тільки з погляду вічності. Що холоднішою й безпристраснішою буде наука, то менше страждань принесе буття. Що гарячіше прийматимемо до серця чужі страждання, то частіше звертатимемося до вічності, до зірок.

ЖИТТЯ СЕРЕД БЛИСКАВОК

Харківські фізики висловили припущення, що найперші іскорки життя на Землі могли з'явитися у морських лагунах, коли в них влучали потужні грозові розряди. Життя народжувалося тут серед гуркоту громовиць і засліплюючих спалахів блискавок.

То був час, коли на Землі була пустка, у водах первісного Світового океану ніщо не плавало, а в туманах, що клубочилися над його поверхнею, ніхто не літав. Тим часом древні греки твердили, що богиня краси та кохання Афродіта вийшла саме з морської пучини. Як таке могло статися?

Якщо життя не принесли прибульці з Космосу, значить, воно утворилося з того, що було під рукою в Природи у той момент на планеті Земля. А був океан з величезним набором різних хімічних елементів, які здавалося, тільки й чекали на те, щоб з них витворили перші живі істоти.

Найвірогідніше, це сталося у тих морських лагунах, куди несли свої води короткі гірські річки й струмки під час танення снігів. Вони розбавляли солоний океанський бульйон, до такої міри насичений, що в ньому нічого не могло відбутися: в одному його літрі містилося 37 грамів солей! І хоча саме вони мали бути головними дійовими особами у тому грандіозному спектаклі, котрий потім назвали життям на Землі, їх усе ж таки тут було надміру. Довгі молекули, здатні відтворюватися,— провісники життя — ладні були утворитися у менш насиченому сіллю розчині під дією якогось потужного поштовху іззовні.

Як показали досліди, проведені в ХДУ на чолі з професором В. Д. Воловиком, таким імпульсом, не виключено, був грозовий розряд, котрий засліплюючим лезом урізався в розведені води океану і почав вершити диво перетворення неживого в живе. Вчені з'ясували, що найгодящішою для цього була водна стихія, де один літр води містив один грам солі. У Природи було вдосталь часу на експерименти, отже, не раз і не два поцілювала вона блискавицями в океан, щоб звуком і світлом створити небіологічним шляхом перші органічні молекули.

Блискавки несли з собою ультрафіолет, багато ультрафіолету. Під його дією розпочиналися різні реакції. Із мільйонноградусної стріли, що розсікала воду, ринули у глибінь, штовхаючи поперед себе воду, ударні хвилі. Під їх потужним натиском руйнувалися всі системи, які тільки існували у воді тої миті. У дикому хаосі світла і звуків гинуло геть усе, і про виникнення тут життя годі було і мріяти! Так само поводила себе й рукотворна блискавка, народжена в лабораторії університету, коли проникала в підставлені під її удар сольові розчини, які нагадують ті, що плескотіли у прадавні часи в прибережних лагунах. Фізики спромоглися довести, що життя не виникло б біля берегів, де солі обмаль: прісна вода не годилася для цього. Досліди переконували, що удача прийшла до Природи тоді, коли вона знайшла зону океану, завглибшки у десятки метрів. Концентрація солі тут, у морських лагунах, була такою, що під дією ультрафіолету виникали умови для утворення довгих ланцюжків макромолекул, котрі до того ж не гинули від ударних хвиль, силу яких Природа зрештою відрегулювала. Що й казати, її експерименти не були надміру витонченими, але вона не пошкодувала на них мільйони років. І нарешті, у прибережних районах океану з'явилися, мабуть, крихітні живі грудочки, з яких потім і виліпили прекрасну Афродіту.

Володимир ОЛЕКСАНДРОВ.

Екологічний страж у космосі

Кожні два тижні група вчених одержує космічні знімки Харківської області. Після їх обробки вони дізнаються про забруднення навколишнього середовища, водну та вітрову ерозії, стан посівів і лісових масивів, про осередки шкідників на них. Учені готові поставляти цю інформацію всім зацікавленим організаціям регіону.

Лише з далекої космічної височини можна охопити поглядом нашу Землю. І побачити результати нашої діяльності: забруднені водоймища, знищені ліси, задимлені міста, пустелі на місці колись квітучих земель. Природа бездумно знищується, але де межа? Сигнал небезпеки подає моніторинг — система спостереження, оцінки і прогнозу змін, які відбуваються у природному середовищі. Два роки тому в Харківському університеті створено науково-дослідну групу регіонального екологічного моніторингу. В її розпорядженні техніка космічного спостереження: кожні два тижні надходить фотоінформація з супутників, яку опрацьовують фахівці. Вони отримують дуже цінні дані, якими, проте, ніхто ще не скористався.

Звичайно, не можна водночас і в усіх деталях оцінити забрудненість повітря, ґрунту й води на всій території Харківської області. Тому обирають лише окремі райони. Керівник групи О. В. Климов запропонував для цього водозбірний басейн річки Сіверський Донець біля Гайдар, де розміщена біологічна станція університету. Тут унікальний природний

комплекс, який сміливо можна назвати моделлю всієї Лівобережної України. Він включає в себе діброву, що переходить у луг, яким тече річка. На другому березі річки — сосновий бір. І все це забруднює розміщена неподалік Зміївська ДРЕС — найпотужніше джерело всіх екологічних бід області.

Працює теплова станція на кам'яному вугіллі і викидає в атмосферу велику кількість сірчистого ангідриду та азотних сполук, пилу. Сірчистий газ, з'єднуючись з вологою повітря, утворює розчин, який випадає потім кислотними дощами. На 100—150 кілометрів тягнеться від електростанції «лисячий хвіст», з якого забруднення розноситься по всьому регіону. І насамперед від нього потерпає район біологічної станції. Тому учені і ведуть тут свої спостереження. У напрямку до Зміївської ДРЕС вони заклали екологічний профіль, який простягнувся майже на 20 кілометрів, закінчуючись усього за двісті метрів від її території. На певній відстані одне від одного розмістили майданчики, де беруть проби води, повітря, грунту, аналізують рослинність, вивчають тваринний світ.

Цим природним комплексом котиться хвиля забруднень від ДРЕС. Частково вона осідає, акумулюється, решта дощами змивається в річку. Так у воді Сіверського Донця виявили всі компоненти забруднень, і він несе їх далі, у Донецьку і Ворошиловградську області. Річка — зручний об'єкт для спостереження, і харків'яни не випадково обрали її собі в помічники.

Група існує всього два роки, роботи непочатий край, тому екологи займаються виключно хімічними забрудненнями. Це найактуальніше завдання щодо захисту природи для Харківської області. Дещо вже зроблено. Для Первомайського хімічного комбінату виконано екологічну експертизу, дано оцінку ситуації навколо Зміївської ДРЕС. Район станції особливо цікавить учених — становище тут украй напружене: забруднений грунт постійно нагромаджує шкідливі хімічні елементи. Так, свинцю у ньому в 40 разів більше припустимого рівня. Вміст сірчистого ангідриду у повітрі, азотних сполук втричі перевищує норму. У воді Сіверського Донця, у криницях багато заліза, алюмінію та інших елементів, їх гранично припустима концентрація перевищена у 300—400 разів!

На знімках, одержаних з супутників, чітко видно плями забруднень на території Харкова. Велика — в районі аеропорту. Ця зона захоплює південну частину міста аж до селища Безлюдівки. Така сама ситуація в районі транспортного вузла станції Левади. Набагато чистіше у південній частині Харкова, але на знімках видно видовжену пляму, яка вкриває вулицю Клочковську. Тут пролягає напружена автомагістраль, яка погано продувається вітрами, і є по суті «трубою», виповненою пилом і вихлопами. А вздовж вулиці — масиви багатоповерхових будинків!

Ось що побачив із космосу новий екологічний страж. Так кому ж усе-таки потрібна гірка правда про навколишнє середовище, в якому ми живемо?

Володимир САФРОНОВ.

м. Харків.

Мозаїка планети

...БО ВОНИ НЕ СТРАЙКУЮТЬ

«Популяція» роботів, яка щороку подвоюється, може досягти близько 2000-го року кількості в десять мільйонів»,— пише газета «Женевська трибуна» (Швейцарія), опрацювавши дані Міжнародної організації праці. Прибутки від роботів, зауважує далі газета, величезні: вони здатні працювати по 24 години на добу і до того ж ніколи не страйкують.

НОВЕ ПРО ЗІРКУ НА ЙМЕННЯ СОНЦЕ

Сонце — велетенська розжарена газова куля, що обертається довкола власної осі, проте не так, як, скажімо, тверда брила. Для більшої наочності звернімося до прикладу із звичайнісінькою дзигою — дитячою іграшкою. Всім точкам поверхні дзиги, яка крутиться, потрібна абсолютно однакова кількість часу, аби зробити повний оберт. Що ж до Сонця, то тут картина зовсім інша. Як засвідчили спостереження, період обертання його екваторіальних зон триває 25 діб, тоді як побіляполюсових — 36. Всередині Сонця різні його частини також обертаються з різною швидкістю, проте ще до недавнього часу точних вимірів тут бракувало.

Нещодавно американський геліофізик Кеннет Ліббрехт опублікував своє відкриття у цій галузі. З'ясувалося, що відомі вже закономірності обертання різних зон сонячної поверхні поширюються всередину світила на глибину 200 тисяч кілометрів (більше 30 процентів сонячного радіуса). А найдивовижнішим виявилося те, що глибше, там, де розташоване променисте ядро нашої зірки, сонячна матерія обертається за законами твердої брили, роблячи один повний оберт за 27 діб.

Мозаїка планети

Нова концепція нашої державності

Бесіда нашого кореспондента Володимира ОСИПЧУКА з академіком Борисом Олександровичем РИБАКОВИМ

— Борисе Олександровичу, дозвольте насамперед подякувати вам за напрочуд цікаву доповідь «Передісторія Київської Русі», виголошену у відділенні історії АН СРСР. «Наука і суспільство» надрукує основні її тези, викладені в бесіді з вами.

— Буду щиро вдячний. У своїй концепції я обстоюю позицію, що українці живуть автохтонно, тобто споконвічно, на корінній слов'янській землі. При цьому спираюсь на трьох китів історичної науки: Недерле, що створив «Слов'янську енциклопедію», академіка Грекова, історика держави і права Юшкова. Підкреслюю також п'ять принципів моєї методології:

1. Заперечення імпортності нашої державності.
2. Вивчення державності в найширшій хронології.
3. Повне врахування умов екологічного середовища.
4. Врахування історичної обстановки кожної епохи.
5. Нерівномірність історичного розвитку різних регіонів.

— Отже, перебудова відбувається і в історичній науці!

— Сучасний стан розробки такої важливої історичної проблеми, як виникнення державності на території Східної Європи, не може нас задовольнити. Віднесення Київської Русі то до феодальної, то до рабовласницької формацій чи несподіване заперечення класового суспільства впритул до татарського нашестя свідчать про слабку джерелознавчу й методологічну готовність до розв'язання великих проблем.

Необхідно комплексно розглядати всі історичні джерела: хроніки, сказання, повісті, мови, топоніміки, археологічні матеріали. Літописець Нестор у передмові до «Повісті временних літ» дав загальний огляд Старого Світу від Британії до Індонезії і китайців, «иже живущи на краю земли».

Для вивчення процесу виникнення державності особливо важливо знати великий хронологічний діапазон у кілька тисячоліть... Починати вивчення руської історії лише з 860 року, коли руська флотилія з'явилася на Босфорі під стінами Цареграду, не можна.

Уже руські середньовічні хроністи й історики XVII століття цікавилися скіфами, намагалися включити їх у загальні огляди початкової пори руської державності. Нестор знав, що частина племен жила за давнини на території, яку античні греки називали Великою Скіфією. В історичних творах XVII століття, в тому ж «Синопсисі» Гізеля, зустрічаються давні свідчення про міфічних князів Словена й Руса, які жили й діяли біля Чорного моря, а з часом перемістилися на Північ до Великого Словенська.

— Що ж тоді залишається від норманської теорії Русі!

— Варяги у нас були, їхня роль як придворної гвардії з'ясована. Нестор, ставлячи запитання «како Русская земля стала есть?», пов'язував його із заснуван-

ням Києва, що відноситься до рубежу V-VI століть, коли Київ став штабом племінних дружин східного слов'янства у їхніх походах на Візантію, що й зумовило завоювання Балканського півострова. Варяги ж з'явилися на Русі на 300 років пізніше, тому викреслені із числа претендентів на найменування слов'янської прадержави. До речі, вождь норманістів Стендер-Петерсон визнав крах усіх аргументів норманізму ще 1960 року на міжнародному конгресі істориків у Стокгольмі. Відомо також, що Володимир I вигнав варягів-найманців, тільки-но заволодів престолом, а 983 року одного з варягів принесли в жертву Перуну.

— На чому слід зосередити основну увагу дослідників державності слов'ян!

— На пошукові глибоких коренів тривалого історичного процесу визрівання державності з урахуванням суттєвих відмінностей київського Півдня і новгородської Півночі як у географічних умовах, так і в історико-культурному оточенні названих регіонів.

Зіставлення екологічних умов Новгородсько-Псковсько-Пошехонської Півночі і Києво-Волино-Чернігівського Півдня протягом V-VI тисячоліть підводить до таких висновків: землеробство на Півдні виникає на три-чотири тисячоліття раніше, ніж на Півночі. Зокрема, орне землеробство виникає на Півдні не пізніше бронзового віку... Північ відстає від Півдня приблизно на 2500 років.

— До недавнього часу у нас на Україні так патріотично мислити дозволяли собі лиш окремі аматори, скажімо, дослідник Змійових валів Аркадій Бугай, тепер уже покійний, до слова, математик за фахом!

— Я пам'ятаю Аркадія Сільвестровича. Ми свого часу підтримували його пошуки, заслуховували його доповіді. Він знайшов цікаві матеріали щодо оборонних ліній в Лісостепу. Згодом, щоправда, з'ясувалося, що частина їх стосується епохи Київської Русі.

— Проте, лиш частина, більшість — давні. Отже, закономірне запитання: коли, якщо доказово стверджувати, ми почали годувати Афіни!

— Південне рільниче землеробство в силу наближеності міжнародного античного хлібного ринку (Древня Греція, Римська імперія) стає експортним від VI-V століть до н. е. Слов'янське Середнє Подніпров'я VI-IV століть до н. е. експортує хліб через Ольвію, «торжище дніпровців». Північ експортного землеробства не знала взагалі. Навіть у середні віки Новгород часто закуповував хліб на «Низу», в хліборідних областях. Південь і Північ розвивалися різними темпами. Південь у всі епохи значно випереджав Північ, зберігаючи першість навіть у періоди натиску кочівників. Переваги природного середовища лісостепового чорнозему були помножені на перевагу наближеності до висококультурної смуги античних міст, яку древні називали «мережаною каймою на варварському одязі».

— Тож, мабуть, варто розглянути підсумки вивчення проблеми «прабатьківщина слов'ян»!

— Найбільш вагомим є ототожнення цього гіпотетичного простору з ареалом «тщинецько-комарівської» культури XV-XII століть до н. е. Цей ареал, до речі, збігається також з прабатьківщиною слов'ян узагалі, як і з «прабатьківщиною» русів за Нестором. З першого тисячоліття до н. е. західна й східна половини праслов'янського світу починають жити різним життям: захід втягується у зв'язки із кельтським світом (Лужицька культура), а схід — у зв'язки із скіфським світом. На початку залізного віку в східній половині складається так звана Чорноліська культура. Поєднання археологічних і лінгвістичних даних VIII-VII століть до н. е. дає змогу відносити геродотівських скіфів-землеробів VI-IV століть до н. е. до праслов'ян. Власне, з цими матеріалами можна познайомитися у праці Геродота «Історія». В центрі нашої уваги має бути самоназва скіфів-землеробів — «сколоти».

Частковий відхід лісостепового населення з півдня на північ і колонізація ним лісової зони, що сталося у зв'язку з нашестям сарматів, привели до створення так званої Зарубинецької культури III століття до н. е., яку визнають лінгвісти за безперечно слов'янську. Після нашестя сарматів, а вони накочувались хвилями, майже 600 років населення краю було гнобленим. Культура експорту зникла, як і Ольвія. Після перемін в історичній ситуації Східної Європи античний світ з величезною армією Римської імперії знову зацікавився слов'янським хлібом із чорноземних областей Середнього Придніпров'я та Волині. Зарубинецька культура слов'ян швидко перетворюється в своїй південній частині на нову, незрівнянно вищу Черняхівську культуру II-IV століть н. е., розташовану як на старій сколотській території, так і значно південніше, впритул до Чорного моря, північно-західним узбережжям, де розміщує Іордан «антів» («передніх») слов'ян.

— Але ж від антів українські історики виводять і українців!

— Це цілком можливо, але слід довести цю справу до кінця. Так званих

українців ми все більше знаходимо на захід від Дніпра, зокрема серед лужичан. Але ця проблема поки що не розроблена. Швидка зміна археологічних форм часто пояснюється зміною етносу, приходом (чи вторгненням) нового народу. Зміна форм не розглядається як результат прискореного розвитку у зв'язку із швидкою зміною історичної обстановки всередині даного суспільства і поза ним.

— На ваших діаграмах добре видно пульсуючу лінію скарбів монет, що особливо підноситься догори в римські часи, починаючи з Трояна...

— Пожвавлені торговельні зв'язки слов'ян-черняхівців з Римом II-IV століть н. е. підтверджуються величезною кількістю скарбів римських срібних монет, заритих (очевидно під час нашестя готів) по всій території Черняхівської культури. Визначенню слов'янського еквівалента потоку римських монет і предметів розкоші допомагає розгляд мір сипучих тіл: з'ясувалося, що давньоруська міра зерна — «четверик» (26.26 літра) утрималася в Росії до 1924 року,— і є за назвою та ємкістю тотожною римській. Попит на слов'янське зерно привів до суттєвого піднесення черняхівського землеробства, яке досягло рівня, що зберігався до XVIII століття. Не дивно, що автор «Слова» назвав благодатні віки слов'янського життя — «веками Трояними». Це не життя імператора Марка Ульпія Траяна, а віки пожвавлених зв'язків із Римом.

Історична наука повинна звернути особливу увагу на ці «троянові віки» як на дуже важливу ланку історичного процесу, що привів IX століття до створення Київської Русі, ядро якої знаходилося на основній території попередньої Черняхівської культури (Київщина, Волинь).

Дуже важливо також довести, чи досягло слов'янське суспільство II-IV століть рівня державності чи залишилося на попередній переддержавній стадії? Стосовно першого піднесення, свідком якого був Геродот, який дуже захоплювався придніпровськими хлібними ланами, відповідь має бути негативною. Характер трьох «царств» сколотів — «борисфенітів» занадто насичений міфологічним елементом (цар-сонце, цар-гора, цар-глибина). Це промовляє скорішe на користь вищої стадії первіснообщинності, ніж на користь тієї чи іншої класової формації. «Троянові віки» справляють враження більшої розвинутості. Приморські анти-землероби, що поширилися до Чорного моря, були зломлені тільки ударами остготів. Їх у свою чергу потіснили гунни-«хинова».

— Цей період уже охоплюється й автором «Слова о полку Ігоревім»!

— Так. Це — «время Бусово». Епічні зв'язки виводять нас від «троянових віків» до руського епосу XII століття. Деякі билини містять неабияк попсований переказ про конфлікт із Германаріхом («Данило Ловчанин»). Автор «Слова» дуже чітко уявляв собі готів на морському березі. Особливо важливе згадування у «Слові» достовірної історичної особи, слов'янського князя Буса (в латинському тексті Іордана — Бооза), переможеного остготами.

— Отже, коли, на вашу думку, утворилася Руська земля!

— У зв'язку з походами на Візантію й необхідністю опору обрам і хозарам утворився союз середньодніпровських племен (полян, сіверян, русів). Руси, в складі яких були слов'яни (нащадки сколотів, зарубинців, антів-черняхівців, що проживали в басейні річки Рось), створили VI століття н. е. союз племен, область якого впритул до XII століття називалася Руською землею. В неї входили Київ, Поросся, Чернігів, Сіверська земля. Так як Київ є місцем впадіння багатьох рік, він стає центром союзу, і названо Руссю: «Поляне, яже ныне зовомая, Русь».

— Як відомо, XII століття власне Руссю називався тільки центр держави, обмежений річками Дніпро, Ірпінь та Стугна! Тобто був так званий знаменитий Київський Трикутник!

— Я знайомий з працею Петра Толочка «Київ і київська земля XII-XIII століть». Там дуже добре видно його особливості й лінії древніх валів по його захисту. Наше завдання — з'ясувати до кінця датування цих захисних укріплень. Я стою на тому, що створення VIII-IX століть «союзу союзів» — це вже початок державності: докласове первіснообщинне суспільство вже позаду. До слова, до IX століття відносяться й багаточисельні свідчення європейських та східних письменників.

— Бажаю вам доброго здоров'я. До побачення.

— До побачення.

Від паровоза до... паровоза

Колись його появу на дорогах сприймали мов диво-дивину. Люди щиро захоплювалися ним як високим здобутком інженерної думки, романтично сприймали навіть його розкотистий гудок, химерні клуби диму й пари. Недаремно за винахід цей талановитим російським механікам, кріпакам Юхиму (батькові) і Мирону (сину) Черепановим дали визвольного листа. Коли в 1838 році перший вітчизняний паровоз здійснив рейс з Петербурга у Царське Село, Михайло Глинка навіть написав на слова Нестора Кукольника «Подорожню пісню».

Перегодом ставлення до паровоза різко змінилося. Йому понавішували ярлики «замазура», «шмаровоз». 1924 року пітерськими коліями помчав його грізний суперник — перший радянський найпотужніший у світі магістральний тепловоз (у США вантажний тепловоз пустили лише 1937 року). Власне, тріумф паровоза зійшов нанівець наприкінці XIX століття, коли німецький інженер Дизель винайшов більш потужний і економний двигун.

Поява дизеля відкривала широкі перспективи. Проте попервах ним оснащували лише морські судна. Настійні спроби використати дизель на залізницях спочатку закінчувалися невдачами. Не вдавалося створити багатоступінчасту зубчасто-шестеренчасту коробку передач оптимальних розмірів для локомотива з такою величезною потужністю.

Адже для того, щоб важкий потяг зрушив з місця, колісним парам треба докласти величезну силу тяги. І не різко, поштовхом (бо в такому разі тріскаються шестерні, або глохне двигун), а повільно, плавно. А під час руху для підтримання робочої швидкості так званий тяговий момент колісних пар значно зменшується. Інакше кажучи, потужний дизель, мов невиїждженого рисака, треба було підготувати до різноманітного транспортного режиму праці, точніше, досить частої його зміни: змінюється вага поїздів, профіль шляху, швидкість руху, навіть кліматичні умови.

Богатирі народжуються в Росії

«Стомився диявольськи. Безсоння. Іду лікуватися»,— писав В. І. Ленін 6 грудня 1921 року М. Горькому. Діставши відпустку у зв'язку із хворобою, Володимир Ілліч приїздить у Горки. Попри заборони лікарів, він і тут працює напружено. Ранок, як завжди, починався з свіжих газет. 20 грудня уважний погляд Ілліча зупинився на статті А. Бєлякова в «Известиях». Мова йшла про можливість використання на залізницях тепловоза. Той «з'їдав» лише фунт пального за версту, води тільки чотири-п'ять відер на день. Не те, що паровоз: кожні дві-три години вимагає заправки. Володимир Ілліч негайно зателефонував у Кремль, продиктував прохання до редактора газети та автора статті — повідомити якнайдокладніше деталі.

Невдовзі Голова Раднаркому отримує докладний лист від Бєлякова і читає його другу статтю в «Известиях» про переваги тепловоза. Вже у січні 1922 року після ретельного вивчення необхідної документації, після кваліфікованої експертизи Рада Праці й Оборони ухвалює: закінчити у місячний строк (це в період

голоду й розрухи!) розробку проектів тепловоза. Зрозуміло, знайшлися й скептики: мовляв, у зруйнованій країні таку ідею реалізувати неможливо.

Тим часом один з найцікавіших проектів був схвалений визначними спеціалістами, урядовою комісією. Його автор — Я. М. Гаккель — інженер, відомий тоді як конструктор оригінальних літаків: першого у Росії гідролітака-амфібії, першого у світі так званого підкісного моноплана. Гаккель проектував електростанцію на Ленських копальнях, створив трамвай у Петербурзі й Києві.

Дизель у тепловозі Гаккеля крутив спочатку електрогенератор, який подавав потрібної сили струм на електродвигуни, що приводили в рух колеса локомотива. Коли він рушив з місця і необхідна була велика сила тяги, на електродвигуни подавався великої сили струм, а напруга при цьому була незначна. В міру збільшення швидкості поїзда сила струму зменшувалась, а напруга зростала. Так (на перший погляд, просто) дошукалися способу використовувати потужні дизелі на залізницях.

Звичайно, втілити у життя проект за умов тодішньої розрухи й голоду означало подвиг. І цей подвиг здійснили трудівники ленінградських підприємств. Тисячосильний дизель та генератор довелося знімати з підводних човнів. На зовсім різних підприємствах виготовляли раму, візок, кузов. 1925 року після успішних випробувань перший радянський тепловоз доставив з Ленінграда в Москву потяг вагою в тисячу тонн. Первісток радянського локомотивобудування став попередником багатьох радянських тепловозів. Їх серійне виробництво у короткі строки було організоване на Коломенському заводі. Серед багатьох підприємств сюди постачав обладнання і Харківський електромеханічний завод.

Однак у суворому 1937 році виробництво тепловозів припинили. Відновили по війні, на Харківському заводі імені Малишева, де виготовляли локомотиви ТЕ-1, ТЕ-2.

Сьогодні значну кількість магістральних тепловозів країни випускає виробниче об'єднання «Ворошиловградський тепловозобудівний завод імені Жовтневої революції» («ВЗЖР»).

Що завтра?

Сьогодні на залізницях країни працює понад тридцять типів тепловозів. Добре це чи ні? Раніше було добре. Адже в кожної залізниці своя специфіка, тому локомотиви створювали мало не спеціально для кожної дороги. Тепер же, коли тепловозний парк країни зріс, життя показує: безліч локомотивів до добра не веде.

Ось чому в нового покоління тепловозів головна якість — уніфікація механізмів, їх деталей.

Нині стоїть питання про створення універсального локомотива єдиної серії з цілковитою уніфікацією дизеля, силового електрообладнання, інших основних агрегатів тепловоза. Стало очевидним: створення потужніших тепловозів — справа неперспективна. Адже збільшуючи, наприклад, потужність дизеля, треба збільшувати і його вагу, нерідко знижувати к. к. д. До того ж посилюється тиск на колії, отже, зростають вимоги до шляху. Є ідея застосувати один двигун на тепловозах різного призначення. Відмінності у потужності досягатимуться за рахунок зміни кількості обертів колінчастого вала силової установки.

Ще недавно здавалося фантастичним — тепловози, які працювали б на... зрідженому газі. Нині — це реальність. Ворошиловградські тепловозобудівники разом з ученими галузевих інститутів та дизелістів з Харкова, Коломни, Ростова-на-Дону, об'єднання «Кріогенмаш» (Підмосков'я) створили кілька типів таких тепловозів, що працюють на природному газі з частковою домішкою дизельного палива. Зрозуміло, довелося розв'язати чимало проблем. Так, рідкий газ зберігають при температурі —160 градусів, а спалюють його у тепловозі при +20.

Яка перспектива чекає на нові газові локомотиви, які, до речі, не мають аналогів у світі? Дуже велика. Адже вони заощаджують дороге дизельне пальне, знижують забруднення навколишнього середовища.

А тим часом на кафедрі локомотивобудування Харківського політехнічного інституту прагнуть винайти ...паровоз. Строго по-науковому він має назву — автономний локомотив з силовою установкою на твердому паливі (див. № 9 журналу за 1988 рік, статтю «Отой забутий паровоз»).

Відверто кажучи, елегантна машина хіба що величезними червоно-золотими колесами, схожа на паровоз. Немає ні котла, ні труби, ні диму. Та й «споживає» новий паровоз вугільний пил.

І все-таки історія з новим паровозом справді підтверджує відому приказку: нове — це давно забуте старе.

Микола ВАРЕНИК.

Соціоніка

*Характеристики міжтипних стосунків

Дуальні стосунки

Це стосунки повного психологічного доповнення, найзручніші, там не потрібно пристосовуватись одне до одного. Спілкуючись з дуалом, людина може залишатися самою собою. Відбувається природний розподіл обов'язків.

У дуальних парах рідко виникають конфлікти, а якщо вже виникнуть, то швидко й безболісно розв'язуються. Партнери підходять одне одному як дві половинки розірваної фотографії. Але саме через те, що швидко встановлюється взаєморозуміння і немає внутрішніх джерел напруженості, дуала не одразу впізнаєш серед інших людей. Він здається надто простим і зрозумілим і, отже, не заслуговує на увагу. Це перша позиція, якої дотримується людина, зустрівши дуала. Вона скоріше властива екстравертам. Друга позиція — це, коли говориш собі: він надто хороший, навряд чи я йому сподобаюся. Ця позиція більш характерна для інтраверта. Обидві позиції властиві людям, які не мали досвіду дуального спілкування в дитинстві.

Коли ж відчуваєш на собі дію дуальності? Спілкуючись з дуалом, особливого комфорту спочатку не відчуваєш. Дуал сприймається як тінь, як щось цілком природне. Наскільки він тобі потрібен, усвідомлюєш тільки після розлуки. Втрату дуала людина сприймає і переживає дуже гостро. Звикнувши до дуала, починаєш, зрештою, помічати: його присутність тебе заспокоює, дає відчуття захищеності.

Однак значення дуальних стосунків не слід і переоцінювати. Вони — для буднів, для повсякденної життєдіяльності організму. Спізнавши дуальність, людина прагне більшого, а саме, соціальної значущості своєї особистості, якоїсь боротьби, навіть відхилення від норми. У рамках дуальності цієї мети не досягти. Проте, не маючи дуальної захищеності, соціального визнання людині домогтися важко.

Без дуалізації людина не обійдеться лише у двох випадках: коли на карту поставлене життя, тобто треба вижити у несприятливих умовах соціального середовища, і коли людина рухається вгору соціальними сходами в умовах гострої конкуренції, тобто для кар'єри.

Стосунки активації

Вони — найлегші, спілкування зав'язується майже одразу. При цьому жодних труднощів не виникає, що спочатку приємно вражає. Партнери немовби «розігрівають» одне одного, заохочують. Контакт тут встановлюється швидше, ніж з дуалом. Однак через деякий час настає «перегрів», з'являється втома від партнера, який постійно вас активізує. У цьому випадку від нього треба віддалитися на певний час.

Така приємність і легкість спілкування, яку дуже цінуєш на відпочинку, змінюється проблемами, тільки-но партнери беруться за спільну повсякденну діяльність. Неприємно зачіпає те, що вони починають давати одне одному поради, замість того, щоб розв'язання взяти на себе. Однак користь від таких словесних настанов не можна заперечувати.

Інша трудність — у тому, що інформацію одне одному активатори передають зовсім не в тій формі, в якій її хотілося б дістати. Одному вона здається надто розпливчатою, нечіткою, іншому, навпаки, надто грубою, заземленою, неглибокою. Це пояснюється тим, що в активаційній парі одна людина завжди раціональна, а друга — ірраціональна, тим часом зміст інформації влаштовує обох.

Активаційні стосунки неприйнятні для буднів, бо не забезпечують оптимальної життєдіяльності людини. Їх призначення — спілкування на свята або взагалі на дозвіллі, у вільний час, коли треба відпочивати, а не працювати. Надто тісний і тривалий контакт виснажує активаторів.

* Таблицю міжтипних стосунків див. наприкінці статті.

Продовження. Початок розділу «Соціоніка» див. № 1—5.

Займатись однією справою разом важко ще й через ненадійність, непередбачуваність партнера. Кожний чинить так, як йому заманеться, зовсім не рахуючись одне з одним.

Дзеркальні стосунки

Їм дали таку назву тому, що слова одного відбиваються, мов у дзеркалі, у вчинках іншого. Про що любить розмірковувати один із «дзеркальників», другий позасвідомо реалізує те своїми вчинками. Однак така реалізація ніколи не буває повною. Дзеркало виявляється викривленим, оскільки коригує, виправляє свої вчинки кожний, виходячи із зовсім інших норм поведінки, ніж партнер. З цієї причини й виникає нерозуміння, а часом і взаємні претензії. Кожен намагається підправити поведінку партнера, однак такі спроби перевиховання не мають шансів на успіх.

З другого боку, якщо враховувати суто словесний бік спілкування, дзеркальні стосунки можуть бути названі стосунками конструктивної критики. Річ у тім, що в дзеркальній парі обидва партнери завжди є або теоретиками, або практиками. Тому вони завжди знайдуть спільні теми для розмов і обговорень. Причому кожний бачить лише половину однієї і тієї ж проблеми, тому завжди цікаво, що думає з цього приводу «дзеркальник»: відбувається взаємна корекція, уточнення.

Ці стосунки добре підходять для дружби, заснованої на спільних інтересах та уподобаннях. «Дзеркальники» — часто добрі приятелі, їм цікаво разом, хоч у спілкуванні бракує цілковитої відвертості й теплоти. Справді тепла атмосфера виникає лише тоді, коли з'являється дуал одного з них, який неодмінно є активатором другого.

Для сімейного життя такі стосунки небажані, дрібні цілі у партнерів збігаються, а глобальні, далекосяжні — ні. Різняться і способи досягнення мети.

Тотожні стосунки

Між тотожними партнерами виникає повне взаєморозуміння, за одночасного невміння допомогти одне одному. Тотожні типи особистості однаково дивляться на світ, аналогічним чином осмислюють інформацію, роблять майже ті самі висновки, розв'язують одні й ті ж проблеми.

З іншого боку, тотожне спілкування швидко набридає. Не одержуючи нової інформації від партнера, бачиш усю непотрібність такого спілкування. Неінформативний партнер здається нудним, нецікавим. Перегодом встановлюються або нейтральні, або прохолодні стосунки. Це й не дивно, адже після обміну інформацією її вже нецікаво обговорювати, знаючи наперед, що до таких висновків можна дійти самому.

Виняток становлять випадки великої різниці у досвіді та знаннях. Тоді виникає великий інтерес і потяг одне до одного, оскільки йде швидке й ефективне навчання — перекачування інформації. Такі стосунки є ідеальними для пари вчитель — учень. Спільна робота тут теж ефективна, бо відбувається складання сил в одному напрямі.

Тотожні стосунки мають велике виховне значення, оскільки дають змогу поглянути на себе збоку, об'єктивно оцінити свої достоїнства і вади. А дивитися на себе збоку — справа не завжди приємна. Навіть власний голос, записаний на магнітофон, і потім прослуханий, здається набагато гіршим, ніж сам собі уявляєш. Ці стосунки допомагають виробити правильну самооцінку.

Стосунки соціального замовлення

Ці стосунки асиметричні, тобто нерівні. Перший партнер ставиться до другого зовсім не так, як другий до першого. Перший партнер — назвемо його передавачем замовлення, чи просто замовником,— дивиться на другого, приймача, згори вниз, як на такого, котрий стоїть нижче, недооцінюючи його. Другий дивиться на першого (приймач на замовника), навпаки, як на людину цікаву, значущу, спочатку переоцінюючи його.

Приймача може захопити у замовникові, по-перше, його поведінка, манера триматися, вміння легко зробити те, до чого прагне приймач, і, по-друге, стиль викладу його думок, його творчий почерк. Приймач у присутності замовника мимоволі починає запобігати перед ним, догоджати йому з якихось для себе незрозумілих причин. Починається з дрібниць, далі — більше й більше, поки приймач сам не починає стримувати себе. Причому сторонніми це сприймається так, нібито приймач чомусь виправдується перед замовником.

Водночас у поведінці замовника є й неприємні моменти. Ті риси, які замовник

	Дюма	Дон Кіхот	Робесп'єр	Гюго	Горький	Гамлет	Єсенін	Жуков	Драйзер	Лондон	Бальзак	Наполеон	Достоєвський	Штірліц	Габен	Гекслі
Дон Кіхот	++	=	//	**	>р	>с	м	ді	К	кт	пп	се	<р	<с	пд	ро
Дюма	=	++	**	//	>с	>р	ді	м	кт	К	се	пп	<с	<к	ро	пд
Гюго	//	**	++	=	пд	ро	<р	<с	пп	се	К	кт	м	ді	>р	>с
Робесп'єр	**	//	=	++	ро	пд	<с	<р	се	пп	кт	К	ді	м	>с	>р
Гамлет	<р	<с	пд	ро	++	=	//	**	м	ді	>р	>с	пп	се	К	кт
Горький	<с	<р	ро	пд	=	++	**	//	ді	м	>с	>р	се	пп	кт	К
Жуков	м	ді	>р	>с	//	**	++	=	<р	<с	пд	ро	К	кт	пп	се
Єсенін	ді	м	>с	>р	**	//	=	++	<с	<р	ро	пд	кт	К	се	пп
Лондон	К	кт	пп	се	м	ді	>р	>с	++	=	//	**	пд	ро	<р	<с
Драйзер	кт	К	се	пп	ді	м	>с	>р	=	++	**	//	ро	пд	<с	<р
Наполеон	пп	се	К	кт	<р	<с	пд	ро	//	**	++	=	>р	>с	м	ді
Бальзак	се	пп	кт	К	<с	<р	ро	пд	**	//	=	++	>с	>р	ді	м
Штірліц	>р	>с	м	ді	пп	се	К	кт	пд	ро	<р	<с	++	=	//	**
Достоєвський	>с	>р	ді	м	се	пп	кт	К	ро	пд	<с	<р	=	++	**	//
Гекслі	пд	ро	<р	<с	К	кт	пп	се	>р	>с	м	ді	//	**	++	=
Габен	ро	пд	<с	<р	кт	К	се	пп	>с	>р	ді	м	**	//	=	++

(++) — дуальні; (**) — активатор; (==) — тотожність; (//) — дзеркальні; (пд) — півдоповнення; (пп) — повна протилежність; (кт) — квазітотожність; (К) — конфліктне; (ро) — родинні; (се) — суперего; (ді) — ділове; (м) — міражне; стосунки соціальної ревізії: (>р) — ваш підконтрольний; (<р) — ваш контролер; стосунки соціального замовлення: (>с) — ваш підзамовний (приймач); (<с) — ваш замовник.

випинає, аби, з його точки зору, справляти приємне враження у товаристві, привернути до себе увагу, проникають у підсвідомість приймача і будять у ньому неясний, смутний потяг до активності для усунення тих умов, які змушують замовника страждати або поводити себе неприродно. Однак приймачеві завжди незрозуміло, що ж треба конкретно робити. Замовлення, що видається, є не індивідуальним, а соціальним, тобто за ним приховуються проблеми тієї групи людей, в яку включено цю пару. Для сторонніх стосунки соціального замовлення сприймаються як рівні, безконфліктні. Ініціатором їх майже завжди є замовник. Приймач відчуває з боку замовника якусь душевну приязнь до себе. Замовник прагне всіляко заохотити приймача, потурбуватися про нього, підтримати його в міру сил. Зворотна реакція буває, як правило, тільки спочатку. Спроби домовитись із замовником на рівних не мають успіху, зворотний зв'язок ніяк не налагоджується.

Внаслідок цього приймач відходить від замовника і воліє триматися на відстані чи, бува, зачепити його в якийсь спосіб, пускаючи в хід свою сильну функцію, яка у замовника є предметом лише періодичної турботи. Отже, ці стосунки можна назвати стосунками заступництва за браком зворотного зв'язку. Подеколи вони переростають у майже повне ігнорування приймачем замовника. Прихід до такого становища свідчить — замовлення цілком усвідомлене як соціальне.

(Закінчення характеристик міжтипних стосунків читайте в наступному номері).

Віктор ГУЛЕНКО.

До вас, наші шановні читачі!

ВЕДУ цю розмову з вами, шановні читачі, з думкою про майбутнє нашого журналу. Зокрема, про наступний рік. Він обіцяє бути для нас складним, навіть дуже складним і тривожним.

У чім річ?

Точаться розмови, що у союзному уряді готуються документи, за якими відчутно зростуть ціни на папір, друкарські роботи і оплата за розповсюдження періодичних видань зв'язківцями. Отже, неминуче зростуть ціни на газети і журнали. У тім числі і на наш з вами. Можливо, коли ви одержите липневий номер «Науки і суспільства», ці розмови стануть дуже небажаною реальністю. Ми, справді, не хочемо такого урядового рішення. Ми протестуємо проти нього. Верховна влада, яка намагається залагодити свої фінансові справи на хлібові духовному — на найбільш дефіцитному хлібі у народі нашому, бере великий гріх на свою душу. Ми тільки-но вириваємося з пітьми тоталітаризму, люмпенства у царині духу, стаємо на шлях культурного, національного відродження. Ми тільки почали по-справжньому турбуватися про високий інтелект і достойні моральні цінності наших дітей. Ми ще не розрубали навіть одне кільце у залізному ланцюгу, який сковує наш голос, наші людські бажання і наш природний потяг до усвідомленої свободи, а нам уже готують міни під той животворний провід, який зусиллями перебудови, зусиллями прогресивно мислячих журналістських колективів прокладено до умів та сердець десятків і сотень тисяч читачів. Міна — загроза підвищення цін на періодику, бо у такім разі не кожен з вас, шановні читачі, відважиться передплатити «Науку і суспільство» на наступний рік. Навіть коли ціна річної передплати буде нижчою за ринкову ціну півтора кілограма м'яса чи однієї пляшки «Столичної».

Упродовж усіх років наш журнал був прибутковим. Навіть після того, як у 70-их роках на нього тричі підвищували ціну — з 20 до 55 копійок за один примірник. Тепер, у разі здійснення урядом акції, про яку йшлося вище, він може бути збитковим. Звичайно, ніхто усі попередні прибутки нам не поверне, щоб ці збитки відшкодувати. Одна надія на вас, наших вірних шанувальників. На вашу ініціативу, на вашу активну діяльність щодо пропаганди «Науки і суспільства». Йдеться про те, що ми повинні різко збільшити тираж видання за рахунок нових передплатників. До речі, ситуація може скластися так, що у кіоски «Союздруку» журнал не потраплятиме зовсім.

З приємністю доповідаю, що передплата на журнал постійно зростає. До 33501 громадянина, які восени минулого року оформили передплату на цей рік, з січня і до травня додалося ще 3375. Найвищі темпи на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Волині, Ровенщині і у місті Києві. Зростання спостерігається в усіх областях України, навіть у Криму, на Донеччині, Херсонщині, у Харкові і Одесі, які чомусь вважаються російськомовними регіонами та містами і в яких так важко розв'язується проблема державного статусу української мови.

Як пояснити наші успіхи? Збоку, як кажуть, видніше. Ви у своїх листах до редакції одностайно схвалюєте перебудовчий курс журналу, нашу позицію і наші конкретні дії. Найперше ви підтримуєте наші змагання за розбудову

української державності, за духовний розквіт народу, за поширення новітніх знань з усіх наук.

Київський інженер Василь Іванович Ярина зазначає у своєму листі, що вміщені у журналі матеріали з історії сприяють національному відродженню та пробудженню почуття національної гідності українців. Ви робите святу справу,— пише В. Ярина. — Низький уклін вам».

Чверть віку передплачує наш журнал одеситка Антоніна Калениківна Копичинська. Їй до вподоби розділи «Біля домашнього вогнища», «Доброго вам здоров'я», нариси про дивовижні явища у природі.

Математик-програміст Володимир Федорович Севастьянов, родом з Поділля, передплачує українську і російську періодику на півтори сотні карбованців. Він схвалює наш курс і каже, що журнал дуже потрібний молоді, бо гасло древніх «знання — сила» нині, як ніколи, актуальне.

Кандидат фізико-математических наук Петро Коваленко: «Ваш часопис так багато працює на подолання стійких, але хибних уявлень з минулого. Дай, Боже, здоров'я «Науці і суспільству» нашому».

І. Р. Стасюк з міста Луцька: «Прочитавши в «Літературній Україні» повідомлення про ваші майбутні публікації, я відразу передплатив журнал, починаючи з квітневого номера. Пам'ятаю, передплачував його п'ять-шість років тому... Зараз ви набагато цікавіші, по суті зовсім інші. Чув позитивні відгуки і від інших людей».

Яна Василівна Матерева з Києва: «Здрастуйте! Вперше у житті купила ваш журнал. Просите назвати два-три кращих матеріали цього номера... Мені сподобалося все. Слово честі — я в захопленні від журналу. Мені дуже незручно звертатися до вас з проханням, але, будь ласка, хоча б порадьте, де я можу придбати перші три номери. У кіосках сказали, що вже пізно, а мені так хочеться їх мати...»

Зразу ж відповідаю шановній Яні Василівні і сотням інших громадян, які звертаються до нас з подібним проханням та ще й надсилають у конвертах гроші. Річ у тім, що весь тираж журналу забирають з друкарні зв'язківці. На превеликий жаль, ми не маємо змоги допомогти вам. Не ображайтесь. Тільки завчасна передплата, у тім числі і з будь-якого місяця, розв'яже ваші проблеми. Редакція розповсюдженням не займається.

Це — лише кілька листів з моєї сьогоднішньої пошти.

Багатьох читачів цікавлять наші плани на наступний рік. Скажу лише, що нині ми багато працюємо над ними. Замовляємо матеріали, які допоможуть вам пізнати таємниці світу і людини, пізнати історію і культуру нашого народу, допомогти зміцнити своє здоров'я, виховувати дітей, скористатися цінними порадами фахівців. Будемо розвивати ті тематичні напрями, які вам найбільше до вподоби. Вважаю недоцільним розкривати всі наші таємниці. Тепер про друкування праці В. Винниченка «Відродження нації». Плануємо познайомити читачів з усіма трьома книгами до середини наступного року. А далі нас чекає зустріч з іншими, досі забутими популярними розвідками на тему українського відродження.

І насамкінець редакційна колегія звертається без винятку до кожного нашого шановного передплатника з таким проханням.

Якщо Вам близькі до серця ідеї журналу, його тематика, знайдіть серед однодумців, друзів, знайомих хоча б одного, хто стане нашим постійним читачем у наступному році. Редакція має дуже обмежені можливості в агітаційній діяльності. Прошу Вас не сприйняти наш заклик як піонерську гру. Різке збільшення кількості передплатників сприятиме стабільності у нашій роботі, додасть нам впевненості. Навіть тоді, коли розмови про нові ціни на папір і періодику не підтвердяться.

Редакція готує рекламну листівку про «Науку і суспільство» наступного року. У зв'язку з цим звертаюся до активістів товариства «Знання» («Знання» — наш видавець), асоціації «Зелений світ», Народного руху України за перебудову, до вчителів, учнів та їхніх батьків, до студентів і науковців, до всіх, хто шанує нашу працю: повідомте листом про свою згоду розповсюджувати цю рекламну листівку і про те, скільки примірників Вам надіслати.

Побажаємо нашому з вами журналу доброї вдачі у 1991 році.

Юрій РОМАНЮК.

Експедиції повертаються

Залізний дощ Сіхоте-Аліня

12 лютого 1947 року жителі селища Бейцухе спостерігали політ вогненної кулі, яка впала на західному схилі Сіхоте-Аліня...

По деякім часі, пролітаючи над місцем падіння нерозпізнаного об'єкта, льотчики помітили в тайзі незвичайні сліди — великі вирви різного діаметру...

Невдовзі АН СРСР вирядила експедицію, яка трохи відсунула темничу завісу над незвичним явищем.

Не буду інтригувати читача. Падіння світної кулі, або боліда, яке бачили жителі селища, не було аварійною посадкою літального апарата прибульців-гуманоїдів. Гостем з космічних глибин виявився сам світний об'єкт — величезний метеорит. Він потрапив у щільні шари атмосфери і розлетівся на друзки. Згоряючи і далі подрібнюючись, вони оплавлялися, утворюючи різного розміру металеві кульки, які разом з метеоритними уламками залізним дощем випали на Землю...

Зачудовано спостерігали жителі селища Бейцухе один з найщедріших метеоритних дощів нашого століття. За підрахунками вчених на Землю випало близько 70 тонн металу, з яких 31 тонну вже вилучено з грунту. Еліпс розсіювання у тайзі — чимала територія: довжиною 11 і шириною в чотири кілометри. У «голові» його знайшли групу кратерів, утворених найбільшими уламками. Найширший і наглибший має діаметр 27 і глибину дев'ять метрів. Саме ці кратери побачили льотчики.

Відтоді минуло понад сорок років. Чимало експедицій АН СРСР побувало на Сіхоте-Аліні. Тепер селище Бейцухе зветься Метеоритне. На території випадання метеоритного дощу організували державний заповідник. Чимало зусиль для створення заповідної зони доклали

Доктор геолого-мінералогічних наук В. П. Семененко.

колишній голова Комітету по метеоритах АН СРСР Є. Л. Кринов і науковий співробітник В. І. Цвєтков.

Чим же корисні дослідження метеоритів? Чому в АН СРСР та АН УРСР створено Комітети по метеоритах, а в Естонії — комісію з цих питань?

Вивчаючи метеорити, можна дослідити «будівельний матеріал», з якого утворювалися зірки, і знайти відповіді на дуже важливі питання — від загальнотеоретичних до суто прикладних. Коли, як і з чого саме утворилися наша Сонячна система і Земля? Які процеси відбувалися при цьому? Проливається світло і на таємницю походження корисних копалин, а отже з'являється можливість прогнозувати місця їх залягання. Нарешті, стає реальною перспектива видобування корисних копалин у космосі. Ще С. П. Корольов говорив, що людство скидається на дивака, котрий замість піти в ліс по дрова, рубає стіни власного будинку.

Розробку космічних комор сьогодні вже не всі вважають фантастикою. Існують розрахункові проекти видобутку корисних копалин на астероїдах. Наприклад, так званий проект Спаркса передбачає: висадитися на невеликому залізному астероїді діаметром до одного кілометра (маса такого астероїда становить приблизно п'ять мільярдів тонн), звідти доставляти видобуті корисні копалини на довколоземні станції на високих орбітах. На станціях формувати десятитонні зливки, вкривати їх силікатною захисною оболонкою і по балістичній траєкторії скидати на Землю. За оцінками вчених, одна тонна залізного метеорита містить від 50 до 160 кілограмів нікелю, до 30 —

кобальту, до 20 — міді і 50 грамів платиноїдів.

Підрахували також економічний ефект від реалізації такого проекту. Очікується, що він становитиме від 125 до 250 мільярдів доларів, а за багаторазового використання міжпланетних кораблів навіть зростатиме.

Відоме також найвірогідніше місце космічних розробок. За найобгрунтованішою гіпотезою це — група астероїдів з сімейства Аполлона та Амура. Подібні проекти можна буде здійснити вже найближчими десятиліттями.

Хто розповість про експедицію краще, ніж безпосередній її учасник? Наша співрозмовниця — Віра Пантелеївна Семененко — доктор геолого-мінералогічних наук, завідуюча лабораторією космічної мінералогії Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР, учений секретар Комітету по метеоритах АН УРСР.

— Віра Пантелеївна, розкажіть, будь ласка, про основну мету експедицій, які шукали сліди залізного дощу.

— Звичайно, основною метою наших експедицій на Сіхоте-Алінь був пошук метеоритів, які прийняли і сховали тайгові землі. Сьогодні навіть дрібні уламки залягають на глибині близько 10 сантиметрів. Виявити їх можна тільки за допомогою міношукача. При цьому шалене пищання у навушниках не завжди свідчить про бажану знахідку. Тайга засмічена. Тому раз у раз викопуємо найнесподіваніші предмети — старий мисливський ніж або шматок заіржавілого дроту. І все-таки пошук — справа надзвичайно захоплююча. Запеленгувавши металевий предмет і почавши розкопки, завжди хвилюєшся, очікуючи зустрічі з невідомим, з таємницею...

— З грунту вже вилучено 31 тонну метеоритів. Чому ж учені прагнуть знайти нові зразки?

— Ми шукаємо зразки не тільки і не стільки для того, щоб поповнювати музейні колекції та сховища. Кожна нова знахідка приносить радість і очікування відкриття. Завжди є надія розширити знання про мінеральний склад астероїдів, бо деякі мінерали розподілені неоднорідно. А головне — зразки потрібні, щоб зібрати необхідний фактичний матеріал. Ми прагнемо зрозуміти характер змін, які відбуваються в космічній речовині. Тут існує залежність від безлічі параметрів: розмірів, швидкості й висоти падіння метеоритів.

В результаті досліджень народилася теорія утворення Землі: у газо-пиловій туманності порошинки злипались, утворюючи агломерати. Спершу злипалися металеві частинки — ці «цеглинки» пішли на будівництво ядра, потім утворилася залізо-кам'яна оболонка і нарешті — кам'яна.

— Чи не можете ви розповісти про щось цікаве з життя Сонячної системи?

— Ось загадка неіснуючої планети. Віддавна вважають, що пояс астероїдів — це все, що залишилося від міфічної планети Фаетон... Не так давно виникла інша теорія: планета Фаетон і не народжувалась. Пояс астероїдів — не уламки зруйнованого цілого, а частини речовини, які, перебуваючи в полі збурення Юпітера, так і не перетворилися на планету. Це ще не остаточне розв'язання проблеми — космос не поспішає розкривати свої таємниці.

— А як сприймають приїзд експедиції жителі селища?

— Більшість місцевих жителів — переселенці з України (з Полтавської області). Їхні батьки оселилися в цих краях 1905 року. Вони обробили благодатну землю «Сірого клину» — так називали Далекий Схід. Відтоді серед безкраїх просторів тайги стоять чепурненькі українські хатки Київки і Полтавки. Це не просто потреба відтворити побут рідних сіл, зберігши антураж (як ліки від ностальгії). Тут продовжують жити традиції, збережена мова. Як приємно почути знайому говірку далеко від дому. А для господарів наш приїзд — це зустріч з батьківщиною пращурів, живий привіт з країв, де їхнє коріння.

— Чи багато ще справ у вчених на Сіхоте-Аліні, де зостались сліди залізного дощу?

— За нашими підрахунками майже половина метеоритів цього «великого дощу» залишилась у грунті. Отже, роботи ще чимало.

— Колись на засіданні французької Академії наук було проголошено: «Метеорити не існують, позаяк каміння з неба падати не може». Що ви скажете з приводу такої заяви?

Замість відповіді Віра Пантелеївна розчиняє дверцята шафи — своєрідного лабораторного сховища.

Переді мною зразки різних метеоритів: залізних, залізо-кам'яних, кам'яних. Віра Пантелеївна розповідає про те, що склад кам'яних метеоритів практично ідентичний сонячному. Тримаю в руці непоказний сірий камінець і силуюся уявити: з такого будівельного матеріалу створювалось наше світило.

Виявляється, спеціалісти добре знають кам'яний метеоритний дощ Кримку, котрий випав майже півстоліття тому на межі Одеської та Миколаївської областей. Але це тема для окремої розповіді.

Ірина ЗУБАВІНА.

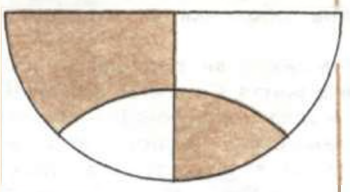

КИТИ НА СТІНАХ БУДИНКІВ

31-річний американський художник Уайленд малює китів. Причому, на стінах будинків і тільки в натуральну величину. Починаючи з 1981 року, після завершення першої своєї картини в місті Лагуна-Біч (Каліфорнія) він витворив іще 13 гігантських стінописів, наміряючись досягти цифри 100. «Ці стінописи,— говорить художник,— мають на меті привернути увагу людей до високоінтелектуальних ссавців, які перебувають на межі зникнення».

Розміри його творінь, як висловлюється сам митець, жахають. «Але через те ви не можете їх не помітити. А це моя мета»,— додає він.

Оригінальний художник родом з Детройта. Навчався там у Центрі творчості. Першу картину — альпійський пейзаж — намалював у 15-річному віці. Вона і нині прикрашає стіну однієї споруди в Детройті. Невдовзі змінив тематику і почав малювати тварин. 1977 року переселився до Каліфорнії, де центральним мотивом обрав китів.

Кожний рисунок є власністю мешканців будинку або фірми чи підприємства. Ціни сягають 100000 доларів. На відміну від інших художників, Уайленд не йде від деталі до деталі, а просто наносить на стіну багато фарби й розмазує її. Лише потім прорисовує деталі, точно зберігаючи пропорції китів.

Він консультується з морськими біологами, чим підвищує цінність малюнків. Одну з останніх своїх картин — зграю хижих касаток — Уайленд намалював у Ванкувері. Там він працював разом з морськими біологами, котрі піднімались до нього на платформу, даючи поради.

Не кожний радіє творінням Уайленда, хоча вони красивіші за голі сірі стіни високих споруд. За свою першу «стіну китів» художник воював з міською управою Лагуни-Біч цілих два роки. Опоненти побоювалися, що картина відволікатиме увагу водіїв, і це призведе до аварій.

Упертий Уайленд має намір створити нові стінописи в багатьох містах Гавайських островів, тож його екологічне послання поширюватиметься. Особливо сильне враження справляє останній стінопис, намальований в Японії, єдиній розвинутій країні, де й досі полюють на китів. На спеціальне запрошення японських біологів Уайленд намалював одну із своїх картин у великій гавані Фунабасі, розташованій у 16 кілометрах від Токіо. Сьогодні велика бетонна стіна прикрашена елегантними кашалотами завдовжки 18 метрів.

На фото: картини Уайленда.

ПЕЧЕРА СОТЕНЬ РУК

В аргентінській провінції Санта-Крус, у долині річки Пінтурас, у так званій Печері рук знаходяться найцікавіші й найзагадковіші наскельні малюнки Південної Америки. Йдеться про значну кількість праісторичних малюнків на стінах печери та ущелини. З кінця восьмого тисячоліття до н. е. у цій печері переховувалися мисливці. Більшість малюнків просто неба, авторство приписується індійцям теуелче та їхнім попередникам, древнім мешканцям Патагонії, котрі прийшли сюди за дев'ять тисяч років до н. е. Доказом існування

цієї цивілізації є кольорові відбитки рук в яскравих барвах. З-поміж 829 відбитків переважала ліва рука, деякі з них намальовані по лікоть. Рисунки чудово збереглися, барви свіжі, наче зроблені недавно сучасним художником.

Понад десять років тривають дослідження аргентінських та зарубіжних учених і археологів у долині ріки Пінтурас, яка у далекому минулому була «магічним» місцем для індійців та їхніх останніх представників теуелче. Археологи намагаються з'ясувати, як жили древні племена до прибуття перших поселенців. Мета досліджень — не тільки знайти знаряддя праці та предмети, за допомогою яких індійці вціліли і почали полювати на гуанако, їхню основну їжу,— але й зрозуміти, як вони пристосовувалися до навколишнього середовища, які були їхні духовні прояви. Люди, що мешкали у Печері рук, носії трьох культур, у період від 7370 р. до н. е. до 1000 р. н. е.

Постає питання: навіщо малювали руки? Деякі ознаки підказують прямий зв'язок з древніми релігійними звичаями і ритуалами. Англійський мандрівник Джордж Мастерс, який 1870 року побував у Патагонії і дав її опис у книзі «Життя серед патагонців», розповідає про жертвоприношення індійцями теуелче білої кобили, вкритої кольоровими зображеннями рук. Метою ритуалу було лікування хворої дитини. Племена, що населяли печери, вдавалися до нього, аби відвернути небезпеку, зменшити страх перед природними явищами, забезпечити вдале полювання. Постає й інше питання: як теуелче одержували таку фарбу, що збереглася впродовж стількох тисячоліть? Виявилося, що індійці використовували місцеву кольорову глину, змішуючи її з гіпсом, жиром гуанако та іншими невідомими компонентами, вивчення яких триває.

На знімку: в Печері рук.

ПАВУЧА ОТРУТА І МЕДИЦИНА

Отрута, що її виділяють деякі види павуків, може принести порятунок тим, хто хворіє на епілепсію. В багатьох випадках причиною цієї хвороби є надмір глютаміну — речовини, що посередничає, зокрема, в передаванні нервових імпульсів. Американські науковці виділили вже кілька складників, які містяться в павучій отруті і які блокують діяльність нейропередавачів. Незабаром має розпочатись масове виробництво новознайдених препаратів у їх синтетичному варіанті.

НЕАНДЕРТАЛЕЦЬ РОЗМОВЛЯВ!

Науковці дотримуються суперечливих поглядів щодо рівня культурного розвитку неандертальців. Одні визнають їх невдалими, бічними відгалуженнями від дерева антропогенезу, зараховують до істот, що належать до світу тварин. Інші, навпаки,— підкреслюють високий рівень гомінізації цієї пралюдської форми, звертають увагу на те, що неандертальцеві була властива не тільки матеріальна, а й певна духовна культура (відомі, наприклад, культові поховання неандертальців). Останнім часом ця друга група вчених здобула ще один вагомий аргумент на користь своєї позиції. Стали відомі результати вивчення знахідки, що її здійснив ізраїльський археолог Б. Арсенберг. 1983 року на схилах гори Кармель він виявив майже цілий кістяк неандертальця, який жив 60—50 тисяч років тому. Винятковість цього відкриття полягає у тому, що в скелеті зберігалася й дрібна кістка гортані, так звана під'язикова. Разом з язиком, голосовими зв'язками й зв'язками гортані вона утворює наш мовний апарат. Отже, неандерталець умів розмовляти, а мова — це вже суто людська особливість. Таким чином, приналежність неандертальця до людського роду обґрунтовується досить надійно.

ДЕЩО ПРО РИБУ

Японські лікарі вважають, що імовірність серцевих нападів у людей, які споживають понад 200 грамів риби на тиждень, зменшується вдвічі.

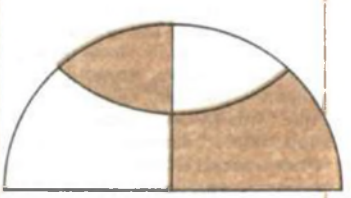

Мозаїка планети

На перехресті думок ● **З досьє архіваріуса**

Фома Аквінський, котрий добре володів мистецтвом виготовлення магічних зображень, так потерпав від цокоту кінських копит під вікнами свого будинку, що звелів майстрам виготовити мідну статую коня і закопати її посеред вулиці навпроти свого будинку. Після цього коні не наважувалися звертати на цю вулицю.

Подібне траплялося і в інші часи. Відомо, наприклад, що невидимий бар'єр виник одного разу на стоянці машин у Дурхемі (Північна Англія). За свідченням газети «Ньюкасл джорнел» кілька громадян так і не змогли припаркувати свої автомобілі, бо відчували, що задні колеса машини наштовхуються на бровку тротуару, хоча насправді ніякого тротуару там не було.

Подібні повідомлення надходили і з інших країн. Відомо, що коли в небі з'являються загадкові літаючі об'єкти (а найчастіше під час їх посадки), автомобільні двигуни швидко виходять з ладу. Можливо, виникають якісь збої в електричному ланцюгу?

То які ж таємничі сили так безцеремонно втручаються у наше життя? І чи не варто дослухатися до думки тих, хто переконує, що багато які місця планети перетинають невидимі бар'єри?

Чи існують «смертельні смуги»?

Так, такі бар'єри справді існують. Лондонський щотижневик «Уїкенд» у жовтні 1970 року подав повідомлення про надзвичайну пригоду з міссіс Дороттi Стронг, яка їхала в таксі. Ось уривок з її розповіді: «Раптом двигун нашої машини зупинився, лічильник почав обертатися, мов божевільний,— здалося, що машина вдарилась об невидиму стіну...». Правда, водій заспокоїв клієнтку: мовляв, подібні історії тут траплялися і раніше, запевнив, що у всьому винні невидимі промені, на які реагує електрична система автомобіля. На запитання міссіс Стронг, звідки ж надходять промені, водій не дав відповіді, а лише натякнув, що такі невидимі бар'єри чудово відчувають деякі тварини.

Повідомлення про невидимі промені були надзвичайно популярні на початку нинішнього століття. Згадаймо хоча б твір М. Булгакова «Роковые яйца» або широковідомий роман О. Толстого «Гиперболоид инженера Гарина». Доба електрики дивувала новими й новими відкриттями та винаходами. Дехто сподівався, що мине час, і за допомогою електричної сили буде розв'язано всі проблеми людства. Впевненості додавали повідомлення про визначні успіхи в галузі радіо та вивчення радіоактивного розпаду. Дослідження, про які писали газети, без перебільшення можна було назвати справжнім проривом у невідоме. До того ж у словнику апологетів містики після цих повідомлень з'явився новий вислів «таємничі промені», який без будь-

Справді, магічна скульптура Фоми Аквінського — далеко не єдиний приклад того, що коні, вівці, віслюки, керуючись якимось шостим чуттям, обминають підступні бар'єри. В одному італійському селищі на початку 80-х років сталося таке: річка, що внаслідок землетрусу змінила річище, примусила селян шукати нових підходів до переправи. Не роздумуючи, вирішили скористатися стежиною, що пролягала через цвинтар. Для цього її треба було продовжити і провести вибалком. Та виявилося, що користуватися дорогою абсолютно неможливо. Навантажені корзинами з виноградом віслюки, минаючи цвинтар, немов впиралися в невидиму перепону. Зрушити з місця їх не могли ні удари кийків, ні погрози погоничів. Селянам довелося шукати іншого шляху. А за вибалком залишилася лиха слава — наче там сам диявол провів невидиму смугу.

А ось що сталося у листопаді минулого року в селищі Яблунівка, що на Київщині. Про нашестя космічних зондів в цей район писали майже всі місцеві газети. Повідомлялося, що мешканець села Микола Юхимович Сліпченко, помітивши на своєму городі дивовижний об'єкт, переборюючи страх, спробував підійти до нього. Та коли залишалося приблизно 30 метрів, він відчув, як м'язи його кам'яніють, а долоні впираються у невидиму перешкоду. На думку Сліпченка, за тридцять метрів від об'єкта знаходився прозорий, але досить міцний бар'єр (свідком події була й учителька Мироненко), крізь який не можна було проникнути в «заборонну зону». Бар'єр зник тієї миті, коли загадковий об'єкт розтанув у безодні неба. Цікаво, що свійські тварини ще довго обминали те місце.

Гадаємо, наведених фактів вистачить, щоб зробити однозначні і абсолютно чіткі висновки: невидимі бар'єри — не така вже й рідкість на нашій планеті. Вони є однією з реалій нашого життя. Як правило, виникають в місцях якихось аномалій, хоча випадок в Яблунівці свідчить про те, що генерують такі бар'єри (захисні поля) і загадкові літаючі об'єкти. А втім, не виключено, що подібні поля створюють інопланетяни з метою встановлення особливих «охоронних зон», куди не повинна ступати нога людини. Прикладом «охоронної зони» є загадкова країна Шамбала. Відомості про неї надзвичайно обмежені. Може, причина у тому, що кордони країни «пильнує» захисне поле, яке не пропустить ні людину, ні звіра, ні машину.

яких додаткових коментарів (адже тут спрацьовував авторитет науки) давав змогу пояснювати найнеймовірніші явища і пригоди.

За всіх часів марновірам потрібні були якісь визначення, словесні формули, псевдонаукові кліше для того, щоб, не вникаючи в деталі й подробиці явища, оголосити його справжнім дивом. Одного часу користувалися терміном «еманація», згодом зручнішим визнали «таємничу силу», а наші дні кажуть «вищий розум». Однак ми забігаємо наперед.

На початку століття популярним був термін «таємничі промені». І справді, передача за допомогою електромагнітних хвиль певних сигналів, людського голосу, музики, сприймалося як диво. А нестримна фантазія вже екстраполювала цю думку в прийдешнє. Здавалося, ще трохи, і за допомогою променів можна буде керувати машинами (зрештою, так воно і сталося) і навіть людським розумом. Ось чому найбільше розповідей про невидимі бар'єри, таємничі прозорі перепони, поля, припадає саме на цей час. Щоправда, подібне твердження не пояснює випадку з Фомою Аквінським. Але, вважаємо, його не слід сприймати серйозно.

Можна припустити, що Фомі Аквінському справді заважав шум за вікном. Можливо, й справді спало йому на думку закопати серед вулиці статую коня. Та все ж уявити, що коні не наважувалися переступити те місце, надзвичайно важко. Річ, певне, в тім, що авторитет святого був такий великий, що народ, довідавшись про факт закопування статуї, приписав йому іншого значення, і перестав заїжджати підводами на цю вулицю.

А випадок з міссіс Стронг, на нашу думку, взагалі не містичний. Поламки в електричній схемі автомобіля? Вони трапляються не так уже й рідко. Різке гальмування. Струс. Розрив пружини механічного лічильника. Зверніть увагу: самі по собі епізоди розповіді, так би мовити, абсолютно нейтральні, позбавлені трагізму чи якоїсь містичності. Але, розміщені за певною схемою, навіюють читачеві картину, яка несе на собі ознаку дива.

Духом містики просякнуте й повідомлення про Яблунівський феномен. На городі селянин помітив кульову блискавку. Він виходить на подвір'я і ціпеніє, забачивши незвичайну гостю. Реакція людини цілком природна. Можливо, навіть не усвідомлюючи наслідків власних дій, він закляк, що його й урятувало.

Довідка експерта з питань наукової фантастики

Фантасти часто маніпулюють терміном «захисні поля». Вони встановлюють їх навколо зорельотів, поселень на орбіті, а інколи й самих планет. Річ у тім, що, оголосивши про появу такого поля, не треба думати про те, як убезпечити членів екіпажу або мешканців планети від агресивних представників іншої цивілізації. Найтиповіший приклад такого «захисту» — смуга смерті, змальована фантастом Грегорі Бендгором в оповіданні «Кристайн»: «Захисне поле не лише не дозволяло наблизитись до космічного поселення. Воно перетворювало будь-яку річ, що потрапляла під його дію, на купу уламків. Пробити цей щит не могли навіть метеорити».

Коментар «Гіперболоїда»

Прихильники аргументів «проти» продемонстрували, як розум перемагає марновірства. Звичайно, подекуди «спрацьовує» збуджена уява, або звичайний переляк. Інколи подібні розповіді є плодом психічної хвороби. Але відомо й те, що коли під час дослідів у пацієнтів електричним струмом подразнювали центр мозку, що відповідає за рухи, людині мимоволі хотілося повернути голову. При збільшенні сили струму м'язи самі повертали голову, хоча пацієнт ніби відчував, що це робить якась «невидима сила». На думку деяких учених, збудження цього центру викликає в людини відчуття «примарних перепон», «невидимих бар'єрів».

І все ж не можна не погодитися з прихильниками аргументів «за», котрі розповідають, що поява загадкових літаючих об'єктів супроводжується інколи аномальними явищами в навколишньому середовищі. Мешканець Яблунівки зупинився, наразившись на невидимий бар'єр. Що це, вигадка переляканої людини? На місці пригоди побували фахівці-уфологи. На превеликий подив дослідників на місці посадки об'єкта виявили аномальну зону. Її конфігурацію показано на малюнку. В центрі зони — ділянка з потужним позитивним біополем. Далі зона з негативними зарядами. На думку уфологів, обриси найбільшої зони можуть збігатися з обрисами захисного поля, яким загадковий об'єкт відгородив себе від небажаних гостей. А втім, це тільки гіпотеза.

Коли ж оцінювати факти, які за своєю винятковістю можуть сперечатися з вигадками деяких фантастів, важко позбутися відчуття, що наука сьогодні перебуває напередодні нових, надзвичайно цікавих відкриттів...

Чи знаєте ви?

1. Яка наука вивчає форми і розміри Землі, вимірює земну поверхню для відображення її на планах і картах?
   Географія, геодезія, геофізика.
2. Назвіть столицю Еквадору?
   Альберта, Ель-Пасо, Кіто.
3. Як у шаховій партії називають нестачу часу для обдумування ходів?
   Аут, цейтнот, нокдаун.
4. Який хімічний елемент за своїм кількісним вмістом посідає четверте місце на Сонці?
   Кисень, вуглець, гелій, водень.
5. Хто автор давньоруської літературної пам'ятки XV століття «Ходіння за три моря».
   Сковорода, Нікітін, Могила.
6. Де знаходиться перевал «Байдарські ворота»?
   У Середній Азії, у Криму, у Карпатах.
7. Яким титулом увінчували в Стародавньому Римі імператорів?
   Цезар, патрицій, жрець.
8. Хто серед учених першим висунув гіпотезу про молекулярну будову речовини?
   Авогадро, Кюрі, Томпсон.
9. Яку назву має основна грошова одиниця Коста-Ріки?
   Песо, тугрик, колон.
10. Хто з нижченазваних митців не входив до складу «Могучей кучки» — творчої співдружності відомих російських композиторів?
    Бородін, Мусоргський, Чайковський.

Логічний практикум

Поміркуйте!

І. На малюнку 1 — прямокутний трикутник. Зробіть із нього квадрат, розрізавши на чотири частини.

ІІ. Яку пластинку доміно треба поставити на вільне місце?

Викрадення інопланетянами можливе

Так кажуть фахівці про космічний зонд «Вояджер-І», що передав нещодавно на Землю фотографії супутника Нептуна — Тритона.

Особливу увагу дослідників привертає рельєф супутника, відкритого у 1846 році англійським астрономом У. Ласселем. Не полишає враження, що космічний зонд

сфотографував міські квартали, тим більше, що довгі смуги, які перетинаються під прямим кутом, у наукових колах дістали назву системи «хайвей» — «шосе».

На думку деяких дослідників, у гіпотезі про те, що на Тритоні можливе життя, не так уже й багато фантастичного. Супутник має атмосферу, яка складається з метану, а також відзначається активною вулканічною діяльністю. Зонд «повідомив» на Землю, що висота гейзерних викидів тут сягає десяти кілометрів. Деякі фахівці, аналізуючи фотографії Тритона, схиляються до того, що на супутнику є «рідкі азотні озера, в яких, можливо, плавають метанові острови — айсберги».

Інформація, передана зондом, ще раз нагадує нам: пізнання Космосу лише починається, і найдивовижніше чекає нас, так би мовити, біля самого порогу.

А що вже говорити про міжзоряний простір!

Певне, він теж дивуватиме нас своїми таємницями. Адже зв'язок із зондом, вважають учені, зберігатиметься до 2000 року. Потім станція перетвориться на космічне тіло, яке в 2012 році перетне геліосферу, у 2071 році наблизиться до зірки Бернарда, а в 20629 році пройде повз Альфа Центавра. В околицях далекого Сіріуса зонд опиниться в 296.036 році. Подібний прогноз вдалося здійснити за допомогою ЕОМ. На жаль, ЕОМ не може «сказати», що станеться з Землею тих далеких часів. Можливо, людство винайде нові види енергії. Можливо, перегляне деякі аксіоми і, здолавши швидкість світла, вийде у далекий космос. А може, навчиться підтримувати зв'язок навіть із зондами, що знаходяться на такій значній відстані.

Щоправда, не виключено; інопланетяни самі розшукають нас у космосі. Адже зонд несе на собі золоті диски з інформацією про земну цивілізацію.

Звичайно, шансів потрапити в руки високорозвинених істот у цих дисків малувато. Не більше, ніж у пляшки, кинутої з борту корабля, досягти берега. А точніше, набагато менше. І все ж людство не втрачає надії. Треба лише зачекати... 296.036 років.

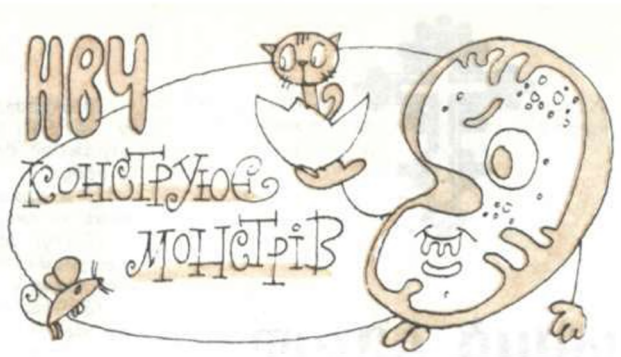

В одному з випусків клубу «Гіперболоїд» розповідалося, що живі клітинки здатні обмінюватися інформацією. Читачів зацікавила схема досліду. Вона проста. Поставити його можна навіть у шкільному гуртку. Якщо в одній з двох посудин із кварцевого скла знаходяться клітини, уражені хворобою, а в іншій — здорові, через певний час і в них з'являються ознаки хвороби. Цікаво, що коли посудини звичайні, скляні,— загадковий ефект не спостерігається.

Чим же відрізняється звичайне скло від кварцевого? Останнє пропускає ультрафіолетове випромінювання. Отже, дійшли висновку вчені, клітини здатні обмінюватися певною інформацією. Але як?

Над цим питанням замислився і китайський дослідник доктор Цзян Каньчжень. Втім, треба пояснити, що з 1971 року він проживає у нашій країні. Про досліди, які ставить Цзян Каньчжень, розповідають легенди. У нього з курячих яєць вилуплюються каченята. Коза народжує кроленят, а кукурудза дає зерна втричі більші, ніж відомі агрономам сорти.

У чім річ? На думку дослідника, живі клітини випромінюють надвисокочастотні електромагнітні хвилі (НВЧ). Вони несуть певну генетичну інформацію. Цю інформацію сприймають інші живі клітини. Обмін інформацією дає дивовижні результати. Точніше кажучи, може дати, якщо експерименти проводить така творча, сміліва і багата на ідеї людина, як доктор Цзян.

А він глибоко переконаний, що «керуючи НВЧ, можна змінювати спадковість живих організмів, зокрема, схрещувати різні види рослин».

Дослідник не розкриває секретів своєї методики, але відомо, що після «опромінювання» курячих яєць клітинами качки, в зародку відбуваються дивовижні перетворення, і з'являються курчата із спадковими ознаками качки. Найцікавіше в цих дослідах те, що у вищезгаданих «качкокурчат» ці ознаки передаються від покоління до покоління.

Псевдосенсація? Фантастика? Жарт? Аніскільки! З огляду на повідомлення про успіхи нетрадиційних методів пізнання, можна бути певним — *незабаром методика Цзяна примусить* говорити про себе не лише журналістів, а й відомих науковців. Генетиків, які поки що утримуються від коментарів, можна зрозуміти: результати дослідів буквально перевертають наші уявлення про мікросвіт живого.

Методика генетика-аматора не лише відкриває нові можливості, а й викликає серйозне занепокоєння у тих, хто замислюється над питанням, чи не вплине негативно поява живих монстрів на розвиток живого на нашій планеті. Адже спадкові ознаки «мікрокентаврів», за словами самого Цзяна, передаються у спадок.

Чи не станеться, що дія НВЧ-випромінювання в безконтрольних дослідах впливатиме на еволюцію так, як радіоактивне випромінювання, інакше кажучи, призводитиме до появи мутантів, яких не бачив світ?

А втім, облишмо сумні прогнози. Поки що методикою Цзяна зацікавився Новосибірський інститут клінічної та експериментальної медицини. Висновок учених: «Гіпотезу біо-НВЧ-зв'язку, розроблену доктором Цзяном, визнати обгрунтованою. Розпочати дослідження із залученням фахівців технічного профілю».

Відповіді на запитання «Гіперболоїда» див. на стор. 87

НОВИЙ ЗАВІТ
ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА

Від Матфея святе благовіствування

глава 17

1 Коли минуло шість днів, Ісус взяв Петра, Якова та Іоанна, брата його, і вивів їх на високу гору одних.

2 І преобразився перед ними: лице Його засяяло, як сонце, одежа ж Його стала білою, як світло.

3 І ось з'явилися їм Мойсей та Ілля, які розмовляли з Ним.

4 При цьому Петро сказав Ісусові: Господи! добре нам тут бути; коли хочеш, зробимо тут три намети: Тобі один, Мойсеєві один, і один Іллі.

5 Коли Він ще говорив це, хмара світла осінила їх, і ось, голос з хмари говорить: Цей є Син Мій Улюблений, в Котрому Моє благовоління; Його слухайте.

6 І, почувши, учениками впали ниць і дуже полякались.

7 Але Ісус підійшов, доторкнувся до них і сказав: встаньте і не бійтеся.

8 Звівши ж очі свої, вони нікого не побачили, крім одного Ісуса.

9 І коли вони сходили з гори, Ісус наказав їм: нікому не говоріть про це видіння, доки Син Чоловіческий не воскресне з мертвих.

10 І спитали Його ученики Його: чому ж книжники говорять, що Іллі належить прийти раніш?

11 Ісус сказав їм у відповідь: так, Ілля, прийде раніш і все приготує;

12 але кажу вам, що Ілля вже прийшов і його не впізнали, а обійшлися з ним, як хотіли, так і Син Чоловіческий постраждає від них.

13 Тоді учениками зрозуміли, що він говорив їм про Іоанна Хрестителя.

14 Коли вони прийшли до народу, то підійшов до Нього чоловік і, ставши перед Ним на коліна,

15 сказав: Господи! помилуй сина мого; він у час нового місяця біснується і тяжко страждає, бо часто кидається в огонь і часто у воду;

16 я приводив його до учеників Твоїх, та вони не змогли зцілити його.

17 Ісус же, відповідаючи, сказав: о, роде невірний і розбещений! доки буду з вами? доки терпітиму вас? приведіть його до Мене сюди.

18 І заборонив йому Ісус, і біс вийшов з нього; і отрок видужав у ту ж мить.

19 Тоді ученики, приступивши до Ісуса на самоті, сказали: чому ми не змогли вигнати його?

20 Ісус же сказав їм: через невір'я ваше; бо істинно кажу вам: якщо ви матимете віру з гірчичне зерно і скажете горі цій: перейди звідсіль туди, і вона перейде; і не буде нічого неможливого для вас;

21 цей же рід виганяється тільки молитвою і постом.

22 Під час перебування їх у Галілеї, Ісус сказав їм: Син Чоловіческий буде виданий в руки людські,

23 і уб'ють Його, і на третій день воскресне. І вони дуже засмутилися.

*24 Коли ж вони прийшли до Капернаума, то підійшли до Петра збирачі дідрахм * і сказали: чи не дасть Учитель ваш дідрахми?*

25 Він говорить: так. І коли увійшов він у дім, то Ісус, попередивши його, сказав: як тобі здається, Симоне? царі земні з кого беруть мито або податки: зі своїх синів, чи з чужих?

26 Петро говорить Йому: з чужих. Ісус сказав йому: отже, сини вільні;

*27 але, щоб нам не спокусити їх, піди до моря, закинь вудку, і першу спійману рибу візьми, відкрий їй рот і знайдеш статир **; візьми його і віддай їм за Мене і за себе.*

глава 18

1 У той час ученики приступили до Ісуса і кажуть: хто більший у Царстві Небесному?

2 Ісус, покликавши дитя, поставив його посеред них

3 і сказав: істинно кажу вам: якщо ви не навернетесь і не будете, як діти, не ввійдете в Царство Небесне.

4 Отже, хто умалиться, як дитя це, той і більший у Царстві Небесному;

5 і хто прийме одне таке дитя в ім'я Моє, той Мене приймає;

6 а хто спокусить одного з малих цих, віруючих у Мене, тому краще було б, якби повісили йому камінь млиновий на шию і потопили його в морській глибині.

7 Горе світові від спокус, бо повинно прийти спокусам; або горе такій людині, через яку спокуса приходить.

8 Якщо рука твоя чи нога твоя спокушає тебе, відсічи її і кинь від себе: краще тобі ввійти в життя без руки чи без ноги, ніж з двома руками і з двома ногами бути вкинутим у вогонь вічний;

9 і якщо око твоє спокушає тебе, вирви його і кинь від себе: краще тобі з одним оком увійти в життя, ніж з двома очима бути вкинутим у геєну вогняну.

---

* Дідрахми, податок на храм.

** Чотири драхми.

10 Дивіться, не зневажайте жодного з цих малих: бо кажу вам, що Ангели їх на небесах завжди бачать лице Отця Мого Небесного.

11 Бо Син Чоловіческий прийшов знайти і спасти загибле.

12 Як вам здається? Коли хто мав би сто овець, і одна з них заблудилась, чи не покине він у горах дев'яносто і не піде шукати ту, що заблудилася?

13 І якщо трапиться знайти її, істинно кажу вам, він радіє за неї більше, ніж за дев'яносто дев'ятьох незаблуканих.

14 Так, немає волі Отця вашого Небесного, щоб загинув один з малих цих.

15 Якщо ж согрішить проти тебе брат твій, піди і викрий його між тобою і ним одним; якщо послухає тебе, то придбав ти брата твого;

16 якщо ж тебе не послухає, візьми з собою ще одного або двох, щоб устами двох чи трьох свідків підтвердилось кожне слово.

17 якщо ж не послухає їх, скажи церкві; якщо ж і церкви не послухає, то нехай він буде тобі, як язичник і митар.

18 Істинно кажу вам: що ви зв'яжете на землі, те буде зв'язане на небі, і що розв'яжете на землі, те буде розв'язане на небі.

19 Істинно також кажу вам: якщо двоє з вас погодяться на землі просити про всяке діло, то, чого б вони не попросили, буде їм від Отця Мого Небесного:

20 бо, де двоє чи троє зібрані в ім'я Моє, там Я серед них.

21 Тоді Петро підійшов до Нього і сказав: Господи! скільки разів прощати брату моєму, який согрішить проти мене? чи до семи разів?

22 Ісус говорить йому: не кажу тобі: до семи, але до семидесяти разів по сім.

23 Тому Царство Небесне подібне до царя, який захотів порахуватися з рабами своїми;

*24 коли він почав рахуватися, привели до нього одного боржника, який винен був йому десять тисяч талантів *;*

25 а як він не мав чим заплатити, то господар його звелів продати його, і жінку його, і дітей, і все, що він мав, і заплатити;

26 тоді раб той упав і, кланяючись йому, говорив: господарю! потерпи на мені, і все тобі заплачу.

27 Господар змилосердився над рабом тим, відпустив його і борг простив йому.

*28 Раб же той, вийшовши, знайшов одного з товаришів своїх, який був винен йому сто динаріїв **, і, схопивши його, душив і казав: віддай мені, що винен.*

29 Тоді товариш його впав до ніг його, благав його і говорив: потерпи на мені, і все віддам тобі.

30 Але той не захотів, а пішов і посадив його в темницю, доки не віддасть боргу.

31 Товариші його, побачивши таке, дуже замутилися і, прийшовши, розповіли своєму господареві все, що сталося.

32 Тоді господар покликав його і каже: злий рабе! весь той борг я простив тобі, бо ти благав мене.

33 Чи не належало й тобі помилувати товариша твого, як і я помилував тебе?

34 І, розгнівавшись, господар віддав його мучителям, доки не віддасть йому всього боргу.

35 Так і Отець Мій Небесний учинить з вами, якщо кожен з вас не простить, від серця свого братові своєму провин його.

глава 19

1 Коли Ісус скінчив слова ці, то вийшов з Галілеї і прийшов у землі Іудейські, Зайорданською стороною.

2 За Ним пішло багато людей, і Він зцілив їх там.

3 І приступили до Нього фарисеї і, спокушаючи Його, говорили Йому: чи за всяку провину дозволено чоловікові розводитися з жінкою своєю?

4 Він сказав їм у відповідь: чи не читали ви, що Той, Хто створив на початку, чоловіком і жінкою створив їх?
(Бут. 1,27).

5 І сказав: тому залишить чоловік батька свого і матір і з'єднається з жінкою своєю, і будуть двоє плоттю
(Бут. 2,24).

6 Тож вони вже не двоє, а одна плоть. Отже, що Бог з'єднав, того чоловік нехай не розлучає.

7 Вони кажуть йому: чому ж Мойсей заповідав давати розвідний лист і розводитися з нею?

8 Він говорить їм: Мойсей через жорстокосердість вашу дозволив вам розводитися з жінками вашими; а спочатку не було так;

9 Я ж кажу вам: хто розведеться з жінкою своєю не з вини перелюбу та візьме шлюб з другою, той перелюбствує; і хто жениться на розведеній, той перелюбствує.

10 Ученики Його говорять Йому: якщо така повинність чоловіка перед жінкою, то краще не женитись.

11 Він же сказав їм: не всі сприймають це слово, а кому дано,

12 бо є скопці, що з утроби матерньої народились такими; і є скопці, які оскоплені від людей; і є скопці, котрі самі себе зробили скопцями заради Царства Небесного. Хто може вмістити, нехай вмістить.

13 Тоді привели до Нього дітей, щоб Він поклав на них руки і помолився: ученики ж не дозволяли їм.

14 Але Ісус сказав: пустіть дітей і не забороняйте їм приходити до Мене, бо таких є Царство Небесне.

15 І, поклавши на них руки, пішов звідти.

16 І ось, хтось, підійшов сказав Йому: Учителю Благий! що зробити мені доброго, щоб мати життя вічне?

17 Він же сказав йому: чому ти називаєш Мене благим? Ніхто не благий, як тільки один Бог. Якщо ж хочеш увійти в життя вічне, дотримуй заповідей.

18 Говорить Йому: яких? Ісус же сказав: не вбивай; не перелюбствуй; не кради; не лжесвідчи;

19 шануй батька й матір; і: люби ближнього твого, як самого себе (Вих. 20, 13—16; Лев. 19, 18).

20 Юнак говорить Йому: все це я зберіг з юності моєї; чого ще не вистачає мені?

21 Ісус сказав йому: коли хочеш бути досконалим, піди, продай добро твоє і роздай убогим; і матимеш скарб на небесах; і приходь та йди слідом за Мною.

---

* *Талант — злиток золота чи срібла на велику суму грошей.*

** *Динарій — срібна римська монета.*

22 Почувши слово те, юнак відійшов у скорботі, бо мав багато добра.

23 Ісус же сказав ученикам Своїм: істинно кажу вам, що тяжко багатому ввійти в Царство Небесне:

24 і ще кажу вам: легше верблюдові пройти крізь вушко голки, ніж багатому ввійти в Царство Боже.

25 Почувши це, учениками Його дуже здивувались і сказали: так хто ж може спастись?

26 Ісус, поглянувши, сказав їм, людям це неможливо, Богові ж усе можливе.

27 Тоді Петро, відповідаючи, сказав Йому: ось, ми залишили все і пішли слідом за Тобою; що ж нам буде?

28 Ісус же сказав їм: істинно говорю вам, що ви, котрі пішли за Мною, при відновленні світу, коли Син Чоловіческий сяде на престолі слави Своєї, сядете і ви на дванадцятьох престолах судити дванадцять колін Ізраїлевих.

29 І всякий, хто залишить дім, або братів, або сестер, або батька, або матір, або жінку, або дітей, або землі заради імені Мого, одержить в стократ і успадкує життя вічне.

30 І багато хто з перших будуть останніми, а останні першими.

глава 20

1 Бо Царство Небесне подібне до господаря дому, який вийшов рано вранці наймати робітників у свій виноградник.

2 І, домовившись з робітниками по динарію за день, послав їх до свого виноградника;

3 а коли вийшов він близько третьої години, то побачив інших, що стояли на торгу без діла.

4 і сказав їм: ідіть і ви до мого виноградника, і що належатиме, дам вам. Вони пішли.

5 А як вийшов він знову близько шостої і дев'ятої години, зробив те саме.

6 Нарешті, вийшовши об одинадцятій годині, він знайшов інших, що стояли без діла, і говорить їм: чого тут стоїте цілий день без діла?

7 Вони кажуть йому: ніхто нас не найняв. Він говорить їм: ідіть і ви до виноградника мого, і що належатиме, одержите.

8 Коли ж настав вечір, господар виноградника говорить управителеві своєму: поклич робітників і віддай їм плату, почавши з останніх до перших.

9 І ті, що прийшли, об одинадцятій годині, одержали по динарію.

10 Ті ж, які прийшли першими, гадали, що вони одержать більше, але й вони одержали по динарію;

11 і, одержавши, стали дорікати господареві дому

12 і говорили: ці останні робили одну годину, і ти зрівняв їх з нами, що перетерпіли денний тягар і спеку.

13 Він же сказав у відповідь одному з них: друже, я не скривдив тебе, чи не за динарій ти домовився зі мною?

14 Візьми своє та йди: я ж хочу і цьому останньому дати те ж, що і тобі;

15 Хіба я не вільний у своєму робити те, що хочу? Чи око твоє заздрісне від того, що я добрий?

16 Так будуть останні першими, і перші останніми: бо багато званих, та мало обраних.

17 Йдучи до Єрусалима, Ісус відізвав по дорозі дванадцять учеників одних, і сказав їм:

18 ось ми йдемо до Єрусалима, і Син Чоловіческий буде виданий первосвященникам і книжникам, і вони засудять Його на смерть;

19 і віддадуть Його язичникам на ганьбу і побиття і розп'яття; і на третій день воскресне.

20 Тоді підійшла до Нього мати синів Зеведеєвих з синами своїми, і, вклоняючись, просила чогось у Нього.

21 Він сказав їй: чого ти хочеш? Вона говорить Йому: скажи, щоб ці два сини мої сіли в Тебе один з правого боку, а другий з лівого у Царстві Твоїм.

22 Ісус сказав у відповідь: не знаєте, чого просите. Чи можете пити чашу, яку Я питиму, і хреститися, а дати сісти у Мене праворуч і ліворуч — не від Мене залежить, а кому уготовано Отцем Моїм.

24 Почувши це, інші десять учеників обурились на двох братів.

25 Ісус же, підізвавши їх, сказав: ви знаєте, що князі народів панують над ними, і вельможі володіють ними;

26 але між вами нехай не буде так: а хто хоче між вами бути більшим, нехай буде вам слугою;

27 і хто хоче між вами бути першим, нехай буде вам рабом;

28 бо Син Чоловіческий не для того прийшов, щоб Йому служили, а щоб послужити і віддати душу Свою за відкуплення багатьох.

29 І коли виходили вони з Єрихона, за Ним ішло багато народу.

30 І ось, двоє сліпих, що сиділи при дорозі, почувши, що Ісус йде мимо, почали кричати: помилуй нас, Господи, Сину Давидів!

31 Народ же примушував їх мовчати; але вони ще голосніше почали кричати помилуй нас, Господи, Сину Давидів!

32 Ісус, зупинившись, підізвав їх і сказав: чого ви хочете від Мене?

33 Вони говорять Йому: Господи! щоб відкрились очі наші.

34 Ісус же, змилосердившись, доторкнувся до їхніх очей; і в ту ж мить прозріли очі їхні, і вони пішли за ним.

глава 21

1 І коли наблизитись до Єрусалима і прийшли у Віффагію до гори Єлеонської, тоді Ісус послав двох учеників

2 і сказав їм: підіть у село, що прямо перед вами; і зразу знайдете прив'язану ослицю і з нею молодого осла; відв'яжіть і приведіть до Мене.

3 І якщо хто скаже вам що-небудь, відповідайте, що вони потрібні Господеві, і зараз же пошле їх.

4 Усе ж це було, щоб збулося сказане через пророка, який говорить:

5 скажіть дочці Сіоновій: ось, Цар твій їде до тебе лагідний, сидячи на ослиці і молодому ослі, синові під'яремної.

6 Ученики пішли і зробили так, як звелів їм Ісус:

7 привели ослицю і молодого осла і поклали на них одяг свій, і Він сів поверх нього.

8 Безліч народу розстилали одяг свій по дорозі, а інші різали гілки з дерев і стелили по дорозі;

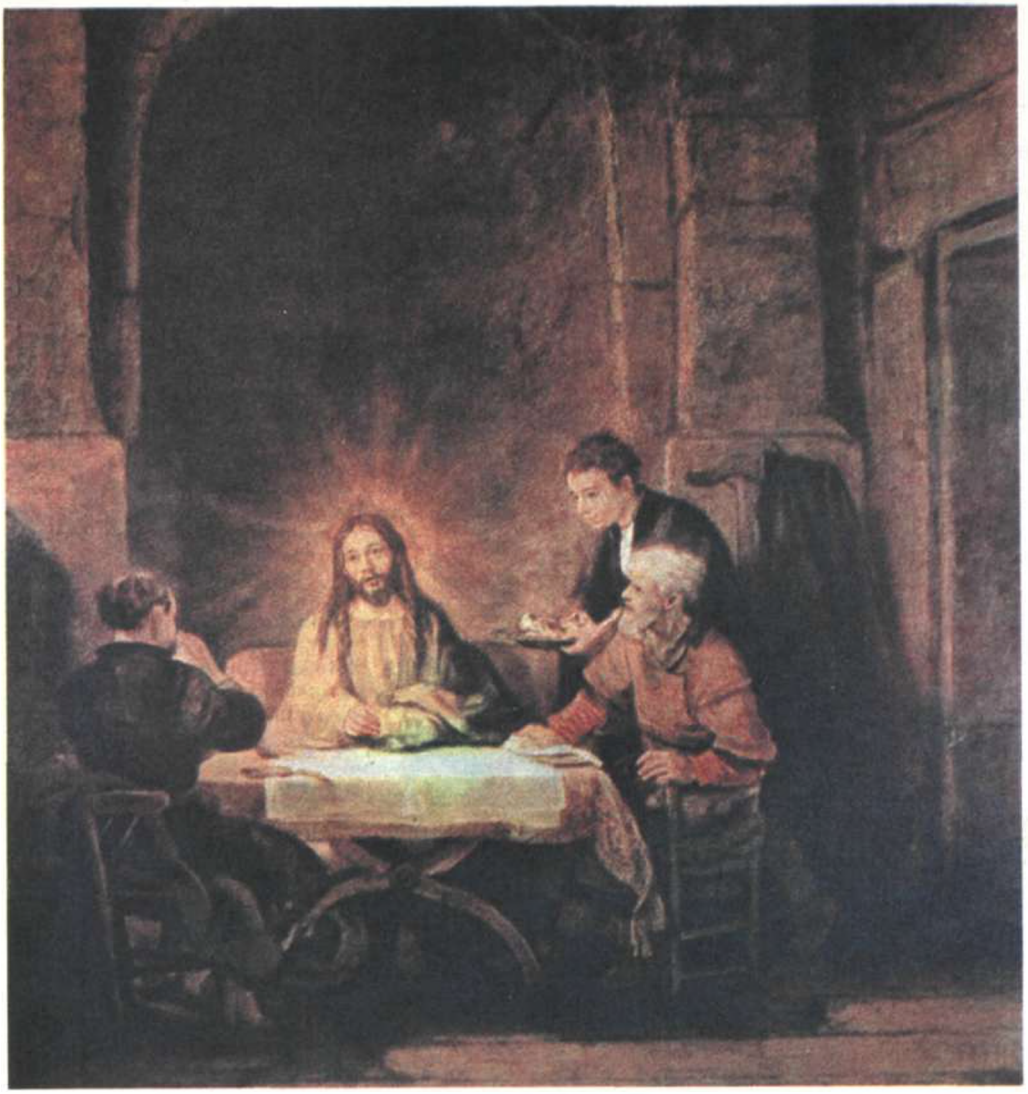

Рембрандт Гарменс Ван Рейн. Христос в Еммаусі. Дерево. Олія. 68×65. Париж. Лувр.

9 народ же, що йшов попереду і супроводжував, виголошував: осанна Синові Давидовому! благословен Грядущий в ім'я Господнє! осанна у вишніх!*

10 І коли увійшов у Єрусалим, все місто заворушилось і заговорило: хто Цей?

11 Народ же говорив: Цей є Ісус, Пророк з Назарету Галілейського.

12 І увійшов Ісус у храм божий і вигнав усіх, що продавали й купували в храмі, і поперевертав столи міняльників і лави тих, що продавали голубів.

13 і сказав їм: написано: дім Мій домом молитви назветься; а ви зробили його вертепом розбійників.

14 І приступили до Нього в храмі сліпі й криві, і Він зцілив їх.

15 А первосвященики і книжники, побачивши чудеса, які Він створив, і дітей, які виголошували в храмі: осанна Синові Давидовому, обурились

16 і сказали Йому: чи чуєш, що вони говорять? Ісус відповів їм: так, невже ви ніколи не читали: з уст немовлят і дітей Ти створив хвалу?

17 І, залишивши їх, вийшов геть з міста у Віфанію і пробув там ніч.

18 Вранці ж, повертаючись у місто, зголоднів;

19 і, побачивши біля дороги одну смоковницю, підійшов до неї і, нічого не знайшовши на ній, крім самого листя, говорить їй: нехай не буде надалі від тебе плоду повік. І смоковниця відразу всохла.

20 Побачивши це, учеництва здивувались і говорили: як це відразу ж всохла смоковниця?

21 Ісус же сказав їм у відповідь: істинно кажу вам, якщо будете мати віру і не матимете сумніву, то не тільки зробите те, що сталося із смоковницею, але, якщо і горі цій скажете: піднімись і кинься в море, буде;

22 і все, чого не попросите в молитві з вірою, одержите.

23 І коли Він прийшов у храм і навчав, приступили до Нього первосвященики і старійшини народу і сказали: якою владою Ти це робиш? і хто Тобі дав таку владу?

*Спасіння.

Зона завтрашнього лиха

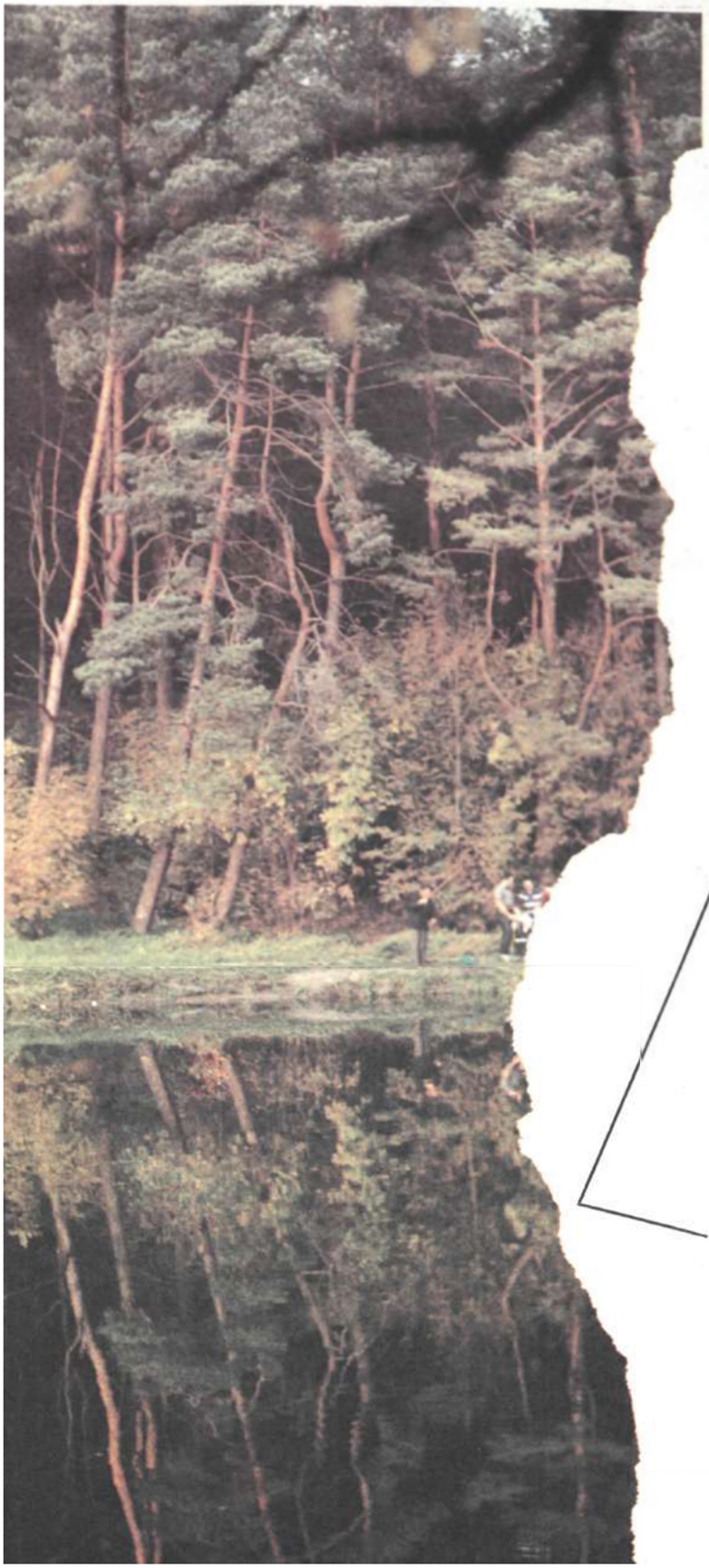

Напевно ті, хто разом з головою Національної комісії з радіаційного захисту академіком АМН СРСР Л. А. Ільїним ще недавно доводили, що постійне опромінювання дозами малої інтенсивності не становить небезпеки, керуються «логікою» Насреддіна. Пам'ятаєте! Коли йому сказали, що він ризикує головою, взявшись на замовлення падишаха навчити віслюка читати Коран протягом 20 років, Насреддін спокійно відповів: «За 20 років, або падишах помре, або я, або віслюк здохне».

Минуло не 20, а поки що чотири роки після аварії на Чорнобильській АЕС. Який нині стан справ в Українському Поліссі, через яке протягла свій брудний шлейф радіоактивна хмара, котра пройшла далі над Білорусією і Прибалтикою! Щоб побачити все на власні очі наш кореспондент побував в одному з північних районів Ровенської області — Дубровицькому.

Спочатку я й не второпав, що ж тут не так. Наче звичайна картина, яку можна побачити на подвір'ї будь-якої школи. Десятків зо два учнів молодших класів, разом з ними — вчителька. «Напевно, група подовженого дня»,— подумав, ковзаючи поглядом. Але око зафіксувало якусь деталь, абсолютно не природну для даної картини, і я поглянув удруге, цього разу уважно.

Діти не гралися. І не бігали, не бешкетували, як це звичайно роблять непосидющі молодшокласники, яким набридає кілька уроків поспіль сидіти за партою. Вони стояли сумирно біля парканчика. Днина була тепла, й діти дуже нагадували горобенят, що гріються на сонці.

— Останнім часом учні якісь кволі,— говорить директор Удрицької середньої школи М. І. Ящук. — Дуже часто скаржаться на головний біль. У декого погіршився зір. Часто хворіють, особливо минулої зими. Вчителі бідкаються: діти на уроках неуважні. Особливо у початкових класах — після третього уроку сидять за партами геть зморені. Часто трапляються кровотечі з носа.

— Ми перестали проводити кроси,— додає фізрук М. М. Карпович. — Раніше діти було побігають — обличчя в них рожевіють. А зараз навіть за дуже незначних фізичних навантажень хапаються за бік. І у школярів, і у вчителів наче клубок у горлі — ні проковтнути, ні виплюнути.

Школа села Удрицьк — не виняток. Аналогічні симптоми описала й директор Великоозерянської школи Н. П. Оленич:

— Учора вчителька викликала шестикласника до дошки — у нього раптом пішла кров носом, йому стало млосно. Несподівані носові кровотечі під час уроків вже не рідкість. Особливо в молодших класах. Ми відмовилися від загальношкільних лінійок — траплялося, троє-четверо дітлахів падали, не в змозі встояти на ногах і півгодини.

Тетянка та Сергійко Мазур — їхні батьки працюють в удрицькому колгоспі «Радянська Україна». Чи дякуватимуть вони, коли виростуть, за щасливе дитинство?

Радіаційний «гейзер» під шкільною стіною — прилад показує 1300 мікрорентген на годину.

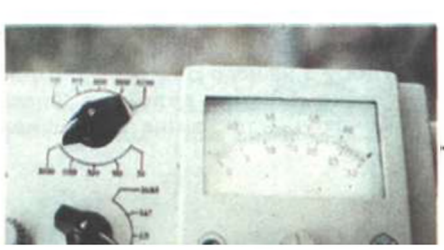

Погіршення самопочуття — суб'єктивний показник, який приладами не виміряєш. І хоч описані симптоми — не виняток, а типові для уражених районів Дубровиччини, вони не переконують тих, хто доводить, ніби на Поліссі «ніякої загрози здоров'ю населення немає». Та є інтегрований показник, який відбиває екологічну ситуацію — загальна захворюваність і перебіг хвороб. Як же змінився він у Дубровицькому районі після чорнобильської аварії?

За даними центральної районної лікарні протягом усіх післяаварійних років онкозахворюваність потроху, але неухильно зростає. У 1985 році виявлено 103 хворих на рак, у 1986 — 106, у 1987 — 112, у 1988 — 129, у 1989 — 128. При цьому значно зросла кількість випадків раку легень (1985 р. — 13, 1989 р. — 22), шкіри (1985 р. — 9, 1989 р. — 18), щитовидної залози (1985 р. — 1, 1989 р. — 3). Як на мене, характер онкозахворюваності дуже показовий. Землі району — дерново-підзолисті грунти та торф'яники, які легко здіймаються курявою під час польових робіт. А в грунтах тих — радіонукліди. Звідси такий стрибок випадків раку легень та шкіри.

Зросла й дитяча захворюваність. Ось дані про те, як часто хворіли упродовж всіх років новонароджені (кількість випадків на одну тисячу): 1985 р. — 26,7, 1986 р. — 123,2 (майже вп'ятеро більше!), 1987 р. — 130,2, 1988 р. — 152,1, 1989 р. — 192,7.

«І що це доводить? — можуть заперечити прибічники концепції «безпечності малих доз». — Адже на кожному етапі харчового ланцюжка вміст радіонуклідів зменшується. У траві їх менше, ніж у грунті, у м'ясі та молоці корови, яка їла цю траву,— ще менше; у грудному молоці матері, їх ще менше — мізерна кількість. То чи в радіації справа?..» Так, але треба враховувати, що імунна система у немовлят ще не зміцніла. До того ж через маленьку масу тіла та надзвичайно інтенсивний обмін речовин вони набагато уразливіші до будь-якої інтоксикації. Тому доза якогось чужорідного агента, абсолютно непомітна для дорослого, може спричинити негативні реакції в організмі груднячка. Крім того, немовлят підгодовують і коров'ячим молоком, і фруктовими та овочевими сумішами, й соками...

Останніми роками діти у Дубровицькому районі не просто частіше хворіють — вони хворіють інакше, ніж це було до чорнобильської аварії.

— Перебіг хвороб не такий, як це описано у медичних підручниках,— розповідає ординатор педіатричного відді-

лення ЦРЛ В. Д. Побережник. — При запаленні легень, наприклад, кількість лейкоцитів має сягати 10—12 тисяч у кубічному міліметрі. У наших же маленьких пацієнтів, як правило, шість-вісім — так, наче й немає запального процесу.

Поясню дані, наведені медиком. Здатність організму виробляти лейкоцити свідчить про стан його імунної системи. Адже саме ці клітини крові знищують збудників інфекційних хвороб, які, зокрема, швидко розмножуються там, де є запальні процеси, приміром, спричинені застудою.

— Імунітет у дітей ослаблений,— говорить головний педіатр району Г. І. Карпенюк. — Якщо раніше гострі респіраторні захворювання можна було вилікувати фізіотерапевтичними методами, то тепер без антибіотиків справа не обходиться. Аналізи свідчать, що у крові наших пацієнтів знижений вміст не лише лейкоцитів, а й гемоглобіну: нижня норма — 120 г/л, а у нас середній показник — 100—108. У 90 процентів грудних дітей — анемія. Цієї зими кількість хворих дітей настільки зросла, що ставили додаткові ліжка в маніпуляційній, ігровій кімнаті, коридорах...

А може, місцеві медики помиляються? У Дубровицькому районі побував діагностичний поїзд Республіканського регіонального центру матері і дитини. До речі, цю новинку, створену за ініціативою нового керівництва МОЗ УРСР, зареєстровано Всесвітньою організацією охорони здоров'я як нову форму медичного обслуговування. Суть ідеї — обладнати з десяток залізничних вагонів найсучаснішим медичним обладнанням, якого немає ні в районних, ні в обласних лікарнях, і обстежувати населення безпосередньо на місці, насамперед у районах, що постраждали від Чорнобиля. Коли я готував цей матеріал, результати обстеження ще не були остаточно опрацьовані. Начальник поїзда Г. М. Порядков поділився зі мною попередніми враженнями:

— Обстеження за допомогою лічильника випромінювання людини, який показує в мікрокюрі вміст цезію, засвідчило: що більший радіаційний фон у селі, то більше цезію накопичується в організмі. Якщо у порівняно чистій Дубровиці цей показник здебільшого не перевищує 0,5, то у забрудненому селі Чермень ми виявили людину, в якої було 5,4. Для зіставлення — дорослих ставлять на диспансерний облік з трьома мікрокюрі, дітей — з одним. Та у Чермені це єдиний випадок — у 50 процентів обстежених від 0,5 до 1, а у 18-ти — більше одного мікрокюрі. Але що впадає в око: у дітей — а ми обстежували найзабрудненіші села — спостерігається поліпатологія. Тобто, не одне, а відразу кілька захворювань або відхилень. Багато хлопчиків і дівчаток відстають у фізичному та статевому розвитку. У 60—80 процентів гіперплазія щитовидної залози — це вікове відхилення, як правило, не спостерігається частіше, ніж у 30-ти процентів дітей.

Додам, що через недостатній вміст йоду у воді та грунтах цей район є неблагополучним для щитовидної залози. Саме в таких місцях частіше виникає зоб. Радіація стала ще одним негативним фактором у цьому плані.

І ще одна біда — облисіння.

— За даними шкірвенкабінету,— говорить Г. І. Карпенюк,— до травня 1989 року в нашому районі траплялися лише поодинокі випадки. На початку цього року було зафіксовано 32, з них 18 — у дітей, з яких троє облисіли повністю.

Чи не повториться тут чернівецька історія? А хто може гарантувати, що ні, коли наша медична наука, яку ще кілька років тому називали мало не найпередовішою у світі, так і не змогла однозначно відповісти, чому років зо два тому трапилася епідемія облисіння у Чернівцях?!

Гаразд, але люди — не єдині живі істоти, які живуть на цій землі. І якщо є зв'язок між ступенем забруднення грунтів радіонуклідами та зростанням захворюваності людей, то аналогічна картина має спостерігатися і у тварин.

Нещодавно ветеринарна служба району запровадила новий метод обстеження великої рогатої худоби на лейкоз. Виявилося — 45 процентів районного поголів'я заражено цією хворобою. Здавалося б, це мало про що говорить, враховуючи, що лейкоз — захворювання вірусне. На мій погляд, навпаки. Адже у корів та бичків теж є щитовидна залоза, на яку в першу чергу згубно діють радіонукліди. І наслідки в організмі це має спричиняти такі самі, як у людей. Зокрема, ослабляти імунну систему. Бо зрештою, здоров'я тварин теж залежить від того, що вони їдять. А їдять вони ось що:

— У селі Чермень я заміряв якось сіно,— розповідає директор радгоспу «Меліоратор» О. Є. Миркевич. — Воно випромінювало в сорок разів вище від фону.

У читача може виникнути слушне запитання: а яке ж м'ясо з худоби, яка їсть такі корми?

— Коли вперше після чорнобильської аварії худобу з нашого радгоспу заміряли на м'ясокомбінаті,— веде далі Олексій Євменович,— то зміна полишила

роботу. Після того скандалу комбінат нам разів п'ять завертав худобу. Нині можемо вибрати із сотні лише чотири-п'ять голів, яких прийме м'ясокомбінат.

Північні райони Ровенщини більш віддалені від ЧАЕС, ніж північні райони Житомирщини. Чому ж становище в них чи не таке саме?

На прес-конференції у Всесоюзному науковому центрі радіаційної медицини у грудні минулого року довелося почути таку інформацію. Хоча в деяких районах Ровенської області радіаційне забруднення (1 кюрі/км^2) у сорок разів менше, ніж у Народицькому на Житомирщині (40 кюрі/км^2), але сільгосппродукти забруднені однаково. Причина — природні умови.

Надалі наведу факти з довідки обласного відділу охорони здоров'я, з якою ознайомився у Дубровицькому райкомі партії. Грунти у районі — дерново-підзолисті, з низьким значенням pH, бідні органікою та калієм. Тому радіонукліди, зокрема цезій-137/134 легко переходять у рослини. Крім того, свою роль відіграло й те, що Полісся — край болотистий, з високим рівнем грунтових вод. Якби не це, то, оскільки дерново-підзолисті грунти не міцно тримають радіонукліди, останні, можливо, вимилися б дощами у нижні горизонти. Натомість під поверхнею утворився «радіонуклідний розчин», який постійно живить коріння рослин.

Сплив радіаційного опромінення з часом сумується. Наслідки згодом проявляться мов на фотопапері, кинутому у проявник. Не хотів би наврочити, але саме через це я не вірю, що ситуація на Поліссі почне сама по собі поліпшуватися. Думаю, тут буде дедалі гірше.

Однак ні на районному, ні на обласному рівні ці проблеми не розв'язати. Наприклад, у райкомі партії підрахували: якщо оздоровлювати трудящих з огляду на ту кількість путівок у санаторії, які виділяються Дубровицькому району нині, то знадобиться... 50 років, щоб кожен його житель побував на курорті. І запропонували республіканському урядові — домогтися того, щоб санаторії та будинку відпочинку Мінатоменерго СРСР передати трудівникам уражених в результаті чорнобильської аварії регіонів.

А чом би уряду України, враховуючи, що республіка переходить на госпрозрахунок, не піти далі — стягнути, якщо треба, то й через держарбітраж або суд, з Мінатоменерго СРСР збитки, заподіяні УРСР внаслідок аварії на ЧАЕС? Зокрема, суми, необхідні для переселення людей

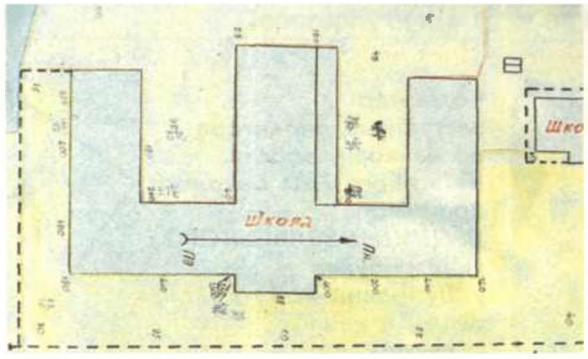

Карта-схема Удрицької школи з позначками радіаційного фону.

з таких сіл Полісся, як, наприклад, Чермень та Удрицьк.

Так, так, саме переселення. Коли я сказав директору радгоспу «Меліоратор» О. Є Миркевичу, що ситуацію планують поліпшити шляхом завезення чистих продуктів, Олексій Євменович, який, вочевидь, втомився від просторікувань заїжджих доброхотів на зразок мене, котрі розглядають місцеву ситуацію з далеких київських кабінетів, із селянською прямотою рубонув:

— Це блеф. Щодо завезення чистих продуктів — то обманюватимемо себе й людей.

Придивившись до стану справ на місці, поговоривши з багатьма людьми, я дійшов висновку: єдиний радикальний вихід — відселення людей з найбільш уражених сіл. Взяти хоча б цей радгосп. З 1200 га обстежених земель на 900 можна сіяти тільки трави, решту — треба взагалі вивести з обороту. А з чого жити господарству, людям? Про яке завезення чистих продуктів (завезення практично щоденне, враховуючи, що харчування має бути різноманітне, або, як кажуть медики, збалансоване) може йти мова, коли до райцентру кілька десятків кілометрів поганих шляхів? Та й де району взяти ці чисті продукти, транспорт? До того ж є ще й досі не електрифіковані хутори. А як же зберігати молокопродукти, м'ясо без холодильника?

У кабінеті директора Удрицької школи М. І. Ящука, з якого, шановний читачу, розпочалася наша сумна подорож Дубровицьким районом, висить унікальний документ нашої атомної доби — карта-схема території, на якій позначено інтенсивність радіаційного фону в різних місцях. Найбільше — під зливовими стоками з дахів. В одному місці, під стіною школи, стоїть 1300 мікрорентген на годину! Я засумнівався, і Микола Іванович за допомогою приладу СРП-6801 продемонстрував мені цей радіаційний «гейзер».

Валентин ПУСТОВОЙТ.

Фото автора.

Коментар заступника директора по науковій роботі Київського НДІ онкології професора Л. П. КІНДЗЕЛЬСЬКОГО, який побував у Дубровицькому районі разом з нашим кореспондентом:

— Кволість, уповільнену реакцію дітей, їхню підвищену втомлюваність можна пояснити зниженим обміном речовин в організмі. Є тому причини. У репортажі мовиться, що в 60—80 процентів дітей під час обстеження виявили збільшення розмірів щитовидної залози. Якщо попервах це спричиняє збільшене виділення гормонів і посилення обміну речовин, то хронічний стан гіперплазії веде до переродження залози, заміни функціональної тканини рубцьовою і зниження функції органа. Як наслідок — погіршення обмінних процесів в організмі, гіпоксія (кисневе голодування), адинамія, жирове переродження м'язової тканини, внутрішніх органів, порушення фізичного та розумового розвитку. Це закономірно, враховуючи, що щитовидна залоза уражається в першу чергу, а Дубровицький район після аварії на ЧАЕС не був локалізований як небезпечний у радіаційному відношенні — там не проводилося ні профілактичних, ні лікувальних заходів.

Чи можна пояснити часті носові кровотечі радіаційним фактором? Не завжди. Кровотечі з носа в дітей трапляються через травмування дрібних кровоносних судин на поверхні слизової оболонки. Однак, морфологічні, авторадіографічні дослідження та дані електронної мікроскопії, одержані під час обстеження людей з променевою патологією, свідчать, що інкорпоровані в організм радіонукліди ушкоджують дрібні судини — вони руйнують їх, як струми Фуко. Навколо ушкоджених судин утворюються набряки, а потім формується сполучна тканина. Як наслідок настає кисневе голодування. Щоб наситити тканини киснем, організм змушений підвищувати тиск у судинах. Вони не витримують, лопаються і утворюються нові крововиливи.

Природно, що погіршення обміну речовин, кисневе голодування, порушення кровопостачання, зокрема й головного мозку, погіршує самопочуття, працездатність, породжує відчуття розумової втоми. Це особливо помітно у дітей, більш чутливих до всіляких впливів — у них ще повністю не сформувалися адаптивні механізми.

У комбайнера з Народицького району Житомирської області, що проходив обстеження, виявлено внутрішньоклітинне нагромадження радіонуклідів у тканинах шлунка. Цього ж можна чекати й у Дубровицькому районі на Ровенщині, оскільки, як сказано у тексті, через специфічні природні умови сільгосппродукція тут забруднена не менше.

У Дубровицькому районі я взяв вибірково мазки крові. У тутешніх дітей, так само, як і в Народицькому районі, виявлено негативний вплив радіонуклідів на кров. Так у школярів із сіл зі значними рівнями забруднення місцевості у крові реєструються радіонукліди, а в клітинах помітні зміни, подібні до тих, що описані в осіб, які зазнають хронічного променевого впливу: зниження насиченості еритроцитів гемоглобіном, зміна структури ядер нейтрофілів, лімфоцитів, патологічні зміни тромбоцитів... Оскільки надходження радіонуклідів в організм триває, ці негативні явища з часом наростатимуть.

Тому я вважаю, що єдиний вихід — відселити найбільш забруднені села. Причому, братися до цього треба негайно. Бо рано чи пізно робити це доведеться, але років через два-три ми відселятимемо вже хворих людей.

Відлуння голоду 1933-го року у переписі населення 1959-го

У 1988 році видавництво «Лаймстон пресс» випустило в світ у Кінгстоні (Канада) і Нью-Йорку документальний збірник про голод 1932—1933 років на Україні, підготовлений на матеріалах міністерства іноземних справ Великобританії. Упорядники збірника М. Царинник, Л. Луцюк і Б. Кордан подали в передмові карту голоду, яку ми тут відтворюємо. Карту створено на основі розрахунків демографа О. Бабйонишева (який користується в своїх публікаціях псевдонімом — Сергій Максудов) з Бостонського університету.

Ми вже мали нагоду підкреслити у статті, присвяченій демографічним наслідкам голоду 1933 року на Україні (№ 7 журналу за минулий рік), що статистику 30-х років навмисно заплутували і навіть фальсифікували аби приховати від світової громадськості трагедію радянського селянства. Проте статистичний матеріал, використаний канадськими картографами , цілком добротний, взятий з розрахунків, зроблених через чверть століття після трагедії.

Маються на увазі статистичні збірники «Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года», які вийшли у світ у Москві 1963 року. Цей перепис — перший за післявоєнний час — не дає свідчень про абсолютні втрати від голоду, але придатний для розрахунку відносних втрат в територіальному розрізі. Вікова структура населення зберігає пам'ять про голодний рік, адже від голоду найбільше

1. Області, що перебували у 1933 році в складі Української РСР	Роки народження і вік поколінь на час перепису		Різниця між порівнюваними поколіннями в чисельності	
	1929—1933 рр. (25—29 рр)	1934—1938 рр. (20—24 рр.)	абс.	в %
Дніпропетровська і Запорізька	45.748	62.373	—16.625	—26.7
Житомирська, Київська і Черкаська	122.757	158.857	—36.100	—22,7
Донецька і Луганська	38.267	47.719	—9.452	—19,8
Полтавська, Сумська і Харківська	100.374	124.382	—24.008	—19,3
Кіровоградська, Миколаївська, Одеська і Херсонська	104.747	129.161	—24.414	—18,9
Вінницька і Хмельницька	124.072	124.625	—553	—0,4
Чернігівська	47.407	46.660	+747	+1,6
2. Області, що перебували у 1933 році у складі іноземних держав				
Західна Україна	223.263	212.173	+11.090	+5,2
Закарпатська Україна	30.530	30.324	+206	+0,07
Північна Буковина і Хотинщина	27.496	27.847	—351	—1,3

гинули діти. Покоління 1929—1933 років народження, якому в рік перепису виповнилося від 25 до 29 літ, істотно поступалося чисельністю наступному поколінню 1934—1938 років народження.

Користуючись таблицею перепису 1959 року про розподіл населення за статтю і віком, С. Максудов відібрав дані про жіночі сільські вікові групи, яких найменшою мірою торкнулися зміни, викликані міграціями і воєнними втратами. Він прийняв загальносоюзне співвідношення чисельності поколінь, народжених у 1929—1933 і 1934—1938 роках, за

умовну норму і виявив відхилення від цієї норми, дані по окремих областях України і сусідніх з нею територіях. Смуга втрат, як можна простежити за даними перепису, захопила не тільки Україну, а й Кубань, Середнє і Нижнє Поволжя, Південний Урал (Пензенську, Оренбурзьку, Челябінську області), Казахстан.

Не тільки карта, яку бачить читач, але й пряме зіставлення чисельності поколінь 1929—1933 і 1934—1938 років народження в таблиці, що тут наводиться, переконливо свідчать про трагічну долю дітей, народжених напередодні і під час голодомору. Порівняємо, за прикладом Сергія Максудова, чисельність жіночих поколінь, зареєстрованих переписом 1959 року в сільській місцевості України. Області УРСР згрупуємо так, щоб максимально наблизитись до адміністративно-територіального поділу 1933 року (коли існувало тільки сім великих областей).

За більш-менш однакового рівня народжуваності та смертності і за відсутності інтенсивних міграційних процесів чисельність сусідніх поколінь у віковій піраміді народонаселення не повинна істотно відрізнятися. Проте склалося так лише на західноукраїнських землях. Перебуваючи на той час поза державними кордонами Радянського Союзу, вони уникнули безрозмірної сталінської продрозкладки. У Західній Україні покоління 1929—1933 років народження навіть перевищує чисельність порівнюваного з ним покоління 1934—1938 років. Мабуть, це пов'язано з поступовим зниженням народжуваності. У Радянській Україні теж спостерігалося зниження народжуваності, але після заборони абортів влітку 1936 року цей процес змінився на зворотний. Отже, на чисельність жіночих поколінь у сільській місцевості в період 1929—1933 років найбільшою мірою могла впливати тільки підвищена смертність від голоду.

Аналіз наведеної таблиці показує, що найменше від голоду постраждало чернігівське Полісся, де люди нелегально переходили в сусідню Білорусію в пошуках продовольства або перебувалися рибальством, полюванням, збиранням грибів і ягід у лісах. Голод не порушив процесу демовідтворення й у Вінницькій області: враховуючи прикордонне становище, їй дали менш грабіжницький хлібозаготівельний «план». Як свідчать документи, репресивні хлібозаготівлі взимку 1932—1933 років набули найбільш потворних форм на Київщині та Дніпропетровщині. Багато сіл тут вимерло з голоду повністю. Таблиця показує, що перепис 1959 року зареєстрував у цих областях величезну нестачу 25—29-річних жінок. Показники по Київській області трохи кращі тільки тому, що в її складі перебувала прикордонна Житомирщина, де хлібозаготівельники теж не так лютували.

По всіх областях, що перебували у складі УРСР 1933 року, покоління 20—24-річних жінок перевищує в сільській місцевості покоління 25—29-річних на 110,4 тисячі тобто на 15,9 процента. Ці дані вказують на істотну деформацію вікової піраміди народонаселення, яка збереглася через чверть століття.

Хотілося б скористатися нагодою, щоб доповнити вже згадувану публікацію в № 7 «Науки і суспільства» за 1989 рік. На основі знайдених у Центральному державному архіві Жовтневої революції, архівах вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР матеріалів перепису 1937 року в ній підраховано, що кількість жертв голоду 1933 р. на Україні не повинна бути меншою, ніж 3 189 000 чоловік. Опубліковані пізніше архівні дані про природний приріст населення (на той час ми ще не мали можливості використати їх) підправлюють цю цифру до 3 227 тисяч. Виявилось, однак, що дані перепису 1937 року, якими користувалися вищі органи державної влади і органи державного управління, були істотно «скориговані» в бік підвищення. На сторінках квітневого номера журналу «Вопросы истории» за 1989 рік директор Центрального державного архіву народного господарства СРСР В. В. Цаплін повідомив, що в закритих частинах архівного фонду Держплану СРСР знайдено сенсаційний документ — лист начальника Центрального управління народногосподарського обліку І. А. Краваля до Й. В. Сталіна і В. М. Молотова «Про попередні підсумки Всесоюзного перепису населення» від 14 березня 1937 року. Як відомо, Краваль був нагороджений орденом Леніна за зразково проведений перепис, а потім заарештований і розстріляний. Виявляється, що ми в своїх розрахунках спиралися на «скориговані» дані, які відрізняються від істинних на 6 526 000 чоловік.

Слідом за В. В. Цапліним ми знайшли в цьому архіві всі необхідні для розрахунків дані. Виявляється, на Україну припало 27 процентів фальсифікаторської 6,5-мільйонної поправки, тобто значно більше від частки республіки у загальносоюзній чисельності населення (17—18%). Проведений у січні 1937 року перепис зареєстрував в УРСР не 30 158 000 чоловік (ці дані передавалися в користування державним органам як цілком таємні), а тільки 28 387 000. Якщо спиратися на цю останню цифру, то загальна сума демографічних втрат становить 5 348 000 чоловік, а за виключен-

ням втрат від репресій 1934—1936 років — до 5 мільйонів чоловік. Одержана цифра включає не тільки тих, хто справді загинув, але й ненароджених. Адже під час голоду і після нього (в межах дев'яти місяців) не могло не відбутися різкого скорочення кількості народжень. Кількість ненароджених, обчислювана виходячи з нормального, «неголодного» процесу демовідтворення, є цілком об'єктивною категорією. Не враховуючи її, ми штучно обмежили б вплив голоду на демографічні процеси. Вивчення динаміки процесу демовідтворення за десятирічний період між переписами, що відбулися в грудні 1926 року і в січні 1937 року, дає змогу стверджувати, що кількість ненароджених у демографічних втратах перевищує мільйон чоловік. Це означає, що справжня кількість померлих від голоду й епідемій, викликаних голодом, становить близько чотирьох мільйонів чоловік.

Останнім часом вдалося знайти документальні підтвердження того, що офіційної статистики голодомору не існує. В лютому 1990 року ЦК Компартії України прийняв постанову «Про голод 1932—1933 років на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів». Політвидаву України доручено видати у 1990 році збірник наукових статей та архівних документів про голод. У збірнику, підготовленому Інститутом історії партії при ЦК Компартії України, будуть опубліковані узагальнюючі дані НКВС УРСР про смертність від голоду в рамках районів і областей, але не за весь час голодомору. Однак ці розрізнені відомості неповні. В архівному фонді ЦУНГО СРСР зберігається доповідна записка заступника начальника відділу населення і охорони здоров'я Курмана від 14 березня 1937 року, в якій повідомляється: ряд спеціальних обстежень з виїздом на місця показав, що на Україні, в Азово-Чорноморському, Саратовському і Сталінградському краях, Курській і Воронезькій областях мала місце у 1933 році значна кількість смертей, не відображених у книгах запису актів громадянського стану.

Офіційна статистика твердить, що на Україні в 1933 році було зареєстровано 1850,3 тисяч смертей проти 514,7 тисяч у 1931 році і 483,4 тисяч у 1934-му. Якщо взяти півмільйонну кількість смертей за норму, то понаднормативний рівень 1933 року становить не більш як 1350 тисяч. Фактично ж, як свідчать дані перепису 1937 року, навіть подвоєння цієї цифри не дає повної картини втрат від голоду.

Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
доктор історичних наук.

Чому так сталося

Робота студії «Укртелефільм» — повнометражна стрічка «Постскриптум до колективізації». Автор сценарію — Аркадій Музичук, режисер — Володимир Георгієнко, оператор — Олесь Зоценко. Це фільм про те, як у радянські часи вбили розумного, роботящого Господаря-селянина...

Є в фільмі «Постскриптум до колективізації» жахливий документальний кадр: селянка з останніх сил намагається серпом скосити латочку пшениці, робить один крок, другий... і падає мертва. Від голоду.

Згадана стрічка — об'єктивне історичне дослідження. Кінохроніка 20—30-х років, документи, які стільки часу були у темряві секретних архівів, і свідчення українських селян, по яких страшною косою пройшов спочатку воєнний комунізм, а потім — насильницька колективізація.

Чому так трапилось, де, на якому етапі революція зробила страшну помилку, оголосивши справжнього Господаря землі, міцного працьовитого селянина своїм ворогом, куркулем?! Ось що говорить у фільмі вісімдесятирічний Григорій Баранюк: «...Допустили до керівництва тих, хто навіть не мав поняття про землю...»

Гіркі слова, гірка правда... Десятиліттями співали ми про щасливе колгоспне життя і подавали його як найбільше досягнення нашого ладу...

Та колгоспи і лубочні фільми про них були потім. А спочатку... У документальній стрічці «Постскриптум до колективізації» є спогад Троцького: «Рослі сибірячки, які виносили на станцію смажених курей і поросят, молоко у пляшках і гори печеного хліба, зміцнили мене у необхідності зруйнувати вщент старий світ і присвятити своє життя революційній діяльності...»

Політика воєнного комунізму, а згодом і колективізація справді призвели до селянських повстань: на багато подій того часу ми дивимось — завдяки новим знанням — під іншим, історично-об'єктивним кутом зору. Стрічка «Постскриптум до колективізації» наводить уривок з виступу старшого писаря лінкора «Петропавлівський», який повернувся з відпустки, з Полтавщини, і бачив свавілля над селянином, у той час, як він з жагучою надією чекав на декрет про землю... І заколот у Кронштадті, і десятки тисяч селян, що йшли під знамена Махна і воювали то проти білих, то проти червоних — усе це було наслідком шкідливої політики перших років революції, спрямованої проти селянина. Зрозумівши її катастрофічність, Ленін увів НЕП, що в надзвичайно короткі строки дало блискучі наслідки... Та смерть вождя стала фатальною для подальшої долі НЕПу і селянина.

Стрічка закінчується символічними кадрами: дирижабль піднімає під хмари велетенський — сотні квадратних метрів — прапор з портретом Сталіна. І схвально дивиться вождь з-під небес, як крокують до села колони бійців Червоної Армії... Фінальний кадр — сучасне покинуте село... І зостались у ньому доживати свій нелегкий вік двоє старих... Він і Вона... Святі люди... На святій землі...

Володимир КОЛОДЯЖНИЙ.

Золотий лев

Коли на хвилі відродження національної самосвідомості після лютневих подій 1917 року постало питання про запровадження символіки України, то серед інших знаків, здатних виразити загальнонаціональне, був і золотий лев галицький.

Вперше про нього згадується у хроніці Зіморовича, де читаємо: князь Данило Галицький, засновуючи на честь свого сина Лева місто Львів (1256 рік), дарує жителям останнього герб із зображенням золотого лева на синьому полі. Це — писемна згадка. А натуральне зображення цього гербового знака бачимо вже на печатці, що скріпила грамоту двох галицько-володимирських князів — Андрія і Льва II, котрі називали себе князями всієї Русі, Галича і Володимира, від 9 серпня 1316 року. Подібну печатку мав і останній галицько-волинський князь Юрій II — її використано на його грамотах від 9 березня 1327 року, 11 лютого 1334, 20 жовтня 1335.

Золотий лев на синьому тлі залишався відзнакою галицьких земель і після того, як їх захопили польські королі. Скажімо, Казимир Великий, який правив тут (1349—1370), угорсько-польський Людвик I (1370—1382), його намісник князь Володислав Опольський (1377—1378), польсько-литовський Володислав Ягайло (1387—1434) давали розпорядження карбувати на галицьких грошових знаках зображення лева. З 1434 року, коли було утворено Руське воєводство, що об'єднувало Львівську, Галицьку, Перемишльську, Сяноцьку, а пізніше й Холмську землі, золотий лев, що спинається на скелю, став його гербом.

Герб Львівської землі XIV-XV століть.

Водночас галицький лев залишається й символом Львова: його зображено біля міської брами, що є символом міста. Така композиція, на думку дослідника сфрагістики Львова О. В. Маркевича, промовляє на користь найранішої назви — Львівград, Львівгород.

Цей же автор, простеживши еволюцію львівського герба, на основі архівних документів довів, що «руським» левом можна вважати тільки того, що рухається вправо на фоні відчиневої міської брами. Інші зображення лева на львівських міських печатках з'явилися під впливом католицьких, а з 1787 року — німецьких символів.

Однак 1848 року, коли західноукраїнськими землями, як і всією Європою, прокотилася могутня хвиля революційних подій, створена у Львові Головна Руська Рада повертається до споконвічних символів Галицької Русі — золотого лева

на синьому полі. Відтепер його зображення бачимо не тільки на гербі Львова, він стає символом національно-визвольної боротьби трудящих Галичини й Буковини за свою незалежність, набуває поширення скрізь у цих регіонах України. Згодом його беруть за свої емблеми «Соколи» і «Січі», які створювалися тут наприкінці XIX — на початку XX століть. Золотий лев з'являється й на спільному прапорі цих спортивно-просвітницьких організацій західноукраїнських земель, посвяченому у вересні 1911 року.

Через рік на сторінках української преси зчинилася дискусія з приводу майбутнього українського національного герба. Львівська газета «Діло» запропонувала прийняти за такий святого архистратига Михаїла. І тоді на сторінках «Неділі» виступає відомий історик Степан Томашівський, котрий висуває свої аргументи на користь галицького лева: «...Не може бути жодного сумніву в тім, що історично найстаршим і традиційно безперервним знаком на українських землях є лев, ніякий другий не може в тім напрямі ставати поруч нього. Він передовсім сягає в ті часи державної самостійності нашого народу (XIII в.), а територіально беручи, він зовсім не є знаком для самої тільки Галичини.

Лев був знаком для всієї Галицько-Володимирської держави, що обіймала велику більшість усіх українських земель від Вислока по Дніпро і від долішнього Буга по Карпати і Чорне море».

«Правда,— зазначає далі Томашівський,— за польських часів знак цей приложено до самої тільки Галичини, а для Волині, Поділля, Київщини скомбіновано окремі знаки».

Таким чином, визнавши, що «лев є гербовим знаком для всіх українських земель по сім боці Дніпра» (правобережних — В. С), підкреслює автор, «то йому належить не лише перше місце між усіх інших; він може мати право бути загальноукраїнським символом. Се право ще більше оправдане з огляду на ту ролю, яку відіграла галицько-володимирська держава в історії витворення й розвитку української національності. Без сеї держави трудно уявити собі можливість теперішнього істнованя української нації: тут лежить наш національний угольний камінь. Ся величезна історична вага західно-українських земель нехай отже буде зазначена й у характері національного гербу.

Окрім того, і практичні мотиви велять поставити лева на перше місце між усіма гербовими знаками наших земель. Герб тісно зв'язаний з національним кольором; наш лев нерозривно зв'язаний з синьо-жовтими красками: жовтий (золотий) лев на синьому полі. Значить — як синьожовта краска є загальнонаціональна, так само лев повинен бути нашим національним гербом».

Ось такі доводи навів Степан Томашівський 1912 року. Однак, як відомо, в 1918 загальнонаціональним гербом було визнано тризуб. Але тоді золотому леву знайшлося місце на гербі Західно-Української Народної Республіки, проголошеної 13 листопада 1918 року.

Слід вказати й на те, що галицький лев зустрічається на печатці самарської паланки Війська Запорозького, що, природно, потребує спеціального вивчення. Саме «руський» лев міста Львова використовувався вже згадуваним князем Володиславом Опольським в гербі польського міста Ченстохова, що підтверджує спеціальною грунтовною розвідкою зарубіжний геральдист українського походження Роман Климкевич.

Отой давній символ Львова від часів Данила Галицького й сьогодні залишається гербом міста Лева.

Найстаріші печатки львівських райців і лавників.

Володимир СЕРГІЙЧУК,
кандидат історичних наук.

Маріупольська Греція

Гречанка в національній одежі і прикрасах.

Улітку юрби людей прямують до пансіонатів на узбережжях сивого Азова. І потрапляють у дивний світ, ім'я якого — Маріупольська Греція.

Якщо ви запитаєте в тутешніх греків, звідки вони з'явилися, то почуєте: «З Криму...» Таврійські греки населяли Кримський півострів здавна. Згадки про їхні поселення подибуємо ще в джерелах I століття до н. е. (села Лампада, Яліта, Урзуф).

Нечисленне населення півострова зазнавало нападів. У середні віки панування тут генуезців змінилося владарюванням татар. Тривале співжиття татарського та грецького населення створило в Криму своєрідні форми побуту: людей об'єднували політичні, економічні і навіть родинні зв'язки, значного взаємовпливу зазнали мова, звичаї, духовна культура... Але система соціальних відносин, що ставила християн-райя у підлегле становище, сковувала економічну ініціативу греків. Мабуть, саме ця обставина (порівняно з широкими можливостями, які обіцяла переселенцям Росія) і вплинула на рі-

шення греків переселитися у Приазов'я.

1777 року відбулося стихійне переселення їх у Росію, а через рік з Бахчисараю на височайше ім'я надійшло прохання про вступ у російське підданство. Відповіддю на це була грамота Катерини II від 24 травня 1779 року. Невдовзі надійшла ще одна «Жалувана грамота християнам грецького і вірменського законів, що вийшли із Криму в Азовську губернію на поселення». Обидва документи визначили статус переселенців, які звільнялись від податків і повинностей на 10 років, їхнє майно перевозили на кошти казни, кожний мав одержати 30 десятин землі, а неімущі в перший переселенський рік користувалися продовольством, посівним зерном і робочою худобою з виплатою в казну через 10 років. Уряд зобов'язався збудувати переселенцям житло, їх також звільняли від військової повинності.

Чому ж греки покинули рідні місця? Однією з причин, безумовно, було гноблення, якого зазнавали греки з боку татарів-мусульман (хоч, як тепер уявляється, воно не було таким жорстким, як твердили раніше). Останнім часом з'явилися версії про нібито примусове переселення греків російськими військами... Але ж як пояснити той факт, що близько 10 тисяч греків (майже третина грецького населення півострова) все ж залишилися у Криму? Та й хіба могла б така акція не викликати резонансу в світовій літературі? Гадаю, це була грандіозна пропагандистська кампанія, в якій, мабуть, головну роль відіграло грецьке духівництво, котре, вміло граючи на національній гордості, вмовило людей мандрувати в далекі краї.

Прибули греки в район Новомосковська на Дніпропетровщині, та невдовзі на вимогу ініціаторів переселення на чолі з митрополитом Ігнатієм перебралися в Приазов'я. Зі спорудження соборів, серед яких був і Успенський, започався Маріуполь, а поблизу з'явилося ще 20 селищ.

Життя переселенців складалося тяжко: бракувало житла, поширилися інфекційні хвороби, викликані зміною клімату. Тому після приєднання Криму до Росії дехто хотів повернутися. Саме з цієї причини сталися зіткнення греків з військами у селах Мангуш, Карань, Сартана, Малий Янисоль, Чердакли.

Серед грецьких громад півдня Росії Маріупольська була найчисленнішою. В самому місті й навколишніх селах 1816 року жило 12 212 чоловік. На відміну від інших грецьких громад, що займалися переважно торгівлею, в побут населення Маріупольщини ввійшло землеробство, скотарство і рибальство. Села складали самоврядний грецький округ з центром у Маріуполі. Грецькі колонії мали внутрішню автономію, поселенці — право обирати магістрат (адміністрацію і суд) строком на три роки.

Перші сто років давалася взнаки побутова і культурна ізоляція грецьких колоній, спричинена переважно особливим станом колоністів, націоналізмом грецької верхівки. Навіть у Маріуполі 1818 року було тільки двоє росіян, 1843 року — шість сімей іноземців і дві — росіян. Ізоляцію ліквідували реформи 60—70-х років. 1859 року Маріуполь підпорядкували громадському управлінню Катеринославської губернії, тож у місті дозволили селитися людям інших національностей. Через десять років скасували грецький суд, а трохи згодом і на греків поширили закон про військовий обов'язок. Зрештою усі пільги переселенців скасували, а села передали до складу Маріупольського повіту. Ці заходи викликали природний протест у греків, що спричинило зіткнення в земстві між 110 греками та 90 російськими чиновниками, що тривали протягом кількох років. Політика наступу на пільги колоністів взагалі проводилася під гаслом зневаги до національної культури переселенців. У 60-і роки минулого століття тут почали відкривати російські школи, закриваючи при цьому грецькі.

Піднесення грецького національного руху намітилося 1917 року, коли в Маріуполі діяв «Маріупольський союз еллінського народу», що входив до складу «Всеросійського союзу еллінів». Серед програмних вимог організації були, зокрема, такі: передача всіх земель, що їх займали греки, в національний фонд, економічна й культурна автономія, в мирний час — відбуття юнаками обов'язку в межах Маріупольського повіту у грецьких військових частинах. «Союз» брав участь у виборах до Всеросійських Установчих зборів. Але ця справа успіху не мала, бо греки віддавали свої голоси за більшовиків.

До двадцятих років нашого століття грецькі селища були серед найзаможніших і найупорядкованіших на Маріупольщині. 1914 року греки складали 33 проценти населення повіту й володіли при цьому 71 процентом биків, 33 — коней, 40 — іншої рогатої худоби. Високорозвинутим було землеробство, в деяких селах вирощували овочі й фрукти на продаж. Значних збитків господарству поселенців завдали перша світова та громадянська війни. А 1921 року розпочався страшний голод.

Разом з тим у 20-ті роки пожвавилося культурне, економічне й суспільне життя радянських греків... У квітні 1924 року при ВУЦВК було створено Центральну Комісію по роботі серед національних

Сценка з життя односельців — колективне домоткане виробництво показують учасники художньої самодіяльності села Касьянівки.

Пенсіонерка О. Ю. Ільховська займається домашнім килимарством.

Фото Б. ДЕМБИЦЬКОГО.

меншостей, а на місцях — комісії у справах нацменшостей, які внесли значний вклад у справу забезпечення умов для розвитку малочисельних народів, в тому числі й греків. На 1927 рік на території України було 30 національних грецьких сільрад, а згодом створено грецькі райони (Мангушський, Сартанський на Маріупольщині, Велико-Янісольський на Сталінщині). Разом з тим уже тоді викликав занепокоєння процес русифікації грецького населення. В своїй доповіді на І Всеукраїнській конференції культосвітпрацівників нацменшостей у березні 1931 року М. Скрипник наголосив: «...з грецьких дітей лише 26,5 процента вчаться у школах своєю рідною мовою».

Ситуація ускладнювалась ще й тим, що двомовні маріупольські греки (одна частина спілкувалася новогрецькою, інша — урумською мовами) не мали своєї писемності. До того ж частина радянських робітників, селян і навіть учителів не розуміли важливості навчання дітей у школах рідною мовою. У звіті спеціальної комісії ВУЦВКа по обстеженню грецького населення Маріупольського округу підкреслювалось, що вчителі «...забороняють говорити рідною мовою, стежать за тим, щоб діти й дома говорили по-російськи». Проте саме в ті часи і були закладені тенденції, що визначили розвиток культури греків у подальшому: підвищився загальний культурний рівень грецького населення. Маріупольський грецький педтехнікум почав готувати вчителів для національних шкіл. У місті працював грецький театр, виходила література різними діалектами, газети. У березні 1934 року почав

виходити літературний альманах «Неон Зоі», а пізніше й «Неотіта». В листопаді 1935 року вже діяла грецька секція радіостанції Одеси, яка тричі на тиждень розповідала про життя греків Криму, України і Північного Кавказу. Велику роботу по вивченню культури й історії грецького населення Приазов'я вів в той час Маріупольський музей.

Та ось настав рік, що завдав нищівного удару грецькій інтелігенції: було закрито грецькі навчальні заклади, Маріупольську друкарню, розсипано й знищено шрифти з грецьким алфавітом, перестав діяти театр, репресовано багатьох літераторів. З'ясування всіх обставин цих подій — справа майбутнього.

Греки разом з людьми інших національностей захищали Батьківщину від фашистської навали. Проте в кінці 40-х років їм судилося зазнати чималих несправедливостей: у сорок восьмому році пішов на заслання ще один національний потік — приазовських, кубанських та сухумських греків... Більшість греків вивезли в середньоазіатське заслання, невдоволених у політізолятори. Греки потрапили в число націй, сама приналежність до яких вважалася провиною... Лише після XX з'їзду партії становище поліпшилось.

Нині грецькі села — серед найкращих на Донеччині: мають розвинуту інфраструктуру й господарство. Як і раніше, греки двомовні. У мові греків-еллінів розрізняють п'ять діалектів. У Криму й Приазов'ї до середини XIX століття румеї володіли ще й татарською мовою, що тепер зовсім вийшла з ужитку, бо мовою міжнаціонального спілкування на Донеччині стала російська. Грецька мова ще вживається у побуті, в сім'ї; у сфері ж виробництва використовується російська. Молодь може спілкуватися рідною мовою, читати новогрецькою не може, бо грецький алфавіт не викладається, а видання грецьких авторів за допомогою російського неякісне. В ньому немає багатьох букв і дифтонгів, властивих грецькій мові. Лише останнім часом у селах відкриті групи по вивченню мови, але процес цей гальмується через відсутність учителів, а також підручників.

У ще трагічнішому стані перебуває мова греко-татарів. На відміну від румеїв сфера вжитку урумської мови звужена до мінімуму навіть у побуті. Приклад приазовських греків ілюструє той факт, що замкнена у рамки побуту, вилучена з основних сфер життя, будь-яка національна мова приречена на виродження.

Тим більше радує той факт, що сьогодні посилились підтримані владою тенденції до відродження народних грецьких традицій на якісно новому рівні. Бережливо збирають і зберігають пам'ятки грецької старовини сільські музеї (в селах Приморське, Старомлинівка та інших), фольклорні народні колективи відкривають красу і неповторність народних пісень, танців і обрядів. Учителі й робітники, службовці й школярі, що займаються популяризацією своєї духовної спадщини, започаткували велику й необхідну справу, бо вони не тільки підіймають з руїн свою культуру, вони вносять вагомий вклад у збагачення духовності всієї України, що стала для них справжньою Батьківщиною.

Лариса НАСЄДКІНА.

Мозаїка планети

КОЛЬОРИ УЛЮБЛЕНІ Й ЧУЖІ

Голландські вчені встановили, що свійським тваринам та птахам не байдуже, яким є колір одягу людей, що їх обслуговують. Так, наприклад, кури на фермах полюбляють жовтогарячий колір, тоді як чорний, чи, скажімо, коричневий викликають у них занепокоєння. Корови ж з усіх кольорів віддають перевагу темносиньому.

А з іншого кінця світу надійшла ще одна подібна новина: виявляється, рослини теж мають свої улюблені кольори! Це відкриття зробили італійські біологи в американському штаті Південна Кароліна. Отож, якщо в закритих умовах вирощувати помідори під червоним пластиком, вони дають на 20 процентів більше плодів, ніж ті самі кущі під чорним целофаном! Бульбоподібні рослини натомість виразно віддають перевагу білому кольорові. А справа тут у тому, що речовина під назвою фітохром, яка є в рослинах і яка регулює темпи росту, чутливо реагує навіть на короткотривалі зміни довжини світлових хвиль.

ЛІТАКИ, ЯКИМ НЕ ПОЩАСТИЛО

Французькі спеціалісти підрахували, що між 1931 і 1988 роками у світі було викрадено 805 літаків. Найчастіше захоплювали літаки у Північній Америці. На другому місці у цій статистиці — Південна Америка, на третьому — Європа.

Мозаїка планети

Мистецький словничок

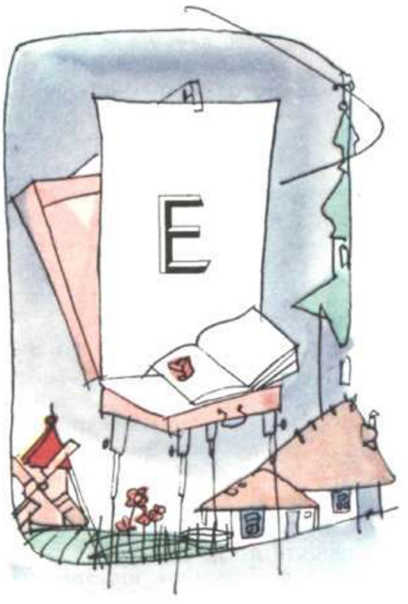

За редакцією
кандидата
мистецтвознавства
Валентини РУБАН

ЕКСПРЕСІОНІЗМ. Початок нашого віку. Перша світова війна. Художники, скульптори, архітектори, а також поети й письменники, висловлюючи протест проти знищення цивілізації, зуміли втілити його у своїх творах.

Згадаймо «Герніку». Ця картина мовби застерігає людей: протистояння народів несе страхіття. Митець зобразив те, чим тільки-но перейнялася душа.

Експресивність його художньої манери й визначила термін, запозичений з латини, а відтак і ціле спрямування в літературі та мистецтві.

ЕМАЛЬ. Термін запозичений з французької і в буквальному перекладі означає — плавити. У мистецькому світі ним позначають техніку виготовлення ювелірних виробів, а також і самі прикраси, виготовлені цим методом.

Відомі емалеві вироби з давніх-давен, зразки їх дали людству ще митці древніх Єгипту і Візантії. Пізніше емалеве виробництво налагодили церковники, виготовляючи хрести, ікони, кадила, кубки і т. д.

На території СРСР емалеві вироби, відомі за археологічними розкопками, датуються ще III — V століттями. А XVIII століття найвідомішим цент-

Декоративна таріль. Емаль. XVI ст. Франція. Ермітаж. Ленінград.

ром (він, до слова, діє й тепер) по виготовленню емалей стало місто Ростов Ярославської області.

Існує два види емалей — холодні й гарячі. За другим методом після нанесення фарби на метал продукцію обов'язково випалюють, і тоді фарба стає скловидною. Часто емалеві вироби прикрашають золотими й срібними нитками.

ЕТНОГРАФІЯ. Запозичений з грецької термін, яким означено галузь історичної науки, що вивчає культуру і побут народів світу, їхній етногенез, тобто походження, розселення і культурно-побутові взаємини.

Задля вивчення історії і побуту народів етнографія використовує писемні джерела, археологічні пам'ятки, фольклор. Тому етнографія як наука щільно взаємодіє з історією, археологією, фольклористикою, мовознавством, антропологією, географією та правом. Згадані науки користуються також здобутками етнографії.

Найдавнішими джерелами етнографії є археологічні предмети, писемні пам'ятки древніх Єгипту, Індії, Китаю.

Етнографія на Україні і в Росії має спільні джерела — насамперед періоду Київської Русі, зокрема, літопис «Повість временних літ» та інші. XV — XVI століть з'являються перші етнографічні свідчення про українців, росіян та білорусів як окремі народи.

Поруч з терміном етнографія, що визначає історію та культуру народів, існує й інший,— етнографія музики. Це — наукова дисципліна, що вивчає народні музичні твори,— балади, пісні, плачі,— які є складовою культури.

ЕТЮД. У перекладі з французької означає вивчати, студіювати. В образотворчому мистецтві — це твори (графічні чи малярські ескізи), виконані з метою поглибленого, деталізованого вивчення натури.

Відомий факт. І. Рєпін, працюючи над широковідомим полотном «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», кілька разів виїздив на Запорожжя, зокрема на Хортицю, зробив десятки ескізів, тобто замальовок з натури, на яких зобразив українські типажі, зразки козацького одягу та зброї, окремі побутові речі Запорозької Січі. Згодом на етюдах з'явилися замальовки окремих облич, постатей. Частина цих натурних ескізів перейшла окремими деталями на полотно.

Крім образотворчого мистецтва, термін етюд використовується й у музиці, шахах. У музиці ним позначають вправи вдосконалення техніки гри (саме вправляючись на етюдах музиканти досягають віртуозної гри), у шахах — задачі для виховання й тренування шахового мислення.

ЕСТРАДА. За визначенням тлумачних словників — це «поміст, підвищення, наприклад, для музики» (В. Даль), або «мистецтво малих форм, область видовищно-музичних вистав на відкритій сцені». (Д. Ушаков).

Популярний нині термін «молодіжна естрада», який УРЕ визначає, як «новий тип колективного естрадно-музичного виконавства — вокально-інструментальні ансамблі». Започатке це музичення ліверпульським квартетом «Бітлз» у 60-ті роки. Радянські вокально-інструментальні ансамблі, запозичивши інструментальний склад і технічне оснащення квартету, одразу ввели додатково цілу низку народних інструментів.

Найвідомішими естрадними виконавцями нині є народні артисти СРСР Софія Ротару та Юрій Богатиков, народні артисти України Ніна Матвієнко, Назарій Яремчук, ансамблі «Кобза», «Ватра», «Смерічка» та інші.

І. Рєпін. Етюд до картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові».

Ясновидиця

Нехитрий дитячий шарж. Над хмарами — Бог. Внизу — жінка. Бог милостиво показує на неї своєю всемогутньою десницею. І каже: «Роблю тебе, Юлія, ясновидицею».
Цей малюнок Юлії Федорівні подарували діти. Діти, яких тільки-но привезли на Донбас із Прип'яті, після апокаліптичного вибуху четвертого реактора, і яких вона обстежила.
— У них все гаразд,— сказала Ю. Ф. Воробйова після експрес-обстеження, не використавши при цьому жодного діагностичного приладу.
Отоді й подарувала їй радісна дітвора згаданий шарж. І Юлія Федорівна — людина вельми далекої від медицини професії, а якщо точніше,— колишня кранівниця,— має його за символічну й промовисту реліквію. Справді-бо, ідеалістична сутність малюнка передає неймовірну правду. Спробуємо розповісти про неї, а заодно дати відповідь на запитання, яке, певно, виникло у читача з самого початку: чому колишній кранівниці довірили те, до чого залучали медиків найвищої кваліфікації!

СЛІПУЧА синя блискавка. То було останнє, що вона пам'ятає. Як потім вилізла з кабіни козлового крана, спустилася після удару струмом у 380 вольт з 12-метрової висоти на землю і впала на мокрі колоди,— не відає. Їй, кранівниці шахти «Петрівська», Юлії Федорівні Воробйовій, розкажуть про це очевидці. Десь тижнів через два, коли вона, потрапивши у морг, спочатку завдяки випадковому дотику щипчиків практиканта виявить ознаки життя, а потім, після упертої боротьби лікарів за її життя, нарешті прийде до тями.

Наслідок ураження струмом високої напруги був жахливий: вийшла з ладу ліва півкуля головного мозку, згорів кришталик лівого ока, почорніло тіло, відібрало мову. Інвалід першої групи. Додому вона, мати трьох дітей і єдиний у сім'ї працівник, виписалася, маючи пекельні і до того ж постійні головні болі: сила-силенна пігулок та мікстур не допомагала.

— Відтоді,— розповідає Ю. Ф. Воробйова,— звичайні людські почуття втратили для мене будь-яке значення. Так, наприклад, я зненавиділа своїх друзів, близьких і навіть дітей. У голові в мене щось рухалося, спалахувало, терзало болем кожну мозкову клітину... Так тривало півроку. Потім я надовго заснула і, зрештою, настав день, котрий змінив усі мої уявлення про реальність.

Тільки друзям, та й то під настрій, вона може повторити розповідь, яку далі записано майже дослівно:

«Ставши інвалідом, я в основному лежала вдома, на ліжку. Та якою б не була хворою жінка, їй треба поратися коло господарства. І ось одного разу я згадала, що вдома немає хліба. Розумієте? Діти прийдуть зі школи, а нагодувати їх нічим. Зібралася я на силі та й вирушила до поблизького магазину.

Як тепер пам'ятаю, було спечно й вітряно. Ну, як буває завжди в нас у серпні. Добралася до автобусної зупинки. Вирішила трохи перепочити. А на зупинці людей немає. Тільки одна жінка у яскравому шифоновому платті стоїть. Підходжу я до неї і — жах: мені чітко видно, що всередині цієї жінки якось хвилеподібно ворушиться величезний черв'як.

Я маю середню освіту, вивчала у школі зоологію і знаю, що іноді у людському організмі заводяться такі жахливі черв'яки, як солітери. Однак, гадаю, якщо переді мною стоїть жінка, всередині якої бичачий солітер, то яким чином я можу бачити його, не розітнувши кишечник? Дурниця і годі! Отже, я втрачаю глузд. Подумала я так, і від страху похололи ноги, заніміли руки, відчуваю, що ось-ось знепритомнію. А по допомогу звернутися нема до кого: саме пригальмував автобус, і жінка зі страшним черв'яком сіла у нього, поїхала.

Тоді я трохи заспокоїлася, посиділа на лавці і змусила себе поміркувати тверезо й без паніки. І тут дійшла висновку, що до всіх моїх особливостей, які з'явилися після травми, додалася іще одна — властивість проникаючого бачення. Отже, я бачила не солітера, а звичайнісінький тонкий кишечник. Тут же я пригадала, що поруч з ним моєму зору відкрилися інші органи: темнувата печінка, сірий шлунок, нирки і таке інше. Усе це бачила я ніби на екрані телевізора, тільки об'ємно, чітко.

Щиро кажучи, я спочатку соромилася свого «дару». Ну, уявляєте собі, що всі навколо вас не лише просто голі, а й прозорі! Жах! Лікарям я про свій стан говорити спочатку соромилася. Тим більше, що здатність наскрізного бачення то з'являлася, то зникала. Значить, сподівалася я, все може прийти до норми. Одначе минали дні, тижні, а «зцілення» так і не наставало.

Першими, кому я похвалилася про своє «чудо», були сусіди — сім'я водія Володимира Дерев'янка та Ольги Павленко. Вони, звичайно, щиро посміялися наді мною, але порадили звернутися до лікаря. Так я і вчинила, повідавши про своє лихо хірургові лікарні № 14 Юрченкові Василеві Михайловичу, який ретельно занотував усі мої спостереження і враження.

Тому ж Юрченкові я сказала, що він щойно пив молоко і що у нього виразка шлунка (від неї він, до речі, й помер), і він перший мені повірив. Трохи пізніше, вже як знімали про мене фільм, я на підтвердження свого наскрізного бачення сказала вченому, що у нього немає однієї нирки. (Таким він і народився). Тільки після цього наука нарешті повірила моїм здатностям наскрізного бачення.

По деякім часі сіре зображення змінилося кольоровим, так що я стала сприймати те, чого «не бере» звичайне людське око. Я не можу точно описати свої відчуття, проте вони цілком реальні, тут немає жодної містики».

СКАЛІЧИВШИ Ю. Ф. Воробйову, смертельний електричний розряд наділив її грізним даром, завдяки якому перед жінкою постав цілий світ ніким небаченого. Скажімо, їй видно навіть недоступні для звичайного людського ока чорно-фіолетові промені під час сходу сонця, провалля у грунті під асфальтівкою. Фантастично, але факт: сидячи у кімнаті, вона почула стогін сина-школяра. Як потім з'ясувалося, то був не обман слуху. Вантажили металолом, і дитині впала на ногу залізна труба. Або таке: вночі, коли трапилася чорнобильська трагедія, вона сказала сусідам: «З боку Києва насуваються «брудні хмари». Це тоді, коли про вибух реактора знали лише пожежники та працівники АЕС. Та й то неточно.

Цікаво, що, почувши про ясновидіння Юлії Федорівни, багато хто їй страшенно заздрив. А одна жінка не втрималася і притьмом підключила себе до електричної розетки. Її, звісно, добряче вдарило. Потім сусіди дружно обсміяли. Одне слово, як-то кажуть, фокус не вдався.

Ще до безпосереднього знайомства з Воробйовою доньці приятельки одного з авторів цих рядків, яка прийшла з'ясувати причину своєї безплідності, Юлія Федорівна сказала: «Та ви вже кілька днів, як вагітна!» І це виявилося правдою. А товаришеві, який скаржився на біль у серці і за порадою лікарів акуратно поїдав ліки, вона пояснила; з серцем все гаразд — лікувати потрібно нерви. Іншим разом Ю. Ф. Воробйова врятувала хворого від неминучої операції, сказавши, що камені з сечового міхура вийдуть самі собою. І так воно й сталося. Одне слово, ще до зустрічі з Юлією Федорівною, було відомо багато про безпомилкові миттєві діагнози донецької ясновидиці.

І ось — русява жінка з темнокарими очима. Привітний голос. І, як водиться, побіжне обстеження гостя. Про наслідки його вже йшлося у матеріалі однієї з центральних газет: тоді Юлія Федорівна сказала, що її співрозмовник пообідав стаканом киселю. Той кисіль вона побачила у шлунку, як світло-червону рідину і одразу переконала гостя у своїх феноменальних здібностях. Шкода лише, що публікацію про це піддали сумніву і в нас, і за кордоном. Причому у перших лавах маловірів були, як водиться, «солідні наукові видання». Ось що тоді сповіщав такий високоавторитетний журнал як «Наука и жизнь», цитуючи британський часопис «Нью сайєнтіст»: «Час від часу з Радянського Союзу надходить якась історія, що змушує згадати про описані у російській літературі марновірства селян та аристократів, про жахливого Распутіна та його вплив на царицю, а також більш сучасних персонажів таких, як жінка, яка відчуває пальцями кольори». Перед цим шанований англійський журнал переказував матеріал про Ю. Ф. Воробйову; ми не наводимо ті рядки лише тому, що там ішлося про вже відомі нам дивовижні особливості Юлії Федорівни.

«Видається дивним,— читаємо далі «Нью сайєнтіст» у погідній цитації «Науки и жизни»,— що такі уявлення можуть існувати у матеріалістичному суспільстві і про них навіть пишуть в газетах».

Добряче відлупцювали цитатою з англійського видання наші популяризатори того, хто вперше написав про донецький феномен, тобто свого ж співвітчизника. І навіть на думку нікому не спало поспішити до Ю. Ф. Воробйової (хіба це так далеко від Москви?) та перевірити вирок британських колег. Що ж, залишається тоді ще раз повірити у прислів'я щодо відсутності вітчизняних пророків і послатися на закордонних. У лютому минулого року французькі журналісти Бернард Мартіно (фірма Флач TV) та Анік Лакруа (журнал «Фігаро») підготу-

вали відповідно телефільм і нарис про Ю. Ф. Воробйову.

Одного з них у присутності члена-кореспондента АН УРСР, фізика І. Л. Повха запитали:

— Що ви скажете про Юлію Федорівну?

Б. Мартіно відповів:

— Людина феноменальна! Оглянувши вісім наших колег, які прибули на зйомки, вона сказала їм не тільки те, що знав про себе кожен. Причому жодного разу не помилилася у діагнозі. Більше того, глянувши на знімок одного нашого колеги, Воробйова швидко промовила: «Але ж його вже немає серед живих...» «Так,— вражено підтвердили ми,— він загинув». Ось такі чудеса...

А ТЕПЕР — невеличкий репортаж із сеансу діагностики у Ю. Ф. Воробйової.

Заходять троє жінок. І перший з них Юлія Федорівна одразу ж заявляє:

— Потрібно більше рухатися. У вас почалося відкладання солей. А щоб ви, буває, не подумали, що я беру ці настанови зі стелі, зауважу: у вас на спині, на лівій лопатці,— родима пляма розміром з копійчану монету. Так?

Жінка приголомшено закивала.

— Що ж до вашого здоров'я — звернулася Ю. Ф. Воробйова до другої пацієнтки,— то воно залежить не від медицини — терміново народіть дитину. Тоді перестанете скаржитися на самопочуття. Так і передайте чоловікові.

А може Юлія Федорівна образила незаміжню, самотню людину? Ні, чоловік у жінки був. Це одразу визначила Воробйова. А коли пацієнтка вийшла з кімнати, сумно прокоментувала: «Не хотять материнського клопоту — от і страждають».

Щоб уникнути складного аналізу маловивчених явищ, дехто з представників науки апелює до психології. Мовляв, які там чудеса? Елементарний наслідок індивідуального навіювання. Гіпноз, що паралізував здоровий глузд кореспондента... Але ж у прикладі з Ю. Ф. Воробйовою нам відомо: її ясновидіння, або, точніше сказати, проникаюче бачення, не зникало й на людях, серед величезної аудиторії. Ось «речовий доказ» — Почесна грамота профспілки Мінелектротехпрому СРСР, вручена їй на творчому вечорі, присвяченому видатному радянському парапсихологові, члену-кореспонденту Міжнародної асоціації парапсихології Е. К. Наумову, що відбувся у грудні позаминулого року. Витяг з неї: «Бажаємо Вам великих успіхів у справі оволодіння новими, актуальними для людства, проблемами. Сподіваємося, що дух нового мислення допоможе вам щонайширше розкрити і використати свої можливості, зробити внесок у розвиток науки про розширення меж людського пізнання».

Можемо навести ще один непохитний аргумент. Титульний аркуш книги «Альтернатива» славнозвісного Юліана Семенова. Напис: «Дорогій Юлечці, талановитому лікареві, кращому з діагностів, яких мені доводилося стрічати». Річ у тім, що Юлія Федорівна обстежувала дочок письменника. От і має на згадку сувенір. Сказати б навіть, сувенір-документ. До речі, Ю. Ф. Воробйова виведена у романі Семенова «Аукціон» під іменем Галини Іванівни.

ПРАЦЮЄ у Києві під егідою АН УРСР науковий колектив «Відгук» (про нього «Наука і суспільство» вже писала). Так ось київські вчені запросили Ю. Ф. Воробйову для експериментальної перевірки феномена із зором.

Один з тих, хто проводив експерименти, фізик Б. М. Угаров, згадує:

— Всі випробування вона витримала блискуче! Ми не обмежилися перевіркою бачення людських органів. Юлія Федорівна у цілковитій темряві точно назвала кольори мінералів, які ми, аби «заплутати» піддослідну, переміщували. Воробйова по-особливому сприймає світ. Вона володіє чимось більшим, аніж так зване ясновидіння.

На сьогоднішній день тисячі людей можуть повторити фразу: «Я залишився живий лише тому, що звернувся до Воробйової». І хоч ми вже й так навели чимало дивовижних прикладів, хочеться розповідати ще й ще про подвижництво Юлії Федорівни.

Шість годин чергували біля постелі Параски Іванівни П. лікарі «швидкої допомоги». Висновок грізний: інфаркт міокарда. Оглянула хвору Юлія Федорівна (благо, це поруч, вона — сусідка Воробйової) і каже: «Ніякого інфаркту — спазм стравоходу безпосередньо над шлунком». А тоді сама й зняла той спазм.

Вчительку донецької школи № 93 Людмилу Леонтіївну П. приготували до операції. Ще б пак: розрив яєчника. Принаймні так діагностували лікарі. А Ю. Ф. Воробйова констатувала: елементарний цистит. Хвора пішла додому просто з палати і більше з приводу своєї болячки до медиків не звертала — мов сто баб пошептало.

Звісно, що зцілитися у дивовижної жінки з Донецька прагнуть тисячі і тисячі. Либонь навіть не зцілитися — взнати точний діагноз. Проте, за всього бажання, Юлія Федорівна допомогти всім не може. Адже вона й сама — інвалід. До того ж — особливий. Її муки терзають навіть тоді, як за 50—100 кілометрів від Донецька збирається гроза. Нещасна

жінка береться у таку пору рукою за мідну дротину, що прикручена до батареї опалення. Це «скидає» з неї електричний потенціал, і їй легшає.

Погано діють на Юлію Федорівну лінії електропередач, трансформатори високої напруги. З усіх сил вона кріпилася, наприклад, і тоді, коли її знімали для фільму. Потужне світло також спричиняє їй внутрішній дискомфорт, біль. Промені освітлювальної апаратури вона терпіла лише заради того, аби довести маловірам, що її феноменальне сприйняття світу — реальність. Тут немає ні шарлатанства, ні дешевої реклами. А тільки правда, що людина бачить наскрізь і що до її пальців (також загадка!), мов до магніту, притягуються скріпки, кнопки та інші дрібні металеві предмети.

Ю. Ф. ВОРОБЙОВІЙ — п'ятдесят років. Як уже було сказано, живе вона у Донецьку. Тепер діти, про яких ми згадували, вже, звісно, підросли, а дехто й одружився. Отож скромна трикімнатна квартира Ю. Ф. Воробйової не здається просторою. Що цікавить Юлію Федорівну у вільний від домашніх турбот час? Вона полюбляє слухати радіо. Іноді може дозволити собі переглянути коротенький телефільм (причина такого самообмеження та сама: телевізор є потужним джерелом електронапруги). Стежить Юлія Федорівна і за книжковими новинками. Та найбільше у цьому відношенні її захоплює Вічна Книга — Біблія.

До речі, якщо говорити про її захоплення духовною сутністю людини, не можна не сказати — Юлію Федорівну приймав патріарх Всія Русі Пімен. Треба гадати, що ця жінка зацікавила високу духовну особу не тільки своїми феноменальними зоровими особливостями. Вона побувала за межею життя. І повернулася звідти іншою.

Коли готувався цей матеріал, Ю. Ф. Воробйова перебувала далеко від рідного Донецька — в Калькутті. Чому Юлія Федорівна опинилася раптом в Індії? Як відомо, мати Тереза, котра свого часу так щиро сприйняла чорнобильську та спітакську трагедії, тоді хворіла. Відтак потребувала термінової медичної допомоги. Аби уточнити діагноз всесвітньовідомих лікарів, і вилетіла у Калькутту Юлія Федорівна.

А перед цим знамениту донечанку обрали членом Товариства милосердя ім. А. Сахарова. Бо ж справді: де б не знаходилася ця людина, вона прагне кожному допомогти здолати недуг, зарадити лиху.

На курорті у Слов'янську якось підійшов до неї Віталій Вікторович Р. — лікар; його самого притиснула хвороба. Та так сильно, що він вже лаштувався на операцію до Амосова. Оглянула збентеженого чоловіка Юлія Федорівна і заспокійливо посміхнулася:

— По-моєму, нічого страшного. Серце як серце, працює нормально. Що ж до болю, то його певно спричиняє діафрагма. У вас шматочок її надірвано.

Кажуть, після цього Віталій Вікторович Р. немов знову народився на світ. З радощів навіть дозволив собі те, чого уникав багато років,— перехилив чарку. А у Київ, звісно, не поїхав, з приводу чого й не кається.

Там-таки, у Слов'янську, Ю. Ф. Воробйова виступала з лекцією на заводі керамічних виробів. Ми згадуємо про це, аби підкреслити, що вона не обмежується сеансами діагностики, а намагається розтлумачити людям матеріалістичну сутність своїх відчуттів, навколо яких вже поступово розгоряється ореол містики і святості.

Часто-густо люди, які мають ті чи інші незвичайні властивості, неохоче ідуть на експерименти, уникають наукових обстежень. Ю. Ф. Воробйова — навпаки. Вона, наскільки, звичайно, це дозволяє їй здоров'я, відгукується на кожну спробу дослідити її нечуваний дар. Хоч, коли по щирості, «солідна наука» до неї не поспішає.

Відомий на Донеччині лікар-психотерапевт Б. Ф. Калиниченко сказав:

— Уявіть собі... Юлія Федорівна побачила у мене крізь одяг та взуття навіть рубець від рани на п'яті. Хоч я не стогнав і не кульгав... Вважаю, що це людина, яка мусить мати особливий статус. Особливості її світосприйняття мають планетарне значення. До неї повинні ставитися уважно і прихильно такі організації, як Міністерство охорони здоров'я СРСР, Всесвітня організація охорони здоров'я... Я вже не кажу про вітчизняну академічну науку.

Звичайно, останнім часом вчені ніби зацікавилися феноменом дивовижної донечанки. Проте це робиться поки що мляво, без достатнього розмаху, скоріш як вимушена відповідь на апелювання журналістів. Немає тут ні тривкої теорії, ні навіть перших, бодай наближених гіпотез. А втім, хіба не так само з дослідженням феноменів Вольфа Мессінга, Євангелії Димитрової з Болгарії, Джуни Давіташвілі? Про Ю. Ф. Воробйову більшість знає лише те, що вона переступила грань між життям і смертю і набула здатність наскрізного бачення. Але ж «із того світу» повернулася не лише вона. Тисячі людей вирвалися з лабет клінічної смерті. То чому ж вони не стали ясновидцями? Запитання і запитання... І на них, попри весь науковий скепсис, потрібно буде колись відповісти.

...Боги — то небесні люди. Люди — то земні боги. Так казали древні елліни. А згідно зі стародавньою філософією кожна людина є цілий космос. Вона невичерпна і нескінченна щодо прихованих у собі таємниць. Мов електрон, про який у своїй праці «Матеріалізм та емпіріокритицизм» так влучно написав колись В. І. Ленін. Проте перспектива вічного пізнання, мабуть, не повинна нас засмучувати. Скоріш — навпаки. Отож закінчити цей матеріал хотілося б закликом — швидше переходити від щирого здивування, спричиненого загадковим, до буденного його вивчення. Життя не так часто підкидає нам у особі ясновидиці «інформацію для роздумів». Виняткові особливості Ю. Ф. Воробйової гідні найбільшої уваги. Можливо, ми обділимо себе відкриттями, залишивши відчуття і образ цієї дивовижної, безкорисливої і доброї людини лише на газетних та журнальних шпальтах.

Микола ЛІСОВЕНКО,
Володимир ІВЧЕНКО.

м. Донецьк.

Книги

Кроки демократизації

Социалистическое самоуправление. (Под ред. Д. А. Керимова, Л. П. Юзькова). К., Политиздат Украины. 1989.

У монографії йдеться, зокрема, про те, що демократія здатна і повинна реалізуватися у єдності прав і обов'язків усіх і кожного при суворому дотриманні юридичних норм, вимог моралі.

Щоб ефективно розвивати і вдосконалювати процеси самоуправління, підкреслюють автори, потрібна система засобів, які спонукували б громадян до активної участі в обговоренні та вирішенні питань державного і громадського життя. Це — визначення цільових настанов розвитку соціалістичного самоуправління народу і принципів його здійснення; визначення організаційної структури й нормативна база самоуправління.

В окремих розділах висвітлено самоуправління в Радах народних депутатів, громадських організаціях та виробничих колективах.

У діяльності громадських організацій проявляються громадські форми самоуправління народу, які не суперечать державним. Вони глибоко вкорінюються у державних структурах, діють у трудових колективах.

Монографія в популярній формі висвітлює суть соціалістичного самоуправління народу.

Юрій БАРАННІК,
кандидат економічних наук;
Михайло КУЗЬМЕНКО,
кандидат історичних наук.

Листи і відповіді

«Прошу розповісти, що таке копні суди!»

М. НЕСТЕРЕНКО.

Копні суди на Україні

Однією з маловідомих сторінок історії права на Україні є діяльність общинних судів епохи феодалізму XVI століття. Ці суди мали назву копних* чи купних і набули поширення не тільки на українських, але й на білоруських та литовських землях.

Копний суд означав зібрання великої кількості людей — часто членів однієї общини або й представників різних общин — для розв'язання спірних питань або ж розслідування злочину.

XVI століття копні суди на Україні розглядали і кримінальні, і цивільні справи: про розмежування земель і вбивства, про крадіжки худоби і знищення чужого майна, про завдання тілесних ушкоджень і порубку бортного дерева та багато інших.

Копні суди засідали переважно на центральному майдані сільської общини, який називався коповище або копище, і розслідували справи просто неба. Кримінальні справи розглядали на місці злочину: в діброві, біля річки, під горою і т. д. Якщо ж розв'язували питання про земельні угіддя, копа збиралася на спірній ниві.

Склад копних зібрань залежав від того, чиї інтереси зачіпала судова справа. Тож на суд могли сходитись жителі містечка чи великого села, а було, що й кількох поселень. Однак право взяти участь у копних судах мали тільки осілі селяни-господарі. Інші виступали в ролі свідків. Крім селян, у копних судах брали участь також міщани, шляхта, духівництво.

Явка на копний суд була обов'язковою для всіх членів общини. За неявку без поважних причин село або окремі особи платили потерпілому всі збитки. На копі в Луцькому повіті (1583 рік) Матис Хорковський, наприклад, вимагаючи знайти злочинця, що спалив його госпо-

* Термін к о п а означав велику, а згодом чітко визначену кількість предметів — копа жита: 60 снопів; копа грошей: 60 одиниць.

дарську будівлю, пропонував відшкодувати збитки за рахунок тих сіл, які не з'являться на копу: «дей здавна межи нами шкодника ничим, одно копою доходят, гдых дей они, яко сходатаи наши здавна будучи где бы не вышли, хотя бы одно село не стало на копи, тогда дей и к тому шкода тая приложена от копы будет».

Копний суд постійно діючою установою не був. Його необхідно було скликати в кожному окремому випадку. Відтак ініціатива скликання суду належала потерпілому. Отримавши повідомлення, учасники копи сходились і ставали колом. Усередину ставав потерпілий і розповідав про кривду та попереднє слідство. Вислухавши скривдженого, учасники копи «чинили опыт», під час якого потерпілий вказував, на кого має підозру, наводив свої докази. Підозрюваний зі свого боку відводив звинувачення. Якщо відповідь останнього була переконливою, копа звільняла його від підозр. Якщо докази не були переконливі, скривджений вимагав видати підозрілого «на муку» в присутності копи. Якщо ж не отримував при цьому необхідних доказів, мусив платити звинуваченому «за муку». Якщо ж підозрюваний зізнавався, копа встановлювала йому міру покарання.

Джерела копного права на Україні своїм корінням сягають глибокої давнини. Багато положень звичаєвого права, яким керувались копні суди, формувалися ще в часи Давньоруської держави, вони зафіксовані в артикулах «Руської правди». Пройшовши складний шлях еволюції, копне право проіснувало аж до кінця XVIII століття як на Правобережній, так і на Лівобережній Україні.

Андрій ГУРБИК,
співробітник Інституту історії
АН УРСР.

«Розкажіть, будь ласка, про українські організації у США»

Я. ЯКИМЧУК.
м. Новомосковськ.

Організації у США

У Сполучених Штатах живе близько півтора мільйона українців: емігранти та їхні нащадки. Більшість з них об'єднані в різного роду політичні, етнічні та культурно-просвітницькі організації. Близько 62 організацій входить до Українського конгресового комітету Америки (УККА) — своєрідного координаційного центру, створеного 1940 року. Комітет має у Вашінгтоні інформаційне бюро і публікує періодичні видання.

Що ж до окремих організацій, то назвемо кілька найвідоміших і найвпливовіших серед української громади США, бо всі, звісна річ, бодай коротко не схарактеризувати.

Ліга американських українців (ЛАУ) — культурно-просвітницька організація, близька до компартії США. ЛАУ заснована 1924 року і до 1932 року називалася Союзом українських робітничих організацій. Видає газету «Українські вісті» (тираж — 1 тис. прим.) та її англомовний щомісячник «Ukrainian News».

Український братський союз (УБС) — організація страхування і взаємодопомоги (діє також у Канаді), заснована ще 1910 року, з 1911 року видає щотижневик «Народна воля», а з 1967 — молодіжний ілюстрований місячник «Forum».

Українська народна спілка (УНС) — найстаріша українська організація за кордоном, заснована 1894 року, діє також на території Канади. УНС — один з організаторів і засновників УККА, хоч сама складається з більш як 600 організацій і груп. Фінансує Український інститут Гарвардського університету. Друкує періодичні видання: газету «Свобода» (виходить п'ять разів на тиждень), журнали «Веселка» та «Ukrainian Weekly», а також щорічний «Альманах».

Українці-лемки мають свою організацію — **Лемко-союз**, створену 1929 року. Друкований орган — газета «Карпатська Русь».

Існують також наукові організації. Найбільш відомі: **Наукове товариство імені Т. Шевченка**, засноване 1947 року у Мюнхені з відділеннями у всіх країнах світу, де є організовані українські громади. Щороку у США виходить друком п'ять томів наукових розвідок з різних галузей знань. **Українська вільна академія наук**, що виникла в 1950 році, видає щоквартальник «Annuals of the Ukrainian Akademy of Art and Siences in the US», який фінансується Фондом Форда.

Тут названо лише кілька організацій, а їх — десятки. Усі вони різного політичного та ідеологічного спрямування, іноді — полярного, хоча багато з них стоїть поруч одне одного і розбіжності між ними суто формальні.

М. ПОДПАЛОВ,
старший редактор редакції
міжнародної літератури
Політвидаву України.

Батьки і діти

Запрошуємо на гостини

У нашому житті немало подій, котрі ми звикли відзначати урочисто. Отже, привід є — що далі? Запрошуючи до себе гостей, ви, сподіваємось, оцінили можливості своєї квартири і співвіднесли з кількістю запрошених. А заразом і врахували вік ваших друзів чи знайомих.

Щоб гості зручно почувалися за столом, потрібен певний мінімум площі, існують навіть запропоновані спеціалістами громадського харчування її норми — для одного гостя — це місце за столом, обмежене півколом, діаметр якого — 60 сантиметрів. Дітям, звичайно, знадобиться набагато менше місця, але вони потребуватимуть додаткового простору для своїх розваг. Зважте: і дорослі, буває, теж не від того, щоб потанцювати, послухати музику, подивитися відеофільм. Отже, скільки гостей вмістить ваша не дуже простора сучасна квартира? Оптимальний варіант — вісім-десять чоловік. Зрештою, саме стільком запрошеним можна приділити якнайбільше уваги. Крім того, вони найчастіше знаходять спільну тему для розмови. Не виключені й фракції з двох-трьох чоловік, згуртованих спільними інтересами. Варіантів, можна сказати, безліч, а завдання господарів одне-єдине — непомітно спрямовувати програму вечора, але ні в якому разі не форсувати її.

Трапляється, з якихось причин вечір проходить мляво. Деякі гостинні господарі, рятуючи ситуацію, дістають сімейний альбом із старими фотографіями або намагаються зосередити увагу гостей на наймолодшому членові сім'ї. Цього робити не варто. Краще підкиньте гостям якусь актуальну тему для бесіди — книжку молодого автора, міжнародну подію, спектакль, нову телепередачу абощо. У наші дні таких подій задосить. Основна умова успіху будь-яких урочистостей — ретельно продумана програма — меню, вміння підтримувати бадьорий тон зустрічі. Якщо гості задоволені і вечір пройшов цікаво, то й невідворотне прибирання квартири з миттям посуду не видаватимуться вам надто обтяжливими.

Тепер кілька слів про ритуал запросин. Власне кажучи, він дуже спростився останнім часом, і винний у тому прискорений темп життя. Сьогодні суворо дотримуються протоколу прийому тільки в дипломатичних колах. Одначе, хороші манери не втратили своєї актуальності і в наш час. Беручи до уваги те, що найчастіше ми запрошуємо до себе тих, кого бажаємо бачити, то форма запросин і час, відведений вами у розпорядження ваших друзів, мають бути достатнім, щоб вони встигли приготуватися до гостин і морально і фізично. Якщо відзначаєте дуже урочисту дату, не завадило б надрукувати запрошення і розіслати його так, щоб його отримали принаймні за вісім-десять днів. Якщо ви запрошуєте до себе в будні, на вечір чи вечерю, досить запросити особисто або зателефонувавши.

Закони ввічливості і пристойності вимагають від запрошених своєчасно попередити вас не менш як за три дні про те, що вони не мають змоги прийти до вас у призначений день і час.

Як готуватися до урочистого прийому гостей, обговоримо наступного разу.

Етика взаємин

Будьте веселими!

У цьому непростому заклику, зверненому до батьків,— ціла програма виховання. Спробуємо розшифрувати деякі її моменти.

Ви, мабуть, помічали, що у сім'ях, де мама завжди весела, і діти веселі, здорові, доброзичливі. І навпаки, у мовчазної, постійно всім невдоволеної мами, яка увесь час осмикує, гримає на дитину, забороняє їй пустувати, веселитися, і маля росте відлюдькуватим, знервованим, непевним у собі. Ці якості перегодом нерідко переростають у комплекс неповноцінності. Але ж цього можна уникнути. Тим-то й закликаємо батьків, усіх дорослих у сім'ї бути веселими, бадьорими — це запорука життєрадісності ваших дітей. Більше смійтеся разом з дитиною, якомога більше

жартуйте з нею, активно залучайте до веселих ігор з іншими дітьми, вигадуйте для неї смішні історії, і ваш настрій неодмінно передасться дитині: ви бачитимете на її обличчі усмішку задоволення, щастя. До того ж, малі діти взагалі легко, а головне, охоче піддаються впливові позитивних емоцій. Скажімо, ваша Оленка засмучена або плаче — боляче вдарилася. Покажіть їй барвисту іграшку, книжечку, кумедно «замекайте» абощо, і сум, як рукою зніме! Тож хіба не варто докласти будь-яких зусиль, щоб у вашої дитини завжди був добрий настрій? Адже весела, щаслива, доглянута дитина і милосердніша, і привітніша, і добріша.

Але де ж узяти стільки веселощів у нашому багатотрудному повсякденні? — слушно зауважать батьки. І все ж, запорукою дитячого щастя є тепло родинного вогнища. У сім'ї, де дорослі вміють і пожартувати з маленькою дитиною, і доручити їй якусь серйозну справу, де справедливо оцінюють добрі і погані її вчинки, одне слово, в сім'ї, де усталився хороший тон, дитина росте врівноваженою, доброзичливою, здатною до співчуття.

Як цього досягти? Насамперед не переносити свої житейські незлагоди, неприємності на роботі та інші негативні моменти особистого життя у сім'ю. Добре, коли батьки прагнуть того, щоб їх поганий настрій не позначився на їхніх стосунках з дітьми. Неприпустимо зривати на дитині свій настрій! І лагідна усмішка батьків, і їхній гнів, і радість, і невдоволення — усе формує емоційний світ дитини, котрій миттєво передається стан дорослих, так чи інак позначається на майбутньому її характері, ставленні до оточуючих.

Немає нічого дивного у тому, що гнітюча атмосфера в сім'ї веде до душевного розладу дитини, супроводиться її пригніченим настроєм. Помиляються ті батьки, які вважають, що безконтрольний вияв негативних емоцій — то їх особиста справа, адже найперше від цього страждають діти. Пригадаймо хоча б, як немовляті передається тривога, неспокій матері: воно теж стає збудженим, дратівливим, кричить начебто без причини. А причина завжди є, і найгірше, коли винні у цьому ми самі. Звичайно ж, знадобиться велике терпіння, неабияка витримка, врівноваженість усіх дорослих членів сім'ї, щоб критичної хвилини не виказати негативних своїх емоцій у присутності дитини. Віддякою ж буде її добрий настрій і безтурботлива щира усмішка.

На грядці... і на столі

Хто реган жує, той довго живе

Так називають кавказькі народи базилік, а по-нашому — васильки. Давня ця культура, знана як пряноші й як ліки не тільки на Кавказі, а й у європейській кухні. Скажімо, італійці присмачують базиліком спагетті, макарони. В кулінарній справі багатьох народів порошок із сухого листя васильків заміняє запашний перець, ним залюбки користуються люди, в котрих чорний перець викликає алергічну реакцію.

Рідко яка рослина у висушеному вигляді зберігає пахощі і колір до наступного врожаю, а от добре висушене листя васильків справжніх, якщо його тримати у щільно закритій посудині, довго не втрачає свого аромату. Напрочуд сильний запах мають рослини з фіолетовою пігментацією листя. Вдихаючи дивовижні пахощі, ви водночас відчуваєте і лимонний, і м'ятний, і гвоздичний і ще бозна-які відтінки. Вони не звітрюються, якщо зелень рослини засолити, ба навіть заморозити. Свіжим листям васильків, взятим у невеликій кількості, присмачують рибні, овочеві страви, супи, соуси, маринади, кладуть у розсоли для огірків, помідорів, кабачків.

Росте у нас і базилік евгенольний, відомий як замінник гвоздичної олії у харчовій, переважно в консервній, промисловості, у парфюмерній та фармацевтичній галузях.

У народі настоєм з листя васильків полощуть горло при ангінах, стоматитах, а відваром рятуються при зубних болях. Здавен відомо також, що васильки поліпшують апетит, підвищують кров'яний тиск, допомагають при здутті живота, запаленнях печінки. Рослина взагалі є добрим дезинфікуючим засобом. Завдяки великій кількості ефірної олії та інших ароматичних речовин, букет із васильків очищає повітря в приміщенні. Крім того, в листі чимало є каротину і рутину. Зауважимо: найбільший вихід олії і корисних речовин у рослині — під час цвітіння. Але попри всі тонізуючі й цілющі властивості, васильки у великих кількостях іноді погіршують зір, розладнують роботу шлунка. Отже, стережіться передозувань!

І про вирощування. Васильки надміру вередливі, дуже вимогливі до тепла, освітлення, родючості і вологості грунту. Оптимальна температура для вирощування — 22—28 градусів. Навіть у субтропіках вони вимерзають, якщо температура знижується до чотирьох градусів тепла. Найліпше вирощувати розсадним способом, висаджуючи у відкритий грунт наприкінці травня. Протягом літа рослину кілька разів підживлюють, і вона віддячує галузистим стеблом, незабутнім ароматом, який, здається, увібрав у себе всі пряноші світу.

Світлана СЛАВІНА.

Алюмінієвий посуд,
якщо потемнів, можна легко очистити, вивари́вши у воді, до якої додають шкурки від яблука або оцет. Після цього добре промивають.

Новий вінік,
щоб добре служив, одну-дві години потримайте у солоному розчині.

Викрійки
дуже добре прилягають до тканини, якщо їх, замість заколювати шпильками, припрасувати.

Цвяхи
забиваються набагато краще, якщо їх попередньо змастити жиром або натерти милом.

Двері
(пофарбовані) добре мити водою, в якій перед тим варилася чищена картопля. Але мийте знизу вгору, щоб не було смуг!

Окуляри
не пітніють, якщо скельця злегка протерти ватою, змоченою гліцерином.

Велосипед
ніколи не миють водою, а протирають ганчіркою, змоченою в гасі або машинному маслі, і ще раз — чистою вовняною ганчіркою.

Болгарська кухня

Фаршировані помідори

Кінчиком гострого ножа зріжте верхівки помідорів, виберіть серцевину, посоліть всередині і покладіть ямками униз, щоб витік сік. Дрібно посічіть цибулю й спасеруйте на розігрітій олії, додайте розім'ятий черствий білий хліб, посічену скумбрію, сардини, маслини й петрушку. Цим фаршем начиніть помідори, притрусіть тертим сиром, покладіть на змащену маслом сковорідку або запікайте у помірно гарячій духовці 25 хвилин.

Готову страву подають гарячою, притрусивши зеленню петрушки.

Фруктовий пиріг

Просіявши борошно, зробіть поглиблення і додайте 3/4 склянки сметани, змішаної з 1,5 чайної ложки соди, 3/4 склянки жиру (рівні частини рослинної й вершкової олії), розтертий з 0,5 чайної ложки солі шматочок дріжджів розміром з волоський горіх і замісіть напівкруте тісто. Поділіть його на дві частини й розкачайте на коржі.

Начинку можна приготувати з черешень, персиків, абрикосів, вишень, слив, яблук. Фрукти або ягоди (600 г) змішують з 3 столовими ложками товчених сухарів або печива, додають півсклянки товчених волоських горіхів.

У тортівницю кладуть нижній шар тіста, викладають начинку й зверху накривають другим. Наколюють в кількох місцях виделкою й випікають у помірно гарячій духовці до золотистого кольору. Гарячий пиріг притрушують цукровою пудрою і ванільним цукром.

Коктейль суничний

Розім'яти 250 г суниць, додати 2—3 ложки цукру, склянку вершків. Ретельно збити.

Такі смачні!

Ягоди суниці містять органічні кислоти, вітаміни, солі заліза, каротин, кобальт. У народній медицині застосовують як тонізуючий та сечогінний засіб.

Полуниця за хімічним складом мало відрізняється від суниці, тільки ягоди крупніші. Вона також багата на залізо, калій, вітамін С, каротин.

Суничний крем

Ягоди розтирають через ситечко й змішують з цукровою пудрою. У каструлю наливають вершки, ставлять у морозильник, а потім збивають до густої піни. В цю масу кладуть протерті ягоди з цукром, розмішують і вливають розчинений теплий желатин. Крем швидко розливають у вазочки.

На 1 склянку вершків майже 1 склянка цукрової пудри, півсклянки суниць, 10 г желатину.

Пиріг пісочний з полуницями і морозивом

Приготувати пісочне тісто, розкачати товщиною 0,5 см і викласти у тортівницю або у форму. Розрізати на смужки тісто укласти по краях, щоб утворився «кошик». Змастити пиріг жовтком і випікати у гарячій духовці 15—20 хв. Готовий пиріг перекласти на тарілку і зверху укласти полуниці (можна додати також суниці, інші ягоди), а потім — пломбір.

2 склянки борошна, 150 г вершкового масла, 3 столові ложки цукру, 2 яйця, 300 г полуниць.

Володимир ВИННИЧЕНКО

Відродження нації

Доба Української Центральної Ради

Період перший

Революційна організація державності й морально-правової влади

Розділ VI.

Боротьба за перші підвалини Автономії

1. Промови в кабінеті й ляпаси на кухні. — 2. Чесність з собою руського чорносотенця. — 3. Таємний союз чорносотенця з демократом. — 4. Загально-партійна руська платформа: Автономія в лапках або «Не було, немає і не дати, щоб було». 5. «Насильственная украинизация» школи. — 6. Знамените «але» на різних підлевах. — 7. Край сентиментальностям.

1. Промови в кабінеті й ляпаси на кухні

Але, не вважаючи на те, що Конгрес вітали представники руської демократії, що говорили хороші слова про право українського народу на самоозначення, що (може, навіть і щиро) хотіли цими словами затушувати враження показаного кулака; не вважаючи на те, що Конгрес ніяких ні сепаратистичних, ні «самочинних» тенденцій не виявив, що самостійницькі промови зустріли цілковиту неприхильність Конгресу, що лояльність Конгресу до Російської Держави й до Російського Тимчасового Уряду була заманіфестована навіть тим, що голова Конгресу проф. М. Грушецький поцілував представника уряду д. Суковкіна; не зважаючи на те, що голос усього свідомого, активного, цілком демократичного й до глибини своєї істоти революційного українства виявився на Конгресі в безсумнівній, ненав'язаній, ненакиненій йому повноті; не вважаючи на все це, відносини руської демократії від того не змінились до української справи.

А здається, так логічно, так послідовно, так навіть необхідно було, щоб руська демократія після Всеукраїнського Конгресу змінила своє ставлення. Коли б вона захотіла бути, коли б вона змогла бути щирою й чесною з собою й з українством, вона повинна була б так заявити: Українці! Ми помилялись. Ми думали, що ваш рух є штучний, чужий народові. Через те ми ставились недовірчиво до ваших домагань. Крім того, ми боялись, що ваш рух — егоїстичний, шовіністичний, не революційний, що він є небезпечний для загальної справи революції. Тепер ми бачимо, що ваші домагання життєві, справедливі, що народ ваш з вами й що ви дорожите революцією не менше, а то й більше, ніж ми. Отже, ми, руські демократи, щиро бажаючи бути дійсними, послідовними демократами, признаючи за вами право в теорії, хочемо здійснити це признання в житті. Ми одходимо на бік і уступаємо вам право порядкувати на вашій землі. Ви не хочете відділятись від усієї Росії, отже, давайте зараз же установимо форми взаємовідносин між вашим самоврядуванням і врядуванням усієї Росії.

Здається, так логічно було зробити тільки такий висновок після Всеукраїнського Конгресу. Але руська демократична інтелігенція осталась усе тою самою руською інтелігенцією,— роздвоєною, імпотентною, «мозговичною». Мозком, розумом вона завсігди признавала все найкраще й поступове; інтелектуально руська інтелігенція завсігди боролась до фанатичної піни на устах за поступ, рівність, волю,— навіть на каторгу, на шибеницю могла піти та й ішла за свої інтелектуальні тезиси. А в реальному, буденному, особливо емоціональному життю вона була плоттю від плоті російської темноти, брутальності, насильства й неохайності як фізичної, так і моральної. На столах і стінах портрети філософів, великих діячів поступу, братерства, свободи, а в ліжках блощиці, за портретами ж таргани й прусаки. В кабінеті до сліз, до щирого, нефальшивого гніву суперечки й промови про рівність усіх

Продовження. Початок у № 5—6 ц. р.

людей, а в кухні так само щиро ляпаси по лиці кухарці за пересмажену курку, «тикання» звощиків, кельнерів.

Те саме й в українській справі. В кабінеті,— в газетах, у промовах — цілком щирі слова про рівність усіх народів, про рівність української нації, про права її, а на кухні, а в буденному житті — штик, кулак, ляпаси за те, що вікова наймичка нарушає привілеї й смаки «барина». І там щирість, і тут щирість. Інтелект живе одним життям,— емоція другим. Пов'язанності, цільності нема. Царизм, як сказано, не давав можливості акції, дії,— через те всі здібності, вся акція йшла в інтелект, у розумування, в словесно-теоретичні вияви свого «я». І, розуміється, витворена ненормальними обставинами психологія російського інтелігента не могла змінитися в один місяць. Парадні, інтелектуальні портрети лишились портретами, а за портретами — буденні, емоціональні таргани, прусаки й блощиці. Всі люди — рівні, а звощику й кельнерові всякий руський інтелігент цілком легко, привично й добродушно говорить «ти».

І, розуміється, трудно було б вимагати від руського інтелігента, навіть найдемократичнішої марки, щоб він, маючи таку калікуватість душі в усіх проявах її, в ставленні до всіх явищ життя, щоб він в українській справі раптом змінився. Українське питання для нього було з сфери буденщини. В буденному ж життю він жив емоціями,— звичайними собі, обивательськими, неорганізованими, недисциплінованими й незалежними від усяких теорій і програм емоціями й примітивними виводами не «чистого розуму», а емоціонально-практичного. А емоція його, а практичний цей розум утворив йому давню звичку дивитись на українців, як на «хахлоф», як на частину руського народу, тільки якусь собі смішну, недозрілу, гіршого сорту, щось вроді візника чи кельнера серед національного громадянства Росії. У нього вже давно утворилась звичка добродушно, «по-барськи» похльостувати «хахла» по плечі, говорити йому «ти» й часом давати ляпаса на кухні. Отже, вимагати від руського інтелігента, щоб він на підставі теоретичних, «чисто-розумових» виводів своїх уступився з стану «барина» й посадив поруч з собою візника й цілком щиро й чесно (чесно з собою, в емоції!) признав його рівним собі; щоб він вийшов з того чудесного помешкання, яке так довго вважав своїм (але яке належало насправді візникові, дійсному творцеві того помешкання й всіх тих вигод, якими ласував інтелігент), щоб він це зробив на підставі тільки того, що він у теорії визнавав це справедливим,— ні, це був би простесенький большевизм у національній сфері.

А на большевизм не всякий російський інтелігент здатний. Бо большевизм є якраз найпослідовніше, найсуворіше переведення в життя, в буденщину, в емоцію теорій і виводів «чистого розуму», це є найбільша чесність з собою.

2. Чесність з собою руського чорносотенства

З цього погляду руське чорносотенство було далеко послідовнішим. Чорносотенець звик до акції. Він хльоскав по плечах і по мордах візників скрізь і завжди, не потребуючи в кабінеті говорити промови на тему про рівність. Ніякої рівності ні людей, ні класів, ні націй йому не потрібно було,— вона йому шкодила. Отже, її не було зовсім, не могло й не повинно було бути нігде. І він робив так, як думав і почував, чесно, щиро й активно обстоював своє переконання,— бив по лицях і по головах тих, що соціально чи національно хотіли підрівнятись до нього, топтав їх якомога нижче й дужче й вживав усіх способів, щоб унеможливити таке підрівняння.

Визиск української нації з економічного, соціального, культурного й інших поглядів був потрібний і корисний для чорносотенця та для того класу, до якого він належав. Всяка перепона до цього визиску — шкодлива. Признання факту окремої нації української вели до обмеження визиску. Отже, ясно, що для чорносотенця ніякої української нації не було, не могло й не повинно було бути. А звідси вже,— цілком послідовно,— ніяких прав, ніяких рівностей, ніяких сентиментальностей: українство — злочинне, шкодливе явище, яке треба бить по морді, по голові, по очах, по чому попало й топтати без усяких церемоній якомога дужче. Так чорносотенець і робив до революції. Він би охоче робив би й під час революції, але... доводилось обмежувати себе, церемонитись, трохи навіть до демократичного інтелігента підроблятись,— одне говорить, друге робить.

І все ж таки чорносотенство, хоч і попсоване в своїй чистоті революційною обстановкою, серед якої йому доводилось тепер бити українство по голові, було консеквентніше за ліберального й демократичного руського інтелігента. Воно устами свого «Киевлянина» цілком виразно кликало всіх «чесних руських людей» до боротьби з українством. Всеукраїнський Конгрес своєю силою, своїм національно-державним характером тільки надав більше завзяття й рішучості чорносотенству. Бо з цього Конгресу воно виразно побачило, що українство — не жарт, що трьохсотлітнє биття по голові не вбило його і що воно, як стане зовсім на ноги, уб'є саме чорносотенство на Вкраїні. Руські реакційні кола щиро бачили, що єдиним реакційним, контрреволюційним елементом на Вкраїні являються вони, «русские люди», й що українство в тій стадії, в якій захопила його революція, було суто революційним елементом, було наскрізь демократичне й найбільш вороже до чорносотенства.

Отже, боротись з українством треба було всякими способами. І чорносотенство, не виголошуючи прекраснодушних промов про рівність, послідовно й ретельно кинулось до роботи. Воно після першого вибуху революції злякалось, принишкло й навіть на українство не сміло сичати зі своїх закутків. Але очунявши трохи, гарненько обнюхавши ситуацію, воно запримітило, що в деяких галузях воно ще може одстоювать себе й свої позиції. Воно нюхом чисто-«русского человека» учуло, що в українському питанні його попередня дореволюційна діяльність не тільки не зустріне нагани в панів сучасної політичної ситуації, руської демократії, а ще, може, як не явне, то потайне признання та, чого доброго, й співробітництво, й поміч.

3. Таємний союз чорносотенця з демократом

Звичайно, старих, випробуваних, царських способів боротьби з українством,— участка, тюрми, заслання, штрафу, заборони,— вже не можна було вжити. Але лишились і такі способи, які ще й тепер годились: наклеп, брехня, інсинуація, глузування, донос, провокація, нацьковування. (Див. статті «Киевлянина» за квітень, травень 1917 р.) Крім того, чорносотенство зараз же взялось і до організації відповідних органів, які б могли найкраще оперувати сими способами серед громадянства. Одним з таких органів стало товариство «Югороссов». Югороси сіяли по місту всякі брехливі чутки, видавали провокаційні листки, розпалювали націоналістичні почуття серед руського обивателя, лякали його всякими власними вигадками й скріпляли в ньому свідомість необхідності задержати на Україні своє становище пануючої нації.

Чорносотенство не помилилось, рахуючи на добродушне ставлення до його діяльності в українській справі з боку руської демократії. Розуміється, ні один руський інтелігент не зробив нічого злого чорній сотні за все те страшне, люте злочинство, яке воно вчиняло над українством. В столичній демократичній пресі з'явилась одна-друга стаття з приводу царської урядової політики на Вкраїні, але це була собі тільки теорія, інтелігентська балаканина. Чорносотенець знав їй ціну й міг спокійно спати на тій самій грабованій ним, душеній Україні.

Мало того, він знав природу руського інтелігента настільки добре, що міг рахувати на більше,— на тайне співчуття своїй діяльності. І знов таки,— не помилився. Руський демократ-інтелігент о х о ч е йшов на провокацію чорносотенця, о х о ч е слухав його брехень, чуток, о х о ч е безкритично вірив більше, ніж українцям, демократам, соціалістам, революціонерам. А що о х о ч е вірив, а що о х о ч е йшов на провокацію, на це доказом може служити хоча би отой так легко вихоплений кулак председателя київської ради робітничих депутатів.

Руський інтелігент потребував якогось оправдання свого консерватизму й шовінізму. Йому треба було яких-небудь, хоч вигаданих, хоч безглуздих, але підстав для опозиції українським домаганням, для заспокоєння свого «чистого розуму», який хоч-не-хоч мусив визнавати рівність. І чорносотенство, добре розуміючи природу свого інтелігента, підносило йому ці підстави у формі різних пліток і чуток: українці збираються на конгресі оголосити федерацію; українці будуть виганять з України всіх руських, євреїв і поляків; українці наміряються зривати динамітом усі руські школи; українці ведуть переговори з німцями, щоб прорвати фронт.

Брехня була явна, але руський інтелігент охоче хапав її й нею аргументував свої кулаки.

І Всеукраїнський Конгрес не тільки не заспокоїв його, не вважаючи на лобизання, привітання й запевняння, але ще більше стурбував,— бо Конгрес виявив серйозну, реальну силу українства. Груба, примітивна брехня чорносотенців, що українці виженуть руських з України, могла справдитися,— справдитися не в дослівному значенню, а в смислі знищення панування руської нації на Вкраїні.

А це вже була не теорія, не «чистий розум», а реальність, буденщина, це торкалось матеріальної сторони життя руського інтелігента. Загубивши пануюче становище на Вкраїні, він повинен був би шукати собі посади, служби десь інде або вчити українську мову, просити дозволу лишитись, почувати себе чужинцем у цьому теплому, поетичному, багатому краю, де він стільки століть почував себе дома, хазяїном і паном.

Ні, краще було штиком розігнати контрреволюційну, шовіністичну, націоналістичну, небезпечну для революції, для свободи, для всієї Росії українську рівність. А як розігнати не можна в один раз, то розганяти її весь час, усякими способами, не давати їй укріплятись, набирати сил і захоплювати позицій.

От таким чином руський демократ, революціонер, поборник прав людини й усіх найширших свобод — опинився в одному таборі з чорносотенцем, контрреволюціонером і ворогом усякої свободи, насильником і паразитом.

4. Загальнопартійна руська платформа: Автономія в лапках або «не було, немає і не дати, щоб було»

Розуміється, про цей таємний союз ні в промовах, ні в газетах, чорносотенних чи демократичних, нічого не говорилось. І та й друга сторона мовчки, але свято берегли свою неписану умову. Але вони в буденному життю стрічались на спільному полі й дружно йшли разом. Тільки кожний тримався власної тактики й підходящих собі засобів.

Чорносотенець просто кричав, гвалтував, лякав, брехав і вимагав од Уряду, щоб українству, на підставі його доносів, не давалось ніяких прав, бо це небезпечно для Росії.

Демократ не кричав (але характерно, що й чорносотенця не спиняв, не протестував проти його людожерних вигуків!). Він просто собі міркував і логічно, розумово, «в інтересах демократії й революції» доводив, що українству ніякої автономії не треба, що рівність усіх людей і націй зовсім не значить, що українці мають право «самочинно» вирішувати такі складні, трудні питання, як автономія й федерація. Та й чи мають українці права добиватись цієї автономії? Конгрес не може бути авторитетом у цій справі, бо він вибраний не по п'ятичленній виборчій формулі. Отже, невідомо ще, що скаже український народ, коли прийде до виборів по п'ятичленній системі. Отже, українцям цілком можна було б задовольнитись культурно-національною автономією. А там далі, коли зберуться Всеросійські Установчі Збори, й про іншу автономію буде піднято питання. А як воно вирішиться, то про це скажуть своє рішаюче слово оті Установчі Збори.

І треба зазначити, що на цій теоретичній позиції зійшлись і «Киевлянин», представник руської реакції, й «Киевская Мысль», представниця руської «революційної» демократії.

«Киевлянин» трошки злукавив, підробився під демократа. Але це справі не шкодило, бо суть цієї «культурно-національної автономії» якраз полягала в тому, що це не була

автономія, що в цій формулі була якраз одмова на всі домагання українства, що в ній не було ніякого позитивного, реального змісту й що самі автори її, коли б захотіли здійснити її, не знали б, що саме треба практично для того робити, в чому, в яких органах, у яких нормах її виявити. Для чорносотенця ясно було, що культурно-національна автономія визначає те, що: 1. управління й порядкування економічним, господарським і фінансовим життям лишається так само в руках руського уряду; так само буде провадитись політика безоглядного, егоїстичного визиску окраїн на користь штучно, в ім'я завойовницько-грабіжницьких цілей утвореного руським царизмом центру; що на Україні ця політика буде проводитись так само, як вона проводилась до цього часу; 2. що транспорт, залізниці буде й надалі під керуванням руського центру; 3. що адміністрація лишиться в руках руських; 4. про військо, флот, монету й казати нема чого; що, словом, все економічне, господарське, адміністративне порядкування краєм лишиться тим самим, яким воно було й тепер. Себто, що український народ, при культурно-національній автономії так само, як і досі, не мав би ніякісінького голосу в порядкуванню своїм господарством, що так само його можна було обдирати, як і раніше.

На таку «автономію» чорносотенець міг би з охотою пристати. Таку «автономію» визнав і з'їзд кадетів, представників ліберальної буржуазії на Вкраїні. Проти такої «автономії» не мав нічого ні один порядний «русский человек» у Росії. Це було й ліберально, й поступово, й слово «автономія» було й для себе не обидно. Одним словом: «не було, немає і не дати, щоб було».

5. «Насильственная украинизация» школи

Єдине, що могло би турбувати чорносотенця, це те, що українство при нац.-культурній автономії все ж таки діставало школу. Це могло як не зразу, то в майбутності привести до якоїсь іншої автономії.

Але чорносотенець не дурно згоджувався на таку «автономію». Він знав, що, маючи фінанси, економіку, адміністрацію, всі апарати державно-політичного життя в своїх руках, можна й школу поставити в такі умови, що вона сама собою помре. І нехай собі буде тоді «автономія». А що на таку «автономію» підуть і ліберальні кадети, й революційні есери, й ортодоксальні есдеки, то про це чорносотенець уже сумніву не мав, уже він мав з ними тайний масонський знак.

І, знов-таки, чорносотенець не помилився. Ця угода чудесно виявилась зараз же після Всеукраїнського Конгресу в шкільному питанню, в тому єдиному питанню, де давалась автономія. Югороси з цинічним лицемірством забили на гвалт: українці хотять вигнати руських дітей з школи, українці хотять примусово українізувати руських. Розпочався цілий ряд засідань шкільних рад, шкільних батьківських комітетів, на яких дружно з'єднавшись, чорносотенець і демократ, одностайно стали виносити протест за протестом, посилаючи їх до Уряду. Вони протестували проти «насильственной украинизации»! Вони вимагали від Уряду заходів проти такої несправедливості; в ім'я гуманності, людськості, в ім'я занедбаних прав великої руської нації вони домагались обмеження українських жорстокостей.

І це якраз у той момент, коли з'їзд учителів з усієї України виносив свої такі боязкі, такі скромні постанови:

1) «Просити Центральну Раду звернутися до міністра народної освіти й до вищих шкіл на Україні з тим, щоб вони всякими способами полегшили питання викладів на українській мові».

Це в справі вищої школи, про «насильственную украинизацию» якої в першому пункті резолюції ще таке говориться:

«Не ухвалюючи наперед, як зложиться наука у вищих школах на Україні, в якій мірі будуть потрібні вищі школи мішаної щодо мови науки, або окремі школи з наукою в рідній мові, необхідно зараз звернутися до українських учительських робітників у вищих школах, що живуть поза територією України, предкладаючи їм негайно перенести свої виклади на Україну;

2) Звернутися до тих професорів і учителів вищих шкіл, що опановують українську мову, з закликом перейти в своїх лекціях до сеї мови або бодай відкрити паралельні курси на сій мові».

Що ж до середньої школи, то педагогічний з'їзд вимагав такого страхіття:

«1. Українські середні школи повинні бути засновані в найближчім часі. 2. Удержувати їх треба коштом казни. 3. В першу чергу треба одкривати гімназії. 4. Середня школа повинна бути з спільною наукою. 5. Основувати всі середні школи не тільки по більших містах, але й по селах, а де населення цілком українське, українізувати й старі школи (підкреслення моє — **Автор**)...

6. Професійні школи одкриваються в міру потреби. 7. Наука української мови, історії й літератури обов'язкова в усіх школах на Україні. 8. В тих школах, де учні в більшості українці, в приготовляючій і в 1-й клясі наука зовсім українська, а в інших клясах тільки виклад мови й предметів українознавства, але по двох роках у всіх тих школах наука зовсім українська. 9. При українських гімназіях творяться російські паралельки там, де того вимагає значна меншість руських. 10. Там, де покажеться значна меншість українських дітей, забезпечується виклад української мови».

(Резолюції Педагогічного З'їзду в Києві 5-го квітня 1917 року).

І от проти такої «насильственной украинизации» руська демократія, руська буржуазія, руське чорносотенство й руський обиватель, скликаючи збори й з'їзди, палко обурено протестували.

І яку характерну для руської інтелігенції, яку обмаслену єлеєм чистого розуму форму надавала своїм чисто звірячим емоціям!

Наприклад, телеграма до міністра А. Мануйлова:

«Загальні збори союза комітетів батьків і педагогічних рад вітають у вашій особі першого відповідального міністра народної освіти, який скасував шкільне кріпацтво; тепер ця школа вільна на шляху розвитку й виховання майбутніх вільних громадян, вільна в своїм національним самоозначенню. А л е (!) збори гадають, що тепер середня школа повинна зберегти свій основний загаль-

норосійський характер з бажаним у ній курсом українознавства».

А от, наприклад, ще один зразок. Телеграма також, але від «Групи корінних Малоросів» (секція Югоросів, чорносотенців). «Новое Время» з 30 квітня вміщує цю телеграму під таким заголовком: «Протест проти примусової українізації школи в Малоросії»:

«У вільній російській державі, збудованій на точно додержаних правних основах, усім громадянам повинна належати воля культурно-національного самоозначення й через те тим з малоросів, які вважають себе за українців, себто за представників цілком окремого народу, повинна належати широка воля культурно-національного самоозначення, **але** тільки при умові недопущення ніяких проявів примусової українізації тих малоросів, які вважають себе руськими та при умові непорушного збереження за руською мовою значення державної мови...»

І це ж усе говорилось у той час, коли ще не було зроблено ні одного розпорядження уряду про ф а к т и ч н е заведення української мови не то що в вищих чи середніх, але й нижчих, народних школах; коли не було видано на українізацію ні одної копійки з тих мільярдів, які щороку смоктались з українського народу; коли в Києві тільки на приватно-громадські кошти закладались українські гімназії; коли уряд пальцем не кивнув, щоб хоч у якійсь мірі реалізувати свої принципіальні заяви про право українців на національно-культурне самоозначення.

6. Знамените «але» на різних підлевах

І як надзвичайно цікаво виступало раз у раз зараз же після отого нещасного, заяложеного «права національного самоозначення» оте «але»! У всіх, без виїмку, класів і течій руського громадянства! Тільки на різних партійних підлевах.

Почнемо з ч о р н о с о т е н ц я:

«Киевлянин» (12.IV.17.):

«Змагання до культурно-національного самоозначення цілком природне для кожного народу й йому не треба ставити перешкод (!), **але** це завдання безумовно здійсненне й без автономії, лише при умові утворення широкої самоуправи, яка відповідала б місцевим краєвим ознакам».

Л і б е р а л ь н и й б у р ж у а, к а д е т:

8-й всеросійський партійний з'їзд партії «народной свободы» від 10—11 мая 1917.

Кожна промова, кожний доклад починається з науково-обставлених, ліберальних заяв про «право національного самоозначення», **але** «Партія народної свободи для теперішнього моменту не вважає правильним розв'язання питання в напрямі утворення національно-територіальної автономії» (Промова П. Мілюкова, голови партії).

Замість того пропонується та сама киевлянинська широка самоуправа, яка в кадетів називається «провінціальною автономією».

Р у с ь к и й д е м о к р а т, с о ц і а л-д е м о к р а т-м е н ш о в и к:

Окружний з'їзд у Києві в перших числах мая (н. ст.). Референт, лідер партії: «Признаючи право націй на самовизначення, ми не ставимо перешкод (!) [цілком, буквально, так само, як «Киевлянин», що казав «не треба ставити перешкод»!] ніяким формам самоозначення, **але** активно піддержуємо тільки ту форму, яка не шкодить інтересам пролетаріату».

А через те, цілком одкидаючи федерацію, не погоджуючись на національно-територіальну автономію, київська окружна нарада рос. соціал-демократичної партії (меншовиків) визнає право країн на автономію, яка б забезпечувала ... к у л ь т у р н о-н а ц і о н а л ь н і домагання націй.

Але «до компетенції краєвих представницьких зібрань не належать питання, що торкаються оборони, міжнародних зносин, митових договорів, залізничних і водних шляхів, пошт і телеграфів, монети, мір і ваги, карного, цивільного, торговельного й робітничого законодавства».

І тут же не в силі стримати своєї мозговичної, теоретично-інтелігентської половини натури, конференція стає перед портретом Маркса в ортодоксальну позу й суворонатхненно заявляє:

«Рівночасно нарада вважає, що буржуазно-націоналістичні змагання, які роблять складними завдання революції, затемнюючи класову свідомість пролетаріату й загрожуючи його єдності, повинні стрічати найрішучішу одсіч з боку с.-д. робітничої партії. В єдності пролетаріату лежить запорука його сили й перемоги найвищого добра загально-людської культури. Найкращим способом боротьби з воюючим націоналізмом є протиставляння йому пролетарського інтернаціоналізму та виявлення класових протирічностей серед кожної нації». (Резолюції конференції).

Воістину, ці люди настільки були засліплені своїм «воюючим націоналізмом», своїм темним, жадним, гарчащим чуттям національного панування, що не бачили, як обіймалися з чорносотенством, як затемняли класову свідомість працюючих, як затирали протиріччя між «Киевлянином», «Речью» з одного боку та «Киевскою Мыслью» и «Рабочею Газетою» з другого.

І мало того, що вони не впускали ні на крихту свого панування, що лицемірно гвалтували проти можливості уступки, вони ще лаяли нас за те, що ми сміли хотіти свого визволення. Лаяли кожний по-своєму, вибираючи зі свого політичного лексикону ту лайку, яка кожній групі здавалась найбільш дошкульною й разом з тим агітаційною.

Чорносотенство лаяло м а з е п и н ц я м и, сепаратистами, німецькими запроданцями. Кадет-буржуа називав «в у з ь к и м и ш о в і н і с т а м и, тупими націоналістами». Демократ, особливо соціаліст, б у р ж у а з н и м и націоналістами, контрреволюціонерами й реакціонерами.

Наприклад:

«Рабочая Газета», початок мая 1917 р.:

«Тривожні вісті приходять з України. Судячи з донесень комісарів виконавчого Комітету, там дуже сильні національно-федералістичні змагання майже цілком відділитися від Росії, скликати самостійні Установчі Збори України й Новоросії. Ми самі висуваємо принцип самоозначення народів, які заселяють Росію, й домагаємось найширшого самоозначення навіть у краєвій автономії, **але** федералістичний рух на Україні має характер національної виключності, дрібно-буржуазний, реакційний характер. Коло гасла відділення України

гуртуються як радикальне крило українських націоналістів, так і багато бувших столипінців, що сподівають знайти в ньому підойму для контрреволюційної кампанії».

Отже, навіть столипінцями нас лаяно. Більше вже нікуди.

(Для повноти картини ще треба одзначити теоретичне, газетне ставлення російських есерів і большевиків до українського питання. Есери признали федерацію, а большевики навіть «право самоозначення» «вплоть до отделения».

Про есерів говорити багато не треба,— їхня природа мало чим відрізняється від природи меншовика. Але, на великий жаль і на шкоду, як тій великій соціальній справі, яку вони провадили, так і справі українського національного визволення, большевики теж не були до кінця послідовними. З дальшого перегляду подій це буде видно виразно).

7. Край сентиментальностям

Таким чином, Всеукраїнський Конгрес мав ще те значення, що поклав край сентиментальним похляскуванням «старшого брата» по плечі українства, примусив його виявити своє справжнє, реальне ставлення до нього, а тим самим примусив українство поставитись ще серйозніше, ще уважніше до організації своїх сил.

Бо ми побачили, що ніяка наша революційна, соціальна, політична й національна чистота не має ніякісінького значення в очах руських, не переконує їх і ні трішки не являється засобом досягнення наших домагань. Бо міг же Конгрес, складений з представників селянства, робітництва й трудової інтелігенції, в устах «Киевской Мысли» й «Рабочей Газеты» стати осередком буржуазного, воюючого, реакційного націоналізму й навіть притулком для столипінців, себто для тих же киевлянців, чорносотенців, себто для найлютіших ворогів українства!

Коли люди в засліпленості своїй можуть договоритись до таких диких, безглуздих абсурдів, то чим їх можна переконати?

Очевидно, тільки своєю силою.

Бо, власне, й їхнім найголовнішим аргументом було те, що ми не маємо ніякої сили, що ми — не нація, а коли й нація, то така нерозвинена, така безсила, що не варта ніяких державних форм.

Добре. Ми поминали причини нашої несили. Ми вже не посилались на те, що то ж їхній, руський царизм зробив нас нерозвиненими, малосильними, покаліченими. Ми вже не доказували, що це досить-таки цинічний аргумент з боку руської демократії,— яка так спокійно мовчала, коли руський монархізм душив нас,— посилатись на нашу недодушеність і на цій підставі одмовлять нам у засобах видужати.

Ми — не нація? Ми — не сильні? Добре. Ми покажемо не в теорії, не в резолюціях, не в посиланнях на справедливість, а в життю, в фактах його, в усіх проявах, сторонах і явищах його, що ми ще не задушені, що ми хочемо, можемо й будемо жити, що ми словом — нація й що маємо сили для того, щоб бути нацією.

Розділ VII.

Українізація війська

1. Росія — руська чи вже не руська! — 2. Інших треба кулеметів позад армії. — 3. Нація хоче жити й у війську. — 4. Перший український полк імені Богдана Хмельницького. — 5. Маленька перемога. — 6. Не силою зброї війська, а силою духу його.

1. Росія — руська чи вже не руська?

Але, знов підкреслюю: ми не збройною, не фізичною силою хотіли доводити своє право. І як це не здається на перший погляд протирічивим, а якраз на військовій справі це найкраще й виявлялося.

В питанню ж про українізацію війська ще виразніше виступило розуміння одної й другої сторони суті національної справи на Україні.

Ми, українці, хотіли жити й виявляти себе в усіх сферах і галузях життя. Ми гадали, що всі громадські, політичні й соціальні установи мусять бути для народу, а не народ для них. На Україні — народ український. Отже, для нього, як у к р а ї н с ь к о г о народу, мусять бути всі установи: уряд, адміністрація, школа, суд. А також і військо.

Це — одне. Друге,— вияв пробудженого національного чуття не міг обмежитись тою чи іншою сферою громадсько-політичного життя. В кожній сфері були українці й у кожній сфері вони хотіли, вони мусили виявляти себе, як українці, затверджувати своє «я», поширювати його, закріпляти певними нормами. Фабричні робітники, учителі, кооператори, студенти, прикащики, урядовці, всі гуртувались національно, всі домагались свою галузь діяльності українізувати, себто принатурити до об'єкта свого існування,— українського народу — й узаконити, унеобхіднити, уприродити свою «пробуджену ніжність».

Чому ж би мав бути позбавлений цього солдат? Іменно той, який найбільше приніс жертв на війні, який своїм здоров'ям і життям боронив державу, який, власне, зніс царський трон і дав волю всім класам і народам Росії? Через що саме йому не можна було виявити свого національного «я»?

І цілком натурально, що по всій дієвій і резервній російській армії українець-солдат заворушився, загомонів і став домагатись затвердження й узаконення своєї вибухлої національної свідомості в певних організаційних формах.

Руські цього не розуміли. Розглядаючи національне, а надто українське питання зовсім з іншого погляду, вони ніяк не могли збагнути, для чого ще військо вплутувати в цей «націоналізм», те військо, яке повинно бути міцним, дружним, дисциплінованим. Не ро-

зуміючи суті національного руху, не прикладаючи зусиль, щоб чесно, об'єктивно зрозуміти його, піддаючись тільки *своїм* національним імпульсам, вони й питання про організацію національних військ розв'язували по *своєму*. Проголошуючи де треба й не треба «право самоозначення націй», щедро роздаючи ті права в програмах і промовах, вони ніколи серйозно не задумувались над тим, якою має бути Росія, коли те право реалізується. І емоціонально мислили собі й далі Росію такою, якою вона була до революції,— централістичною, ні в якій мірі не розмежованою, а пануючим станом руських. Росія — є руська держава. Отже, порядкувати її долею, встановлювати той чи інший лад, боронити її кордони на фронтах, розпоряджатись арміями є справа руська й лежить в компетенції руських.

Через це, коли в війську пішов національний рух, коли нації стали домагатись організації армії по національному принципу, ні руський Уряд, ні руське громадянство ніяк не могли зрозуміти, для чого це. Вони не розуміли, що інші нації зовсім не вважали *всю* Росію вже тільки руською, що право порядкувати її долею, право й обов'язок боронити її на думку інших націй були зовсім не руською справою, а вже справою *всіх* народів, що живуть у Росії.

Недержавні, непануючі нації інакше відчували «право самоозначення». Вони не мали ніяких підстав і причин лишати його в програмі, вони зараз же, в своїй свідомості, в своїй цілій істоті, в усьому життю своєму зреалізували його. І через те для них *стара*, централістична руська Росія зникла, перестала існувати. Для них була нова *їхня* Росія, кооперація вільних, самоозначених народів. А тому не руською, але *їхньою* була справа оборони цієї *нової* Росії від німецького імперіалізму.

2. Інших треба кулеметів позад армії

Через те недержавні нації почували повне своє право втручатись у організацію військової справи. Вони бачили, що армія була вже й до революції розхитана. Революція, хоч-нехоч, побільшила розхитаність. Воля зібрань, слова, організацій ослабляюче одбилась на війську. Згага солдата скористуватись і собі здобутками революції, нового життя, його непереможна огида до крові, убийства й смерті, його втома, все це позбавляло російську армію витривалості, завзятості, сили відпорності. Революція не дозволяла вже ставити позад війська кулемети, щоб вогнем їх гнати в бій частини й не давати їм тікати. Словом, було багато факторів, розкладаючих армію, й не було таких, які б скріпляли її.

Отже, недержавні нації, знаючи, якою силою є національне чуття, а особливо тільки що пробуджене, хотіли ним зміцнити армію. Вони хотіли поставити за нею інші кулемети, які б вогнем *любові* до своєї землі, до своєї нації стримували вояків на позиціях. Не казенний ура-патріотизм, не абстрактний, холодний і чужий для недержавних націй патріотизм, а патріотизм *своєї* землі, своєї нації, на думку непануючих націй, міг здержати солдата на фронті. Солдатові треба було якомога конкретніше, реальніше представити необхідність оборони. Його треба було запалити життєвою, наочною любов'ю. А для цього треба було розділити всю армію по національностях і кожну національну армію поставити на її землі, по можності ближче до рідних кожному солдатові околиць. Тут він реально бачив би необхідність не пускати ворога на *його* землю, до його близьких і дорогих йому людей і предметів.

Це була головна причина домагання недержавних націй реорганізації армії по національному принципу.

І хто знає, як би повернулась уся історія Росії, коли б цьому факторові дано було силу.

Але ні руський Уряд, ні руське громадянство й слухати не хотіли про це. Вони мали дужчий, кращий фактор — Керенського. Вони гадали, вони пренаївно вірили, що цей істерично-красномовний, невтомний на балаканину чоловік може запалити стомлену, розхитану армію.

Правда, коли на фронті траплялась якась дуже вже кричуща неудача й звідти віяло грізними пересторогами, перенепокоєний Уряд починав уважніше слухати недержавні нації, починав вагатись, скликати якісь наради з представників цих націй. Але, як тільки затихало на фронті, наради розпускались і знову по армії роз'їжджав тріскучий Керенський і з усієї сили дмухав у неї вогнем своєї красномовності.

Але від цього, розуміється, розпалявся тільки сам Керенський. Нікого його промови не переконували. Не переконували вони й непануючі нації, хоч Керенський й грозився на них кулачком, особливо на українців.

3. Нація хоче жити й у війську

Нації, які хотіли жить,— хотіли жить і в армії, на фронті, в тилу, скрізь. Через те, не вважаючи на всякі перепони, перешкоди, національні організації виникали в армії, росли, єднались і обхоплювали все ширше й ширше коло національних елементів. Але чуття *пануючої нації заразило* й руські солдатські маси, й на цьому грунті стали виникати в армії непорозуміння, сутички між руськими солдатами й солдатами непануючих націй. У цих сутичках росла й скріплялась свідомість українського елементу, яка знов-таки приходила до того самого — до необхідності забезпечити українству права існування сталими нормами,— автономією Вкраїни,— до необхідності якось розмежуватися в армії.

А наслідком усього цього з'явилось непереможне, рішуче прагнення в солдатських мас організації своїх національних військових частин, не зважаючи на всякі заборони Уряду. Особливо ж воно розвинулось в українців, коли Уряд дозволив полякам формувати свої національні легіони, як в армії, так і в тилу. Одмовляючи українцям, Уряд посилався на те, що з стратегічних і технічних мотивів усяке порушення будови армії буде для неї надзвичайно шкідливим. Але порушення для поляків, висмикування польських солдатів із частин, перегруповування для них, очевидно, було й можливим і не шкодливим. Забороняючи українцям організацію національних частин у тилу, з запасних, навіть з охочих, Уряд посилався на те, що це ускладнило б і затягло

формування запасних частин, які повинні були поповнять армію. Але поляки по всій Україні формували свої легіони. Польська шляхта розставляла їх так, що, на випадок прориву фронту в Галичині, вся правобережна Україна стала б під владою цих польських військ. Польським поміщикам вільно було формувати на землі українського, експлуатованого ними народу свої національні й, справді, контрреволюційні (як вони себе потім і показали) війська, а організація українських частин могла зашкодити й усьому фронтові, й усій революції, й Росії, й самій Україні.

Звичайно, такий факт не міг викликати великого довір'я до аргументів та до щирості Уряду. І вкраїнські частини стали формуватись самі собою, без усякого дозволу, без усякого плану.

4. Перший український полк імені Богдана Хмельницького

І, Господи, як захвилювалась, як загомоніла, як замахала руками, принципами, докорами, метафізикою й революцією бідна руська «революційна» демократія! Скільки було виголошено жагучих промов на всяких зібраннях, засіданнях, мітингах з приводу «самочинного» сформування першого українського полку в Києві! Скільки резолюцій винесено з самими найреволюційнішими й разом з тим найгрізнішими словами! Подія струсила весь Київ, шугнула на Москву, ударила в Петроград, сколотила тамошні власті, завдала роботи телеграфістам, журналістам, партійним організаціям, раді міністрів.

А справа вся була в тому, що на київському етапному пункті зібралось близько 3000 запасних українців-солдатів, які постановили йти на фронт не по одиниці, а всім разом, одною групою, сформувавшись у правильний полк, який і назвали «Першим полком імені Богдана Хмельницького».

Маючи на увазі інтереси армії, фронту, всієї обори, здавалось, можна було тільки радіти з такого явища, бо за тих часів, справді, вже рідко можна було побачити, щоб солдати хотіли йти на фронт цілими полками. З фронту вони охоче йшли полками, але туди й поодиниці не можна було їх заманути.

Одначе руська демократія подивилась на факт з погляду інших інтересів. І з погляду цих інтересів вона, розуміється, була цілком послідовна. Інтереси пануючої нації вимагали рішучого опору й недопущення таких явищ. Бо суть полягала не в тому, як там піде на фронт невеличка група людей, а в принципі. Признати, допустити цю групу піти в формі української національної частини, це значило признати рівноправність української нації в такій важній справі, як оборона держави, це значило признання взагалі рівноправності українців у всіх сферах.

Це було неприпустимо. І в цьому полягала причина тої пристрасності, з якою тоді руська демократія поставилась до історії з цим полком.

Але в цьому самому ж була причина й української пристрасності.

І от, одне й те саме явище дивним способом знаходило цілком різну оцінку в одної й другої сторони.

Руська демократія,— рада робітничих депутатів, рада військових депутатів, виконавчий комітет громадських організацій, студентська рада й ін.,— вважали це небезпекою для фронту, небезпекою для революції, небезпекою для миру всередині краю, небезпекою для демократії.

Українська демократія,— Центральна Рада,— не вбачала ніякої небезпеки, а навпаки, тільки користь і фронтові, й революції, й демократії.

Руська демократія цілком щиро була переконана (бо хотіла бути переконаною), що реорганізація армії за національним принципом абсолютно неможлива з технічних умов. Військові руські спеціалісти доводили це якнайкраще і якнайщиріше.

Українська ж демократія була цілком щиро переконана (бо теж хотіла бути переконаною), що це зовсім можливо. І українські військові спеціалісти доводили це якнайкраще і найщиріше.

І через це руська демократія, визнаючи, що, дійсно, піднялась стихія, не знаходила іншого виходу, як стиснути її, не допустити, не розуміти, заборонити. І резолюція така:

«Комітет депутатів військ київської воєнної округи, розглянувши на засіданню 28—29 квітня жадання Українців-солдатів сформувати з них самостійний український полк, ставлячись у принципі (!) з повним співчуттям до піднесеного товаришами-солдатами питання про організацію українських відділів, ухвалив: ...5) З огляду на те, що доповнення армії не може терпіти найменшого задержання, признати, що зібрані в Києві солдати-Українці коло 3000 людей, як і всі групи солдатів-Українців, які могли б дальше утворитися, треба відіслати в загальнім порядку для скомплектування військових частин. 6) Звернутися до київської української Ради з проханням доложити всіх заходів схилити 3000 Українців негайно відправитися до армії в загальнім порядку».

Українська ж демократія, бачачи в цій стихії цілком нормальне явище, вважала й шкодливим і неможливим підходити до неї тільки з забороною й репресіями. І через те резолюція така:

«Що торкається 3000 солдатів, котрі випадково без усякої агітації з боку українських організацій, без відомості військових властей, зібралися в Києві й за прикладом польських легіонів добиваються сформування з них українського полку, Центральна Рада не бачить іншого виходу, як сформування з них українського полку й задоволення їх бажання відправити їх негайно на фронт яко українську військову одиницю. Інакше сей стихійний рух, незвернений у відповідне річище, може викликати непорядки позаду й на фронті й сим пошкодити справі оборони й укріплення нового ладу».

5. Маленька перемога

А стихія, не зважаючи ні на грізні, ні на милостиво-«принципіальні» резолюції руської демократії організувалася собі далі: вибрала полковника для полку, вибрала полкову раду, розділилася по ротах, словом, реалізувала собі своє непереможне прагнення свого життя, так, як вона вважала за краще.

І от під натиском цієї стихії, не маючи ні одваги та навіть і сили штиком розігнати її, вище військове руське начальство пішло на такий компроміс. Дозволити з цих 3000 виділити 500 чоловік, щоб вони були кадром для комплектування охоче-комонного українського полку.

Розуміється, це не задовольнило ні стихію, ні українську демократію. І справа на тому не стала.

Але це вже була деяка перемога, це було вирване часткове *признання*. І українська демократія зараз же зазначила в резолюції Центральної Ради: «Українська Центральна Рада з задоволенням прийняла до відома заяву вищої команди в справі формування першого українського полку, яко признання українізації армії. Стоячи на принципі українізації всього життя на Україні й признаючи українізацію війська неоддільною частиною сеї програми, У.Ц.Р. піддержує далі ухвали комітету з 15 квітня про формування запасних команд для нових українських відділів і доконечність виділення українців в українські військові відділи».

Бо, іменно, найважніше для нас було це признання. Ми готові були навіть не здійснювати його в повній мірі, ми готові були згодитись, що цілковита реалізація його д л я д а н о г о м о м е н т у є шкодлива, ми готові були ждати більш відповідного часу. І через те кінець резолюції Центральної Ради був такий:

«Формування дальших українських частин може відбуватися тільки з запасних частей поза фронтом, а не фронтових. Ті солдати, які належать до фронтових частей, а припадково опинилися б на будуче в Києві, не можуть претендувати на сформування з них окремих українських частин. Творення окремих українських частей на фронті бажане, але в теперішню хвилю це можуть вирішити вищі військові власті».

А щодо 3000, то до них спеціально було винесено таку постанову:

«Усіх товаришів українців військових У.Ц.Р. взиває, щоб в інтересах волі, демократії й української свободи сповняли військові обов'язки вірно й непохитно. А товаришів-солдатів, зібраних у Києві, взивається, щоб після виділення з них кадрів для формування першого українського охочого полку поступили згідно з зазивом».

6. Не силою війська, а силою духу його

Отже, з усього цього цілком виразно можна бачити, що не збройною, не військовою силою ми зібрались тоді виборювати свої права. Це могли б руські бачити хоча би з того, як Центральна Рада цілком щиро хотіла, щоб той полк, дійсно, виконав свої військові обов'язки й пішов на фронт, а не лишався в Києві.

Для нас свідомість і національна організація війська були під той час потрібні не як технічна, фізична, чисто військова сила, а як моральна, як ще один і сильний доказ нашої дозрілості й необхідності реалізації наших домагань.

І це саме лежало в грунті дальшої нашої акції щодо війська. Стихія росла, розросталась, обхоплювала всі фронти, вибивалася на поверхню політичного життя неорганізовано, бурхливо, розкидано. Треба було, дійсно, звести її в якесь правильне, планомірне, усвідомлене річище.

А разом з тим наочно, на факті, на імпозантній реальності показати й руській демократії, й руському Урядові, чи ми нація, чи маємо ми силу.

З цими цілями Центральна Рада й скликала на 5 мая 1917 р. перший український з'їзд представників від усіх військових організацій, товариств і просто військових частин українського складу як з фронту, так і з тилу.

І це вийшла справді імпозантна демонстрація українського руху. В маленькій залі Педагогічного Музею зібралось близько 700 представників, які приїхали з мандатами від кількох сот тисяч озброєного українського народу. Загартовані чотирьохлітнім вогнем війни, розбурхані хвилями революції, обвіяні духом пробудженої національної гордості, любові, ніжності, вони, ці представники, горіли, палали бажанням зразу, тут же здійснити свою ненависть і свою любов. Вони оперували життям людей й життям своїм усі ці чотири роки. І коли вони несли це життя на чужий їм, шкодливий їм, ненависний здебільшого олтар, то кольми паче вони готові були покласти його на олтар с в і й, своєї любові, своєї пробудженої гідності.

Це був один з кращих моментів того молодого, здорового, повного сили, завзяття, віри й чистоти періоду. Ніякі труднощі, ніякі перепони не пригнічували, а тільки здіймали дух до крику радісної боротьби. Це було трудне схождіння на гору, але з кожним кроком, з кожним зусиллям розгортались все ширші, все могутніші перспективи.

Ці 700 чоловік не всі були свідомими, освіченими, національно організованими. Вони не всі вміли говорити щирою українською мовою. Їхня душа, їхня свідомість, як і їхня мова, були покалічені царизмом. Але тим більше іменно ці горіли, тим більше і м е н н о в о н и були пройняті «шовінізмом» — як нестримано, несовісно писала «Киевская Мысль», бо вони найбільше відчували свою покаліченість і найбільше за це горіли ненавистю на тих, хто зробив їх такими. В цьому є корінь того явища, це так потім помічалось увесь час на протязі української революції, що іменно неофіти, іменно ті, які не вміли навіть говорити як слід по-українському, вони були найбільш крайніми, запальними, непримиримими «націоналістами».

Демонстрація сил знов зробила враження. Як під час Всеукраїнського Конгресу, так і тепер, руське громадянство занепокоїлось, захвилювалось, насторожилось. Газети знов почали дзвякати в кишені монетами,— «правом самоозначення», робити приємні, принципіально-готові на все міни, фамільярно брати українство під лікоть і по-товариськи радити йому пам'ятать про революцію, про великі завдання на фронті, про демократію. Але одночасно, тут же, не здіймаючи рук з-під ліктя, пускали в публіку провокаційні чуточки, уваги, спостереження, які робили як серед руських, так і серед українців відповідне враження.

Демонстрація сил не тільки в Києві, на Україні, але й у Росії, в Петрограді не пройшла непомітною. І там вона наробила заколоту.

А провокаційні шпильочки й дописи київської руської преси настільки підогріли чуття петроградської руської демократії, що вона зараз же на раді петроградських військових депутатів поставила справу українського військового з'їзду і в той же день вислала в Київ, на цей з'їзд, телеграму, в якій говорилось, що справу творення окремих національних військ буде поставлено на порішення всеросійського військового з'їзду, який відбудеться 14 червня (н. ст.). Окрема комісія при участі представників національних організацій і генерального штабу обговорює питання переформування запасних частин і утворення національного війська. Виконавчий Комітет Ради робітничих і солдатських депутатів просить український військовий з'їзд звернутися до всіх українців-солдатів з закликом стриматися від самовільних явочних починів у сій справі до скликання всеросійського з'їзду.

Ця телеграма викликала цілком природне й зрозуміле обурення всього з'їзду. Мало того, що на кожному кроці пануюча нація ставила українцям перепони, перешкоди, заборони, насмішки, образи, а ще хотіла, щоб ми самі своїми власними руками тягли себе за чуба туди, куди покаже воля пануючих. А за це манили обіцянням... поставити на обговорення питання на всеросійським з'їзді. Тільки п о с т а в и т и питання обіцяли, а як вирішиться воно, про це мудро мовчали. І знов те саме: не смійте розрішать с а м і, «самовільно» ніяких питань, навіть про своє життя, про свої болі. Ми, пануючі, ми господарі Росії, ми тільки маємо право розрішать усі питання, навіть про ваші болі.

Так, приблизно, можна б висловити зміст усіх промов учасників з'їзду. Найбільш запальною частиною з'їзду пропонувалось дати гостру, різку відповідь. Але така відповідь могла би внести серйозний заколот у ряди демократії, могла би викликати багато зайвих і тяжких непорозумінь. І з'їзд обмежився короткою телеграмою, в якій говорилось, що Українська Центральна Рада й військовий З'їзд висилають до Петрограда до Уряду й до Ради Робітничих та Солдатських Депутатів депутацію з ухвалами Ц. Ради й Військ. З'їзду в цій справі. Від результатів переговорів сеї депутації з Петроградом буде залежати спосіб і порядок формування українських частин.

Отже: не саме формування, а тільки спосіб і порядок. Коли Петроград згодиться з п р и н ц и п о м, то здійснення його, спосіб і порядок буде обговорено разом. Коли не згодиться, то спосіб і порядок будуть такі, які покажуть обставини. Але саме формування мусить бути й буде.

І яко вислів цеї волі з'їзд постановив:

«З огляду на те, що в військах, стомлених за три роки війни, зменшилася бойова енергія й дисципліна, а справі оборони грозить небезпека,— український військовий з'їзд визнав необхідним якнайшвидше розпочати боротьбу з таким упадком духовної й реальної сили армії. Для зміцнення військових частей в одну цілість потрібна негайна націоналізація української армії; всі офіцери й солдати повинні виділитися в окремі части. На фронті виділення відбувається ступнево; а що торкається флоту на Балтійському морі, то треба комплектувати деякі кораблі з українських команд. У чорноморському флоті, який складається переважно з українців, дальше доповнювання переводити виключно з українців. Для практичного переведення сих принципів треба утворити військовий генеральний комітет, що працював би в контакті з російським генеральним штабом»*.

Так само з'їзд ухвалив, підтвердив і скріпив усі інші позиції, на яких стояла українська демократія в лиці Центральної Ради. Він надав їм ще більш реальної, тілесної сили й ще дужче підкреслив назрілість домагань українства, його силу, його дозрілість до цих домагань.

Тепер українська демократія могла їх рішуче й категорично виставити перед руською демократією й вимагати не принципіальної, а точної, виразної відповіді.

З цією метою й було вислано до Петрограда першу українську делегацію.

Розділ VIII.

Українська Центральна Рада ставить виразні вимоги Російському Тимчасовому правительству й руській демократії

1. Революція потребує миру. — 2. «Аудієнція» в руської демократії. — 3. Від Пілата до Каіафи. — 4. Що ховалося під професорською мантією Каіафи!

1. Революція потребує миру

Тим часом загально-російська революція, перейшовши стадію святочних днів, розгорталась все ширше та ширше, проймала все глибше соціально-політичні відносини, в'їдалася в соціальні тріщини, розмивала їх і робила цілими проваллями.

Революція — переворот, зміна, визволення. Так думав кожний. Кожний клас, група, стан, професія, кожна окрема людина сподівалися від неї увільнення від тих лих, які зазнавала раніше в своєму станові.

Праця, як примус, як невільне, тяжке, безнадійне витрачання сил, праця, як довічна

* Персональний склад Військового Генерального Комітету був такий: від У.Ц.Ради — заступник голови Ц. Ради **В. Винниченко**, від фронту й тилу: військовий лікар **І. Луценко**, військовий урядовець **С. Петлюра**, полковник **Павленко**, авіатор **Полозов**, матрос **Письменний**, генерал **Іванов**, військовий урядовець **Горемика**, поручик **Чернявський**, рядовий **Ровинський**, прапорщик **Певний**, полковник **Капкан**, підпоручик **Міхновський**, прапорщик **Селецький**, рядовий **Граждан**, підполковник **Поплавко**, прапорщик **Потішко**.

каторга за невідоме злочинство, як перепона до радостей життя, до веселої гри сил і розвитку,— т а к а праця була прокляттям, найбільшою неволею. І цілком природно, що пролетаріат, отой без вини каторжник прийняв революцію не тільки як знищення царизму, але й як визвольницю від свого соціального поневолення, від каторги примусової винищуючої праці.

Звідси походить та «нестриманість і непоміркованість»,— як казала буржуазна преса,— вимог робітництва в сфері робітничого законодавства, в підвищенню заробітної платні, в зменшенні годин робочого дня, що такою широкою хвилею розлилася по всій Росії. Вважаючи поділ на класи явищем цілком нормальним, природним, незмінним ніколи й законним, клас непрацюючих дивився на домагання класу працюючих, як на порушення норм і законів природи та людського громадянства. Не зазнавши самі того тягаря, тої безпросвітності вічної, невилазної праці, вони, ці вічно безробітні, вічно гулящі люди, злісно сміялись з «зажерливості» працюючих, з їхньої «жадності» до найбільшої, непомірної платні, з їхнього бажання робити якомога менше, словом з їхнього, як здавалось гулящим людям, смішного, егоїстичного, невірного й шкодливого розуміння революції й свободи.

Розуміється, вони мали деяку рацію, говорячи про шкоду для всього господарства держави від такої зміни відносин. Розуміється, продукційність краю зменшувалась, розвиток продукційних сил гальмувався, сама машина працювала зовсім уже безладно, стихійно.

Але запобігти цій шкоді можна було зовсім не злісним сміхом, не упертим обстоюванням своїх класових позицій.

Так само селянство. Революція — свобода. Але свобода й визволення не тільки від губернаторів, справників, стражників, але й від вікової, підтримуваної отими губернаторами й стражниками залежності від гулящих, вічносвяткуючих людей, від увільнення від праці на них, під поневолення земельним голодом!

А звідси знов той самий «егоїзм, зажерливість, жадність, нетерплячка». Прогнавши стражників і губернаторів, селяни не могли зрозуміти, чому мають лишатися незачепно ті, ради яких існували ті стражники,— поміщики. І, будучи послідовними, вони самі, «самочинно»,— як тоді говорилось,— зміняли відносини, проводили революцію до логічних і консеквентних висновків: одбирали в гулящих людей землю, яку ті ніколи своїми руками не обробляли, й передавали тим, які все життя робили на ній.

А це, розуміється, також не сприяло планомірності й продуктивності народного господарства. Бо проводилось це без системи, без ощадності, без будь-яких загальних перспектив.

Але й тут не гвалтом гулящих, не відозвами Уряду, не одсиланням до Установчих Зборів треба було залагоджувати справу.

Але головним, загальним усіх (крім невеличкої групи громадянства) гнітючим лихом була війна. Це була спадщина царизму, яка не давала нікому як слід користуватися здобутками революції, яка нищила й далі сили народу, яка вимагала жертв, яка робила саме знищення монархії неповним, немов недоцільним.

Розуміється, ті класи й групи, для яких війна й раніше була корисна, яка збагачувала їх, яка дозволяла їм міцно зберігати пануюче становище, для тих війна була й бажана, й просто необхідна, як противага революції, як одвернення руйнуючої й творчої сили визволення в безпечний для них бік.

Але для працюючих, для тих, для кого війна була тільки шкодливою, які дивилися на неї, як на тяжку спадщину царизму, як на справу пануючих, ворожих їм класів, ті, натурально, хотіли якомога швидше позбутися цієї спадщини, ліквідувати її й увільнити себе від цієї страшної язви.

І на цьому грунті, головним чином, все дужче й дужче розросталася боротьба між тими, хто справді хотів змінити соціальні й політичні відносини на користь поневолених і тими, хто хотів зберегти їх з такою зміною, щоб вона була на користь пануючим.

Представницею першої течії була Рада Робітничих і Солдатських Депутатів, представником другої — Тимчасовий Російський Уряд.

Боротьба ця, зрештою привела до деякої перемоги: попередній, чисто буржуазний уряд, було змінено на коаліційний з участю поміркованих соціалістів як соціал-демократів, так і соціалістів-революціонерів. У програмі війни було одкинуто всякі анексіоністичні наміри, але так само й наміри сепаратного миру.

Але в одкиненню сепаратного миру й виявилась несміливість, непослідовність і недалекозорість тодішніх керівників Ради Робітничих та Солдатських Депутатів. Це була уступка пануючим класам, «соглашательство», недовір'я до сили революційних класів, страх перед імперіалістичною Антантою, словом усе те, що корінилося в суті самої політики меншовиків і есерів.

Але така політика, як і в інших питаннях, так і в питанню миру заспокоєння в широкі маси не внесла, бо під гаслом оборони й миру «без анексій і контрибуцій» тяглася й далі та сама війна, проводилось далі нищення краю, людей і революції.

Єдиною послідовною, непримиримою течією як в усій соціальній політиці, так і в справі найшвидшого миру була партія соціал-демократів — большевиков. Мир за всяку ціну; мир хоч би й сепаратний; мир, кінець війні й закріплення, поширення й поглиблення революції всередині. Такі були лозунги большевиків. І ці лозунги знаходили в масах найбільше співчуття, не вважаючи на те, що слова «сепаратний мир» здавались тоді страшними, нечесними, зрадницькими.

Але большевики в Уряд не вступили. І це не віщувало спокійного існування коаліції. Недурно «Новое Время» писало: «Росія або скине соціал-демократичний Уряд або схилить голову перед будівничими її щастя. Але й в одним і в другім випадку буде принаймні знати, кого звеличує чи кого змітає; а тайна диктатура соціал-революційних організацій, прикритих позбавленим власті правительством на показ, дає широке поле для всяких соціально-політичних експериментів з боку невідповідальної безіменної влади та загрожує країні небезпекою. Свідомість її все ширіться й між населенням, і в армії на фронті й викликає різкий протест проти безіменної Ради, що тяжить над Прави-

тельством. Утворення соціал-демократичної «семибоярщини» викликало вже демонстрації в багатьох частях армії й може спричинитися до кривавих розрухів і повороту реакції».

Тоді навіть реакційні, чорносотенні «Новое Время» й «Киевлянин» любили лякать поворотом бажаної їм реакції. Але ця газета мала рацію: влада, дійсно, була в руках не Уряду, а Ради, бо Рада спиралась на озброєні, військові частини, на революційний, рішучий пролетаріат, а Правительство тільки на підтримку цієї ж самої Ради та й то з умовою: «остільки — оскільки». Це була магічна формула тодішнього часу, від якої бідне Тимчасове Правительство вічно почувало себе як сорока на тину.

І покою, творчої праці, розумного, продуктивного використовування революції, не вважаючи ні на коаліцію, ні на «остільки — оскільки»,— не було. Та й не могло бути, поки всі сили держави йшли на війну, поки маси не мали спочинку, поки почувалась нестача продуктів життя, поки скрізь були лазарети, поранені, поки не припинялась одправка на фронт, на побоїще нові і нові тисячі молодих, здорових, найбільш корисних людей. І не могли мати ні симпатій, ні піддержки в масах ті течії, які хоч би з найщирішим запалом, стояли за це продовження цього побоїща.

Але ні Тимчасове Правительство, ні оборончеські демократичні течії цього не розуміли й уперто старались промовами, резолюціями, відозвами здмухнути гору втоми, апатії, невдоволення, яка все більш і більш насувалась і на армію й на народ. А разом з горою здмухнути й своїх противників.

А від цього Петроград дні й ночі колотився в зібраннях, мітингах, засіданнях, демонстраціях, маніфестаціях. Резолюції виносились сотнями й тими резолюціями кидалось у бідний гарнізон, щоб розворушить його й випровадить на фронт. Колишні політичні спекулянти й шарлатани нашвидку переодягались під революціонерів, республіканців і, вимахуючи перед носом бідного солдата червоним прапором, кричучи й гвалтуючи, старались вигнати його з його огиди до крові, ран і смерті й погнати на фронт.

2. «Аудієнція» у руській демократії

Під такий час до Петрограда прибула делегація від Української Центральної Ради.

Для них усіх,— і для Уряду, й для революційної руської демократії,— Україна з її національним рухом була тільки зайвий нудний і тривожний клопіт. І вони зустріли делегацію без захоплення. Вони вже були трохи заспокоїлись: адже український військовий з'їзд уже відбувся, нічого особливого не трапилось, Україна не відділилась, руська влада лишилась на своєму місці, все тихо, спокійно. Крім того, вище російське військове начальство якось там уже порозумілось з українцями, вже заспокоїло їх, «принципіально» згодившись на формування трьох корпусів з українців. Отже, чого ж іще треба було цій делегації?

Я мав честь бути учасником як сеї, так і всіх останніх делегацій до Петрограда, й можу сказати, що, коли відродження нації повинно добуватися, крім усяких інших способів і пониженням, і соромом, то українська демократія й цим щедро заплатила як усій руській нації, так і її найпоступовішій демократії. І з гіркостю, з жалем мушу зазначити, що, коли руський Уряд понижував і ображав нас, то робив це хоч у ввічливій формі, а руська демократія і ввічливостю не вважала потрібним прикрить свою націоналістичну брутальну наготу. Російський Уряд принаймні зараз же прийняв делегацію, принаймні чемно мугикав, скорботно розводив руками й не лаявся революційними словами. А в руській демократії три дні ми не могли добитися «аудієнції»; три дні представництво української демократії, українського селянства, робітництва та війська, поки, нарешті, після листовних докорів, загроз і т. п., Виконавчий Комітет Ради Робітничих і Солдатських Депутатів згодився нас вислухати.

Але тільки й того, що вислухати. На вирішення ж наших конкретних домагань вони нас одіслали до Уряду. Тут, у цьому питанню вони не боялися з ним розійтися чи посваритися, тут вони були цілком солідарні й цілком покладались на нього.

Але ми все ж таки хотіли почути думку самої руської демократії, ми повинні були, нарешті, дістати від неї точну, виразну, конкретну відповідь на наші точні, виразні й конкретні домагання.

І не дістали такої відповіді.

Один удавав дурника й дивувався, слухаючи «докладну записку» делегації. Другий, справді, був дурником і український рух, українська нація взагалі явились для нього вроді нововинайденого острову серед Петрограда. Третій і дурником не був, і не удавав дурника, а просто вважав увесь рух буржуазним, реакційним, з яким усякому демократові треба без церемоній боротись і більше нічого. Четвертий просто нічого не слухав, а хапав нас за барки й вимагав від нас солідарності, патріотизму, самопожертв. П'ятий нудився. Шостий і не нудився, й не лаявся, й за барки не хапав, і ніби все знав, і ніби навіть співчував, але так торгувався, що лучче б уже за барки хапав.

А в результаті — «принципіально» всі стояли за право самоозначення всіх націй, практично ж одсилали до Уряду,— як він вирішить, так хай і буде, вони не будуть робити перепон. Пілат умивав руки, одсилаючи до Каіафи.

3. Від Пілата до Каіафи

Пішли ми й до Каіафи-Уряду. Він призначив спеціальну комісію, яка мала з нами разом обміркувати наші домагання. Комісія складалась дивним способом якраз з представників не соціалістичної половини Уряду, а буржуазної,— голова комісії — кадет, кадети професори, кадети й октябристи експерти.

Делегація, їдучи до Петрограда, бажала насамперед з руською демократією вияснити справу, себто зі справжньою владою. Через те ми й домагались так переговорів з Радою Депутатів. Як представники д е м о к р а т і ї, ми шукали порозуміння й вияснення в д е м о к р а т і ї. І з тою метою делегація виробила «докладну записку», в якій для

руської демократії роз'яснила ситуацію, виставляла домагання українства й мотивувала їх.

Розповівши «старшому братові», як якомусь далекому чужинцеві, про характер і природу українського руху, про значення Центральної Ради, про її роль в загально-державному й українському життю, делегація, між іншим, спеціально для тих, що закидали українству реакційність і буржуазність українського руху, писала:

«А як відноситься до того, дійсно казкового пробудження 35-мільйонного народу російське громадянство там на Україні? Треба зараз же з початку сказати: відношення неглибоке, незв'язане з інтересами революційної Росії; навпаки, таке, що грозить багатьма комплікаціями для всієї справи свободи.

Причин сього багато. А головна з них це класові інтереси. Пануючі класи на Україні — не-українці. Промисловість у руках буржуазії російської, жидівської, французької; торговельну, а також велику часть аграрної буржуазії, творять поляки, росіяни й українці, що давно називають себе «русскими». Так само всі адміністраційні обов'язки в руках неукраїнців. А сфери експлуатованих — велика частина городського пролетаріату, ремісники, дрібна служба — українці.

Таким робом, у даний момент нема на Україні буржуазії, що признавала б себе українською. Є окремі особи, невеличкі групи, що прилучаються задля своїх класових інтересів до пануючих класів під економічним оглядом, але класів, повторяємо, ще нема.

Наслідком сього серед українських партій досі не було ні одної, яка не внесла до своєї програми в тій чи іншій формі ідею соціалізму. Розуміється, ці окремі особи та групи завдяки класовому нахилові скоро зіллються в одну компактну масу й заложать фундамент виразно національно-означеної української буржуазії і очевидно боротьба за панування повинна розгорітися між буржуазними сферами всіх націй на Україні.

І ось саме та перспектива боротьби й передбачення перемоги української буржуазії настроюють неукраїнські пануючі класи дуже вороже до всього українського руху».

Потім, навівши приклади націоналістичного ставлення до українства руської буржуазії й руської демократії на Україні, делегація на кінці писала:

«Невідповідальні особи, не розуміючи всього того, що тепер відбувається, немовби з якоюсь ціллю ставлять різні перешкоди організації українських мас. Українська Центральна Рада яко представницький орган, зорганізований українською демократією, досі відограваля, навіть і тепер відограє здержуючу роль, звертаючи рух у зорганізоване річище.

Але вона могла й може це робити тільки до того часу, поки така організація йде в контакті з природним розвитком народного руху. Коли з якоїсь причини вона муситиме спинити або навіть відмовитися від своєї організаційної діяльності, її знесе стихійний потік. До сього може її приневолити негативне ставлення як місцевого, так і російського громадянства зокрема. А таке негативне ставлення до українського руху запримічено не тільки на Україні, але й в центральній Росії. Коли не одверте негативне ставлення, то затушоване або просто ніяке.

Ми не можемо мовчати, а повинні попередити всю російську демократію про дуже велику небезпеку з приводу такого ставлення. Росія й без того перебуває в скрутному стані, й без того нема дисципліни в армії, нема довозу хліба в краю.

Не можна підбурювати мільйони людей, що стоять на фронті й відчувають тяжку образу своїх найблагородніших поривів, не можна доводити тих людей до того, щоб вони, занепокоєні незадоволенням ні одного з їх бажань, піддалися стихії й кинулися на Україну, як грозять вони в багатьох своїх заявах. Не можна доводити селян до погроз лишити без хліба весь край. А це роблять ті люде, що бажають відділити Київ від України*. Природно, що на це селяни відповідають: а що буде, як ми відділимося від вас? Ми беремо на себе сміливість звернути найсерйознішу увагу Тимчасового Правительства, Ради Робітничих і Солдатських Депутатів і всієї демократії на теперішній стан справи й закликуємо піти нам назустріч у здійсненню нашого тяжкого відповідального завдання — звернення української стихії на такий шлях, котрий не тільки сприяв би все ростучим національним суперечкам, а навпаки, помагав би організації сил усієї Росії. Ми закликуємо якнайуважніше прислухуватися до гомону сеї стихії. Якщо правительство й російська демократія уловлять у нім ноти, на котрі треба відповісти згодою, вони зроблять те, що ця стихія стане найвірнішим, найбільше одушевленим чинником волі Росії. Якщо ж вони не звернуть на все те уваги або навіть поставляться вороже, то ця стихія відвернеться від них. І тоді Українська Центральна Рада передасть свої завдання в руки того, хто буде такий сміливий, що візьме їх на себе.

До самого останнього часу Українська Центральна Рада була в можності здержуватися від того, щоб ставити до правительства якісь домагання, давно вже заявлені цілим рядом постанов з'їздів українського народу. Але все ростуче нерозуміння завдань і цілей української демократії з боку російського громадянства, а також його ворожість до українського руху, а з другого боку, ростуче недовір'я української демократії до російського громадянства й щораз більший напір на нас з боку сеї демократії приводить нас до твердого переконання, що одиноким правильним виходом з такого стану буде негайне задоволення домагань, котрі українська демократія в особі Української Центральної Ради представляє Тимчасовому Правительству й Раді Робітничих і Солдатських Депутатів і які ми тут коротко викладаємо:

1. Беручи під увагу однодушне домагання автономії України, виставлене українською демократією, сподіваємося, що Тимчасове Правительство висловить у тім або іншім акті принципіально своє прихильне ставлення до сього постулату.

2. Необхідність поставлення української справи на міжнародній конференції у зв'язку з долею Галичини й частей Української землі, зайнятих німцями, спонукує зараз же принципіально порішити справу участі в такій конференції представників українського на-

* Була така смішна постанова комітету об'єднаних громадських організацій м. Києва. — Автор.

роду, бо така участь вимагає негайного пороблення приготовчих практичних кроків, що торкається закордонної України.

3. Для всестороннього познайомлення правительства з настроями на Україні, з домаганнями українського населення, а також для практичної допомоги правительству в переведенню в життя різних заходів, викликаних окремішностями життя краю, необхідно заснувати при Тимчасовім Правительстві уряд окремого комісара для справ України.

4. Для об'єднання правительственних заходів у всіх губерніях з українським населенням необхідний уряд окремого комісара з крайовою радою при ньому.

5. В цілі піднесення бойової сили армії й відродження дисципліни необхідно перевести в життя виділення українців в окремі військові частини як у тилу, так, наскільки можна, й на фронті.

6. Признану Тимчасовим Правительством українізацію початкової школи необхідно розтягти й на середню та на вищі школи як щодо мови, так і предметів навчання.

7. Відповідальні посади як громадської, так і духовної адміністрації на Україні необхідно обсаджувати особами, що користуються довір'ям населення, говорять його мовою й знайомі з його побутом.

8. Для задоволення національних потреб, здавлених за старого режиму, необхідно відпустити з державної каси в завідування Центральної Ради відповідні засоби.

9. Необхідно дозволити від'їхати до Рідного Краю тим закордонним українцям, котрих виселено несправедливо з місць їх постійного побуту, а також полегшити участь полонених українців-галичан, розмістивши їх по українських губерніях.

Члени делегації Української Ради: В. Винниченко, Д. Коробенко, Письменний, Д. Ровинський, Н. Ковалевський, О. Пилькевич, А. Чернявський, С. Єфремів, І. Сніжний, Г. Одинець.»

4. Що ховалося під професорською мантією Каіафи?

Отже, ніякого страхіття ми не домагалися. Ми тільки скромно хотіли, щоб Правительство «в тому чи іншому акті висловило принципіально своє прихильне ставлення до сього постулату» — автономії України. Тільки принципіально. Тільки десь там собі хоч згадайте, що ви іменно до автономії України ставитесь «прихильно». Не заводьте її зараз, ми готові, скільки там треба ждати здійснення цього постулату; не вирішуйте навіть його тепер, не кажіть, що так і буде, заявіть тільки, що ви «прихильно ставитесь».

Але замість простої точної відповіді Уряд випустив на делегацію комісію професорів. Вони накинулись на нас і почали шарпать з усіх боків, намагаючись спихнуть нас з нашої позиції, втягти в нетрі юрисдикції, заплутать там і потім узять живими в руки.

Що таке автономія? Який розмір уявляє собі Центральна Рада цієї автономії? Які права, які обов'язки, які взаємовідносини між автономною Україною й Росією? Чи має якесь наукове поняття делегація про автономію?

Так, делегація мала поняття, але справа йшла зовсім не про це. Розмір, характер, взаємовідносини, це все вирішиться потім, на Установчих Зборах чи в другому місці. Тепер же ми хотіли тільки, щоб нам сказали, чи руський уряд ставиться прихильно до принципу автономії України, чи ні. Більш нічого делегація не уповноважена вияснять.

Ні, вони так не могли, вони конче хотіли, щоб зараз же було вирішено й розмір, і об'єм, і взаємовідносини, й територія. Навіть мапу Росії принесли, почали розглядати, виміряти.

Це все робилося, розуміється, для того, щоб показати, що в два-три засідання не можна вирішити такого значного питання. А раз його не можна вияснити, то яка ж може бути мова про автономію.

Але характерно, між іншим, що в цій комедії в кадетських професорів під час захоплення дебатами мимоволі з-під строгої наукової мантії визирнуло їхнє сите, жадне, буржуазно-класове тіло. Виміряючи територію майбутньої автономії України, вони торкнулись Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут, від одної думки, від одної уяви, що донецьке і херсонське вугілля, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювались, що забули про свою професорську мантію, про свою науку, про високі Установчі Збори, почали вимахувати руками, розхристались і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму. О, ні, в такому розмірі вони нізащо не могли признати автономії. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну, хай ще Волинь, та хай уже й Чернігівщину, це вони могли б ще признати українськими. Але Одеса з Чорним Морем, з портом, з шляхом до знаменитих Дарданелл, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? Це — Новоросія, а не Малоросія, не Україна. Там і населення в більшості не українське, то, словом, руський край. Бідні професори навіть науці своїй наплювали в лице й, як нетактовне цуценя, одшпурнули від себе ногою, коли вона підбігла до них з своєю статистикою, з посвідченням Російської Академії Наук. Яка там, к лихій годині, Академія Наук, коли однімаються Дарданелли, вугіль, залізо, сіль? Руський буржуа батька рідного одшпурнув би ногою, коли б він перешкоджав йому тримати й не пускати ці багатства.

— Та ви ж нас од Чорного Моря одрізаєте?! — з обуренням кричали вони.

Але тут уже делегація рішила вияснити професорам, що таке автономія, бо вони, очевидно, не мали про неї ніякого поняття. Автономна частина певного державного цілого не позбавляє якусь другу автономну частину (Великоросію) або все ціле (Росію) користуватись чи в своїх чи в загальнодержавних інтересах шляхами, портами, морями цієї частини. Отже, ніякого одрізання від Чорного Моря не може бути.

Розуміється, професори це знали. Але вони також знали, що автономія не дозволить їм так безпардонно, так безоглядно, централістично визискувати багатства того чи іншого краю на користь одної нації й пануючих класів її.

(Продовження у наступному номері).

Ритуальний календар

З давніх-давен господарська діяльність, поклоніння богам, духам, а також душам померлих вимагали від живих людей вести лік часу, аби повторювати всі процеси у майбутньому. Відомо, що першою одиницею виміру стала доба (день і ніч), яка, очевидно, відповідними позначками наносилась на дерево, кістку, камінь тощо. З усіх небесних світил найпомітніших змін зазнавав Місяць: час від часу він з'являвся на небі у вигляді тоненького серпа, щоб з кожним днем збільшуватись. За певну кількість діб він ставав круглим диском. Це повторювалось періодично. В зв'язку з цим виникла така одиниця виміру часу як місяць. Чотири пори року давали ще одну одиницю — рік. А всі разом вони стали основою для створення календаря трьох видів: сонячного, місячного та змішаного.

Найдавніші календарі на території нашої країни знайдено на верхньопалеолітичній стоянці в Мезині (Чернігівська область) у вигляді двох браслетів з кістки мамонта. Він складається з десяти синодичних місяців, де у трьох його зонах налічується 366 днів.

Найбільш пізнім з відомих календарів на території України є Лепесівський (Хмельницька область, Білогірський район), який належить землеробсько-скотарським племенам Черняхівської культури (II—V століття н. е.). Його знайшла М. Тиханова 1957 року, а розшифрував Б. Рибаков 1962 року. Календар нанесено на вінець вази. Поділений він на дванадцять майже однакових секцій. Кожна така секція відповідає певному місяцеві року і містить малюнок, не схожий на всі інші. Цей календар відображав господарсько-землеробську діяльність племен Черняхівської культури протягом усього річного циклу.

Дещо подібний і водночас відмінний календар знайдено 1964 року М. Ягодзинським в одному з черняхівських поховань біля с. Баглаї (Хмельницька область, Старокостянтинівський район) і передано на зберігання до археологічного кабінету Кам'янець-Подільського педінституту. Розшифрувала його автор статті.

Календар нанесено на плечики вузькогорлого глека без ручки (рис.1 і рис. 2) різноманітними штампами ще на м'яку глину. Плечики глека поділені смугами на дванадцять секцій, десять з яких мають форми нерівномірних трикутників різної величини, два з них вершинами повернуті до низу посудини, одного похилого прямокутника (рис. 3) і трапеції (рис. 4).

Прямокутник, на мою думку, відповідає грудню з найкоротшим днем у році, трапеція — червню, на який випадає найбільша довгота дня.

З правого боку секції, яка, за моїм визначенням, відповідає грудню розміщений трикутник, що нагадує «стерню» зібраного поля. Очевидно, цей малюнок вказує на відсутність у даному місяці релігійно-культових обрядів. Така ж секція, розміщена з лівого боку від похилого прямокутника, складається з трьох видів орнаменту: пунктирних ліній, соляних та човникоподібних знаків і трикутника у вигляді «стерні». Три човники спрямовані своїми носиками до шийки, два інші, навпаки, до краю плечиків посудини.

Відомо, що на кінець грудня — початок січня випадає кілька свят: зустріч нового року та проводи старого, оживання Дажбога, поклоніння Велесові, освячення води. У листопаді язичницькі свята не зафіксовані. В зв'язку з цим можна вважати першу секцію з лівого боку від похилого прямокутника з чотирма широкими й прямими смугами січнем, і порядковий рахунок місяців розпочати саме з неї проти годинникової стрілки. (рис. 5).

Виходячи з цього, секції 2, 3, 4, 10, і 11 відповідають, як уже зазначалося, «стерні», що означає відсутність свят. Коли так, то це відповідає саме таким місяцям, як лютий, березень, квітень або травень, де випадає свято проводів зими

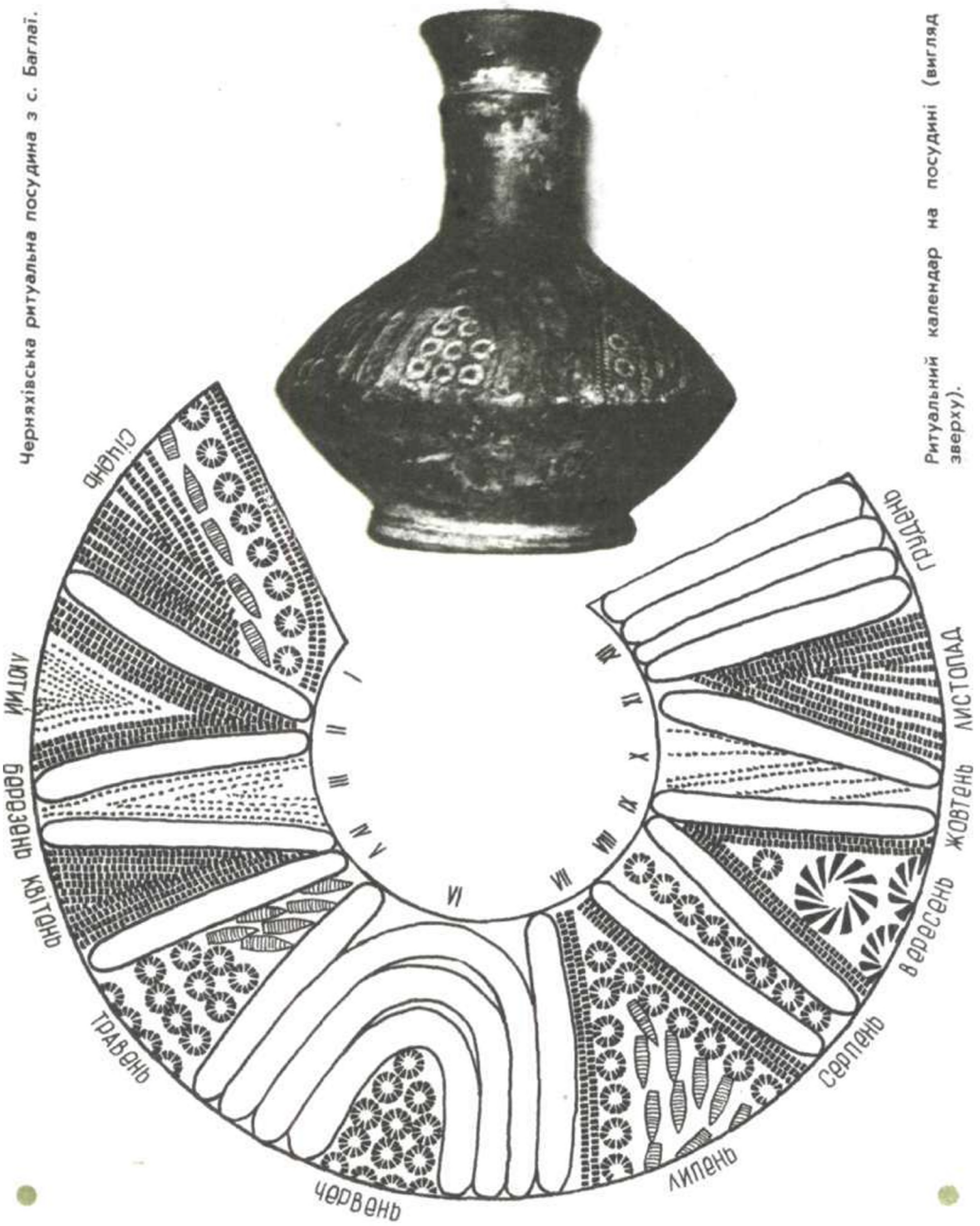

Черняхівська ритуальна посудина з с. Баглаї.

Ритуальний календар на посудині (вигляд зверху).

і зустрічі весни. Але й відомо, що воно відзначається не одночасно в усіх слов'янських народів. Отже, вважатимемо, що наш календар належить тим племенам Черняхівської культури, де проводи весни випадали на травень.

У зв'язку з цим на календарі п'ята секція, що відповідає травню, має у своєму трикутнику тринадцять малих солярних а вище — шість човникоподібних знаків. Останні своїми носиками повернуті до шийки. В образі весни у давніх слов'ян виступав бог Ярило, який будив землю від зимової сплячки. Ярилів день у різних племен міг випадати на різний час (березень, квітень, травень). Цієї пори влаштовували веселі ігрища, відомі під назвою «гаївок».

Шоста секція вказаного календаря складається з трьох широких смуг, побудованих у вигляді витягнутих напівеліпсів і розміщених один в одному. В середині останнього нанесено штампом дванадцять малих солярних знаків. Ця секція вказує на червень. Саме тут за допомогою символічних сфер у вигляді трьох еліпсів (райдуг) дуже вдало показано літнє найвище сонцестояння, що припадає на 23—24 числа місяця. Крім того, відомо, що на червень припадає язичницьке свято Купала. Цьому святу пере-

дували «русалії»— присвячені німфам полів та водоймищ.

Візерунки сьомої секції, що відповідає липню, мають своєрідне розташування. Похилі бічні сторони трикутника нанесено двома широкими пунктирними лініями. Біля них з внутрішнього боку по всій їх довжині розміщено тринадцять солярних знаків малої величини. В центрі них нанесено штампом десять човникоподібних фігур, спрямованих своїми носиками вниз до краю плечиків посудини. Відомо, що свято Перуна (головний бог східних слов'ян) за язичницьким звичаєм відмічалось кожного 20 числа вказаного місяця. Його вважали володарем блискавки та грому, що спрямовував грізну зброю проти недобрих та злих демонів-велетів, повелителів хмар та земних туманів. Слов'яни твердо вірили й були у тому переконані, що Перун своєю блискавкою розсікає хмари і звільняє сонце від них оживляє землю дощем. Язичники вважали, що він завмирає на зиму, його громові вуста стуляються, а блискавка випадає з рук. Після хрещення Русі культ Перуна перенесли на Іллю-пророка.

Восьмий сектор — серпень на нашому календарі відображено вузькою гірляндою з восьми солярних знаків малої величини. В літературі не вдалося знайти чітко виражених слідів будь-якого язичницького свята, яке б випадало на серпень. Але Б. Рибаков вказує на те, що в серпні на Україні закінчувався збір ярових культур. Виходячи з цього, можна вважати, що, очевидно, наші далекі предки також приносили відповідні дари природи одному з своїх богів і на його честь справляли пишне свято урожаю. Про що й свідчать вказані солярні знаки у секторі.

Рівнобічний трикутник дев'ятого сектора — вересня — утворено двома відокремлюючими широкими смугами. Всередині них прокладено по дві пунктирні лінії. Біля вершини трикутника стоїть малий солярний знак, нижче від нього пірамідкою розміщено три великих. На вказаний час припадає язичницьке свято Роду (родоначальник життя, дух предків, покровитель сім'ї, дому) і Рожаниць (жіноче божество, заступниці роду, сім'ї, домашнього вогнища), які ретельно відмічались предками кожен рік 8 або 9 вересня. На вересень припадає свято на честь Вогню-Сварожичу, що саме збігається з осіннім рівноденням.

Десята й одинадцята секції (жовтень, листопад) нанесені пунктирними лініями у вигляді «стерні». Як уже мовилося, в них відсутні будь-які загальні малі й великі свята. Всі були в цей час заклопотані підготовкою до зими. Старі й малі значну частину свого часу проводили біля домашнього вогнища. Чоловіча половина займалась в цей час мисливством, заготівлею палива тощо.

Дванадцята секція, як ми вже зазначали, складається з чотирьох широких й коротких смуг, що своєю формою нагадують похилий прямокутник. Тут майстер у лаконічній формі малюнка досить-таки вдало зумів показати один з дванадцяти місяців річного циклу з найкоротшим днем, який припадає на кінець року — грудень. В ніч з 23 на 24 грудня в кожному будинку (житло) запалювався вогонь на честь бога сонця, світла й вогню, сина Сварога (Сварог — бог неба й небесного вогню) — Дажбога. За уявленнями давніх людей, саме в цю пору року він починав оживати. Очевидно, це пов'язано з тим, що довгота дня поступово збільшувалась. Звідси зима в цей час починала робити поворот на весну й літо. Крім того, у вказаний час відбувались масові поминки померлих родичів. Їм, а також богам і духам, виставляли їжу для пригощання. Вказане свято відмічалось давніми слов'янами протягом дванадцяти днів, тобто з 24 грудня по 6 січня включно. В цей час вони ходили один до одного з колядою, привітаннями і т. д.

Уже йшлося про те, що перша секція складалась з трьох видів малюнків — солярних знаків, човників та «стерні». Таке розміщення символіки вказує: весь культовий ритуал відбувався у перших числах січня. Друга половина секції позначена «стернею», що, напевне, означає пустоту, або іншими словами, відсутність будь-чого. Такі ж позначення мають секції 2, 3, 4, 10 та 11.

Крім того, в першій, п'ятій і сьомій секціях посудини зображено човники. Одні з них спрямовані своїми носиками вгору, інші — вниз, тобто до краю плечиків посудини. В першій секції два човники спрямовані до низу, а три верхні — до шийки посудини, вгору. Очевидно, що три з них можуть вказувати на повернення Сонця до збільшення дня. Два інші, спрямовані донизу — це на короткий день. Можна припустити, що ці символічні човники могли в уяві давніх людей служити засобом пересування богів по небесній сфері.

Таким чином, наведений вище календар мав виключно святково-ритуальне призначення для відправлення язичницьких культів слов'янським населенням, яке проживало II—V століть н. е. в Дністровсько-Дніпровському межиріччі.

Алла ЩЕГЕЛЬСЬКА,
студентка Кам'янець-Подільського педагогічного інституту імені В. Затонського

Якщо порушені

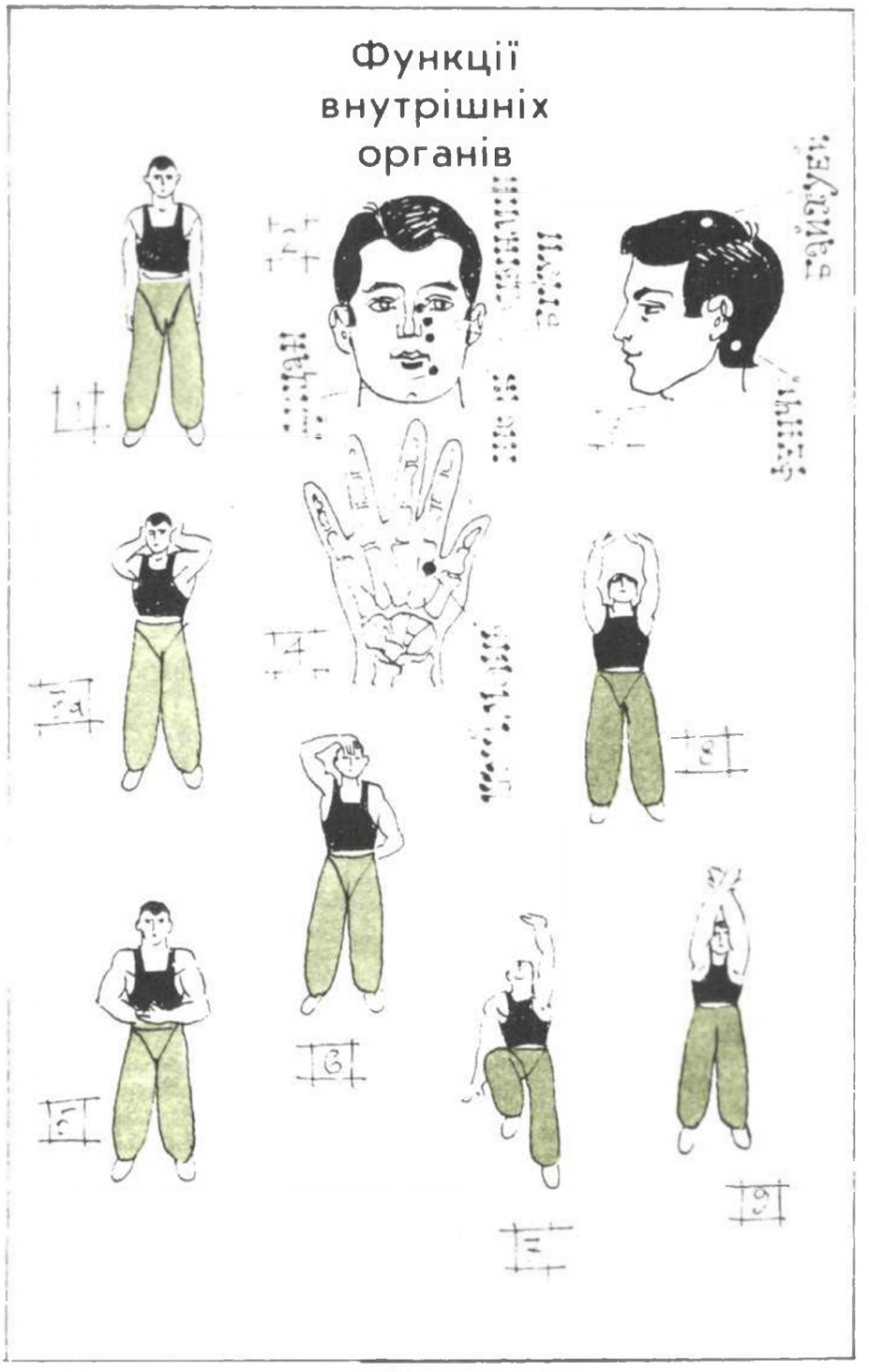

Як вважають китайські спеціалісти, виконання цих вправ поліпшує діяльність серцево-судинної системи, справляє лікувальний вплив на печінку, селезінку, легені, нирки, шлунок і кишечник.

І. Масаж обличчя і точки «шуймянь»

Вихідне положення. Стоячи, ноги нарізно, на ширині плечей (мал. 1).

Виконання. 1. Двома середніми пальцями, починаючи з точки «діцан», провести вгору по обличчю через точки «інсян», «бітун», «цзінмін» (мал. 2). Пальці продовжують рухатися вгору по чолу й досягають межі, за якою починається волосся. Потім випрямляються. Долонями треба провести згори вниз по щоках. Усі рухи повторити 8—16 разів.

2. Двома долонями провести від підборіддя вгору по обличчю до межі на лобі, за якою починається волосся, потім через точки «байхуей» досягти точки «фенчі» й опустити долоні по вухах до підборіддя. Повторити цей цикл 8—16 разів (мал. 3, 3а).

3. Долоню лівої руки міцно притиснути до верхньої частини живота. Дивитися вперед. Язик притиснути до піднебіння. Великим пальцем правої руки масажувати точку «шуймянь» на лівій руці (мал. 4). Повторити 24—36 разів.

4. Те саме, що вправа 3, тільки великим пальцем лівої руки масажувати точку «шуймянь» на правій руці. Повторити 24—36 разів.

Під час масажу обличчя долоні рук притискуються з певною силою. При масажі точки «шуймянь» рекомендується закривати очі. Думки зосереджені на масажі. Відчуття — жар на обличчі. Ломота в певних частинах руки при масажі точки «шуймянь».

Цю вправу рекомендують тим, у кого неврастенія, безсоння, запаморочення, серцебиття, порушення нормальних функцій шлунково-кишкового тракту.

ІІ. Масаж живота

Вихідне положення. Стоячи, ноги нарізно, трохи ширше плечей. Обидві руки, покладені одна на одну (долоня лівої руки на кисті правої), прикласти до верхньої частини живота (мал. 5).

Виконання. Спочатку зробити масаж верхньої частини живота по маленькому колу (8 разів). Потім виконати масаж від нижньої частини живота до грудей по великому колу (зробити 8 разів). Напрямок — за годинниковою стрілкою. І, нарешті, зробити масаж (по 8 разів) від великого кола до маленького. Напрямок — проти годинникової стрілки.

Під час масажу долоня правої руки повинна прилягати до живота. Дивитися вперед, ледь випнути живіт. Розслабитися. Стежити за диханням. При масажі, коли рука піднімається вгору по колу,— робити вдих, а коли опускається вниз,— видих.

Відчуття таке, ніби у животі тепліє.

Цю вправу роблять при порушенні функцій кишково-шлункового тракту. Вона також рекомендується тим, хто відчуває постійний біль у попереку й спині.

ІІІ. «Розчісування» волосся і повороти тулуба

Вихідне положення. Стоячи, ноги нарізно, трохи ширше плечей.

Виконання. 1. Кінець долоні правої руки (чотири пальці руки звернуто вперед) міцно притиснути до верхньої частини голови, водночас зігнути в лікті ліву руку і закласти за спину. Тильна сторона лівої руки притискується до пояса (мал. 6).

2. Долонею правої руки провести назад до потилиці. Виходить рух «розчісування». Разом з цим тулуб повертається ліворуч.

3. Кінець долоні правої руки піднімається від потилиці вгору по голові й через правий бік голови (біля місця над вухом) проводиться до лівої сторони лоба й скроні. Тулуб набирає вихідного положення. Голова повертається праворуч.

4. Повернутися у вихідне положення.

5, 6, 7, 8. Те саме, що 1, 2, 3, 4, тільки в протилежний бік. Зробити 2—4 рази в кожний бік.

Уся долоня повинна щільно прилягати до поверхні голови. Як «розчісування», так і перехід до лівої (чи правої) сторони лоба проводяться з певною силою. Долоні повинні рухатися у сповільненому темпі, причому без перерви.

Відчуття: у голові відчувається легкість, а в попереку — ломота.

Цю вправу роблять при запамороченнях, безсонні, серцебитті, а також коли рябіє в очах.

ІV. Випростування рук угору й підняття колін

Вихідне положення. Стоячи, ноги разом. Кисті рук, стиснуті в кулаки, на талії. Пальці стиснутих кулаків звернуто догори.

Виконання. 1. Вага тіла переміщується на ліву ногу. Ліва рука піднімається

долонею догори, причому пальці (великий палець окремо від інших чотирьох) повернуті в правий бік. Дивитися на тильний бік кисті руки. Права рука опускається долонею донизу. Водночас підняти праве коліно (мал. 7).

2. Повернутися у вихідне положення.

3, 4. Те саме, що 1 і 2, тільки у протилежний бік. Зробити 2—4 рази у кожен бік.

Піднімаючи коліно, зберігати пряме положення тулуба. Намагатися, щоб руки були максимально витягнутими.

По закінченні вправи ви повинні відчувати ломоту в шиї, плечах, руках, спині, попереку і ногах.

Ця вправа рекомендується тим, у кого погано працює селезінка, розладнане травлення.

V. Повороти, нахили й відхиляння тулуба назад

Вихідне положення. Стоячи, ноги нарізно. Руки, стиснуті в кулаки,— на талії.

Виконання. 1. Розціпивши кулаки, підніміть обидві руки долонями догори до вертикального положення, причому пальці (великий палець відставлений від решти) повернуті один до одного. Дивитися на тильні сторони кистей рук (мал. 8).

2. Обидві руки по боках опускаються вниз і лягають на талію великими пальцями вперед.

3. Тулуб повертається назад через лівий бік. Дивитися ліворуч назад.

4. Тулуб повертається назад через правий бік. Дивитися праворуч назад.

5. Повернутися в положення 2.

6. Тулуб нахиляється вперед.

7. Тулуб відхиляється назад.

8. Повернутись у вихідне положення.

Повторити 4—8 разів.

При поворотах тулуба ноги залишаються на місці. Нахиляючи й відхиляючи назад тулуб, ноги тримати прямими.

Відчуття. Ломота в шиї, плечах і попереку.

Ця вправа рекомендується тим, у кого негаразд з нирками, знижений загальний тонус, ламає в попереку і болить у плечах.

VI. Піднімання вгору рук і рівномірне дихання

Вихідне положення. Стоячи, ноги нарізно.

Виконання. 1. Обидві руки схрещуються в зап'ястях на рівні грудей і піднімаються вгору. У цей час підняти голову, злегка підняти п'яти. Зробити вдих (мал. 9).

2. Обидві руки опускаються по боках, схрещуються в зап'ястках перед тілом і зрештою займають вихідне положення. П'яти опускаються. Зробити видих.

Повторити 4—5 разів.

Дихати рівномірно, природно. Піднімаючи руки вгору, робити певне зусилля.

Відчуття: розслабляється тіло, вільно дихають груди.

Ця вправа рекомендується тим, у кого хворі органи дихання і травлення.

Формування організму

Наводимо етапи формування організму майбутньої дитини під час вагітності

Тижні

1-й
Запліднена яйцеклітина (зигота) починає поділятися і спускається яйцеводом в матку. На шостий-сьомий день зародкова бульбашка зростається із слизовою оболонкою матки.

2-й
Ембріон починає відділятися від зародкових оболочок, утворюються зачатки кістяка, м'язів і нервової системи.

5-й
Чітко вирізняються зачатки голови, хвоста, зяберної щілини, рук, ніг; довжина зародка — шість міліметрів.

7-й
З'являються груди й живіт, пальці, зачатки очей; довжина зародка — 12 міліметрів.

8-й
Формуються вушні раковини й обличчя, атрофуються зачатки зяберних щілин. Зародок оточує амніон (водна оболонка), він зв'язаний з плацентою, що розвивається, за допомогою пупкового канатика; довжина — 21 міліметр, маса — один грам.

9-й
Сформувалося обличчя, атрофується хвіст, плід починає нагадувати людину; довжина 30 міліметрів, маса — два грами.

Довжина і вага вказані приблизно і можуть коливатися в певних межах.

14-й
Сформувалися кінцівки разом з пальцями й нігтями.

18-й
Вагітна починає відчувати, як майбутня дитина ворушиться, чутно серцебиття. Шкіра плоду вкривається тонесенькими (пушковими) волосинками; довжина — 190 міліметрів, маса — 180 грамів.

23-й
З'являється волосся на голові; довжина — 300 міліметрів, вага — 450 грамів.

27-й
Розвиваються очі; довжина — 350 міліметрів, вага — 875 грамів.

32-й
За правильного догляду дитину, яка передчасно народилася, можна виходити; довжина — 450 міліметрів, маса — 2375 грамів.

40-й
Плід цілком сформований, шкіра змащена спеціальною рідиною, довжина волосся на голові — 25 міліметрів; довжина плоду — 500 міліметрів, вага — 3250 грамів.

Облисіння

Щоб росло волосся на облисілих місцях голови, народна медицина рекомендує:

1. Втирати в облисілі місця мазь із коріння лопуха. Для цього відвар (а краще свіжий сік) коріння змішують порівну з внутрішнім свинячим жиром (підігрівши його), заливають у горщик, щільно накривають, замазують тістом і ставлять у гарячу піч (духовку) на кілька годин.

2. Змащувати один-два рази на тиждень соком цибулі. Потім обмотати голову рушником на дві години, після чого вимити з милом.

3. Болгарська народна медицина рекомендує кожного ранку робити масаж коренів волосся, часто змочуючи пальці рук у відварі: 1,5 л оцту, 100 г коріння кропиви дводомної, 50 г коріння лопуха, по 3 столові ложки лаванди і кмину, і по 5 листочків плюща та олеандра...

4. Добре допомагає 50-процентна прополісна мазь на вершковому маслі, коли її втирати протягом місяця. Рецепт взято з румунської народної медицини.

5. Американська народна медицина рекомендує щодня втирати у шкіру голови власну сечу, яка добре відстоялася. Волосся виростає і набуває природного кольору при посивінні.

6. Допомагає при цілковитому облисінні спиртова настоянка з бруньок тополі чорної (20-процентна), коли її приймати тричі на день по 20 крапель і змазувати нею шкіру голови.

7. Мити голову з милом і втирати 20—30 г квіткового меду на одну годину, з наступним ополіскуванням голови прохолодною водою.

Михайло СЕМИВОЛОС.

м. Полтава.

МАЗІ З РЕДИСКИ

Славетний мандрівник і вчений Марко Поло привіз з Китаю її насіння до Венеції. За сто років редиска поширилася по всій південній Європі. Згодом потрапила до Голландії, а в Росію завіз її Петро І. Отже вік її «прописки» на наших городах — близько 300 років.

Якщо насіння редиски розтерти з однаковою кількістю олії, то вийде чудова маска для сухої шкіри обличчя. Накладають її свіжоприготовленою ввечері, за півгодини до сну. Коли знімають: протирають лице прохолодним молоком. Процедура нескладна, але за твердженням болгарських косметологів, дуже благодатна. Дві — три маски, накладені через день, здатні буквально відродити в'янучу шкіру.

Не гірше впливає ця суміш і на шкіру рук. Змішайте протерте насіння з однаковою кількістю здору, додайте 0,1 грама саліцилової кислоти, перемішайте ретельно й поставте в сухе, прохолодне місце. Через тиждень мазь дозріє, а далі протягом чотирьох місяців здатна заживляти рани, гоїти виразки, опіки тощо.

Анатолій ПАСТЕРНАК,
лікар.

Чистити зуби все-таки потрібно

У номері першому за 1990 рік у «Банку ідей» надрукована замітка «Чистити зуби — шкідливо». Якщо це писано цілком серйозно, то хотілося б, щоб редакція друкувала й відгуки на такі ідеї. Ось, наприклад, моя думка.

А. Кучеренко — біолог. Отож мав бачити старих коней, собак та інших тварин, які ніколи не чистили зубів, але їх не мають. А скільки беззубих людей похилого віку, котрі й у руках не тримали зубної щітки!

Мав би знати Кучеренко й про археологію. Під час розкопок, як відомо, за станом зубів, їх кількістю визначають вік людей, які жили за тисячі років до нас.

Якби ж то була порада не зловживати частим чищенням, або яким пастам чи порошкам віддавати перевагу. А то ж автор «ідеї» робить далекосяжні узагальнення.

На закінчення раджу біологу Кучеренкові піти на базар чи до церкви, розшукати жебраків (а вони справді ніколи не чистять зубів) і поглянути на них. Скільки знайде він у цих нещасних здорових зубів?

Перш, ніж підкидати такі «ідеї», слід хоч трішечки замислитися над ними.

Б. НАСТУСЕНКО,
інженер.

м. Коломия.

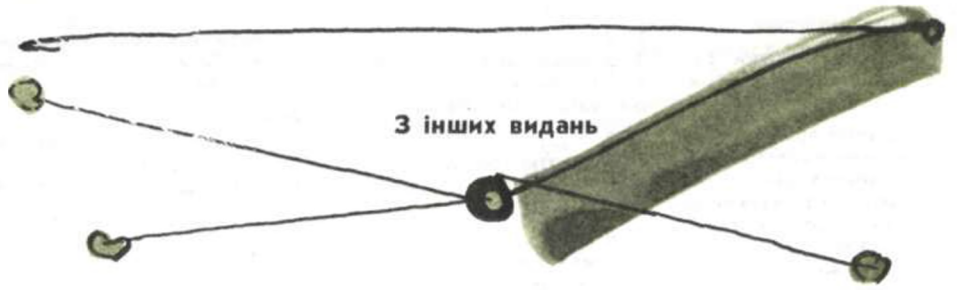

Дещо з біографії СНІДу

В генеалогії страшної хвороби віку багато загадкового. Науковці і досі не дійшли згоди про походження лиховісного вірусу — ВИЧ (вирус иммунодефицита человека). Висуваються різні гіпотези, зокрема і фантастичні, мовляв, вірус занесли на Землю інопланетяни. Є й більш обгрунтовані версії.

Почнемо з того, що існує два види вірусу. Вони ідентичні за структурою, але різняться за генетичним апаратом. Найбільшого поширення дістав ВИЧ-1, тоді як ВИЧ-2, за свідченням відомого французького вірусолога й імунолога Люка Монтаньє, виявили чотири роки тому в африканців, що лікувалися від СНІДу у Франції та Португалії. За своїми ознаками він наближається до вірусів, виявлених на території Гвінеї, Гвінеї-Бісау, Сенегалу та інших країн континенту, але попри це, вчений не вважає, що вірус-убивця походить з Африки — на його думку, для цього бракує вагомих аргументів. До того ж, якби це було так, розмірковує вчений, то спершу вірус перекинувся б до найближчої за географією Європи, а не до США, як це сталося насправді.

Югославський лікар і історик медицини Мірко Грмек вважає: головний фактор, що призвів до епідемії СНІДу — це порушення рівноваги між поширеними хворобами і тяжкими інфекційними захворюваннями, яких майже повністю позбулися завдяки успіхам медицини. За Грмеком, епідеміям нових, незнаних досі хвороб, передують їх поодинокі прояви упродовж десятиліть, ба навіть століть. Уся біда у тому, що медики просто не встигли своєчасно звернути на них увагу, вивчити і осмислити через ту ж таки їх обрідність у медичній практиці. До того ж новий вірус здатен досить довго нічим себе не виявляти в організмі людини, очікуючи більш сприятливих для себе умов. Грмек, зокрема, у своїх здогадах посилається на дослідження двох своїх колег із Бельгії, котрі вивчали причини смерті Еразма Роттердамського. Дослідники твердять, що останні місяці свого життя великий письменник і гуманіст XVI століття страждав від хвороби, що дуже скидається на синдром втрати імунного захисту.

А ось іще одна версія, теж не позбавлена наукового сенсу. Професор радіології з Пітсбурзького університету Е. Шерглас та його колеги з Бременського університету, дослідження яких висвітлювалися у британській науковій пресі, вважають, що однією з головних причин появи вірусу СНІД у США та Африці є викиди в атмосферу радіоактивних елементів під час випробувань ядерної зброї в атмосфері. Сталося мутаційне перетворення одного з рідкісних у природі вірусів під дією радіоактивного випромінювання стронцію-90, котрий у величезних кількостях викидався в атмосферу у 50—60-і роки. Вчені також спромоглися встановити, що переважна кількість стронцію-90 випала на території Північної Америки та Центральної Африки, а, як відомо, населення саме цих районів земної кулі найбільше постраждало від смертоносного вірусу. Цей елемент нагромаджується в організмі людини переважно у червоному кістковому мозку й уражує його клітини, котрі відіграють ключову роль у діяльності імунної системи.

Придивіться до цієї химери — це вірус імунодефіциту людини при дуже сильному збільшенні. Він дуже дрібний, набагато менший за бактерії, проте неймовірно підступний! Розмножується, тільки потрапивши в клітини білих кров'яних тілець людини,— основних вартових її імунної системи. Вірус руйнує їх ізсередини. Наслідки цього жахливі: людина стає беззахисною перед будь-якою інфекцією.

Вірус-убивця розповзається планетою з невмолимою швидкістю. Епідемія страшна не тільки смертями, а й тим, що призводить до тяжкої соціальної та економічної деградації суспільства.

Зупинити чуму XX віку!

Не проста це справа. І все-таки... Вчені Колумбійського просвітеріанського медичного центру в Нью-Йорку знайшли спосіб відтворювати ген так званої молекули CD4, завдяки якій вірус потрапляє в клітини білокрівців. Отже, з'явилася можливість відтворити й саму цю молекулу, щоб докладніше вивчити її структуру.

Як відомо, вірус атакує клітину білокрівця тільки в одній точці — точці кріплення молекули CD4 до клітини. З'явилася ідея створити її синтетичний імітатор — свого роду мішень для вірусу. Перегодом експериментами підтвердилося, що мішень діє успішно, примушуючи ВИЧ розпорушувати свої сили вхолосту, а справжні точки білокрівців лишалися неушкодженими. Каліфорнійська компанія «Генентех інк» виготовила препарат, що діє на цьому принципі. Він поки що експериментальний. Крім нього, є вже промисловий зразок нових ліків проти СНІДу — CD4 — його апробація триває у кількох клініках США.

Але на цьому пошуки зброї проти вірусу-вбивці не припинилися: фірма працює над створенням нового покоління цього препа-

рату — гібриду CD4 з антитілом людини, котрий допомагатиме імунній системі геть знищувати уражені вірусом клітини. Правда, в організмі хворого утворюються антитіла проти ВИЧ і природним шляхом, але вони не здатні впоратись самостійно з таким завданням. Переваги нового засобу у тому, що він затримується в організмі довше й обіцяє більший ефект. Але основним лікарським препаратом проти СНІДу все ще залишається азидотимідин. І хоча він дає сильні побічні ефекти, проте перешкоджає відтворенню лиховісного вірусу. На жаль, ефективність препарату знижується вже через півроку. Винайдено ще один, похідний від азидотимідину і менш токсичний препарат.

Немало в американських учених інших ідей і розробок. Вони не втрачають надії, деякі навіть певні, що медикаменти, спроможні перемогти ВИЧ, неодмінно з'являються у найближчі п'ять-сім років. Що ж до вакцини для масового застосування, то за їхніми прогнозами вона з'явиться не раніше другої половини 90-х років. А поки що всі зусилля науковців і громадськості треба спрямувати на профілактику СНІДу — такі перспективи на найближче майбутнє.

За матеріалами журналу «Эхо планеты».

Мозаїка планети

ВИНУВАТЕЦЬ — АБСЕНТ

Останні роки життя Ван Гога супроводились сильними нервовими нападами, галюцинаціями. Він скаржився на безсоння, часто відчував бажання з'їсти фарби, крейду, вугілля. Нарешті тяжке душевне захворювання привело великого голландського художника до самогубства (1890 р.).

Недавно група американських учених-біохіміків, очолювана професором Канзаського університету Уільфредом Арнольдом, з'ясувала причини його захворювання. На їхню думку, Ван Гог був доведений до важкого стану зловживанням абсенту та курінням, включаючи й речовини з наркотичною дією. Результати цього дослідження опубліковані в часописі Американської медичної асоціації.

Вчені уважно проаналізували листи художника і показання очевидців щодо останнього періоду його життя в південній Франції. Одержані відомості, а також низка інших матеріалів дали змогу обгрунтувати припущення: художник зловживав алкоголем та наркотиками. Сам Ван Гог признавався, що палить надто багато. Встановлено також, що у фарбах, якими він користувався, містився токсичний розчинник, котрий разом з нікотином справляв особливо сильну дію. Іще після смерті Ван Гога було доведено, що в абсенті, дуже популярному того часу у Франції, містилося багато небезпечних для людини речовин. 1922 року виробництво абсенту в країні заборонили.

Ці дані спростовують інші наукові версії щодо спадкового психічного захворювання Ван Гога.

ПРОТИ ВІДЕО!

Японські вчителі б'ють на сполох: їхні вихованці на перегляд відеофільмів витрачають більше часу, ніж на читання книжок. Це явище особливо утвердилося після того, як два роки тому міжнародний концерн «ТДК» розпочав масове виробництво недорогих 20-хвилинних касет з казками різних країн світу. В цей же спосіб, до речі, популяризуються й твори японської класичної літератури. Проте вчителі взагалі виступають проти такої форми засвоєння книжок: на їхню думку, вона негативно впливає на інтелектуальний розвиток учнів.

АДАМ І ЄВА БУЛИ ЧОРНОШКІРИМИ?

У всякому разі це випливає з праць західнонімецького антрополога професора Гюнтера Трауера, який після багаторічних досліджень дійшов висновку, що колискою людини сучасного типу була Африка. На думку вченого homo sapiens жив на Чорному континенті вже 100 тисяч років тому. В Європі на цей час ще не закінчився процес формування неандертальця. Людина сучасного виду з'явилася на європейському материку близько 30 тисяч років тому, тобто на 70 тисяч років пізніше, ніж в Африці. Найдавніші рештки homo sapiens знайдено в Ефіопії. Отже, саме там мав би знаходитись біблійний рай, в якому чорна Єва спокусила яблуком чорного Адама.

ПІДВОДНИЙ ГОТЕЛЬ

Перший у світі підводний готель відкрито в американському штаті Флоріда, у приміщенні колишньої підводної лабораторії, спорудженої ще 1971 року поблизу океанічного узбережжя. Ціна за номер — від 99 до 294 доларів. Дістатися до готелю можна тільки в купальному костюмі й за допомогою аквалангу, адже вхід до приміщення знаходиться на глибині трьох метрів.

Мозаїка планети

«Сміхофразотрон»

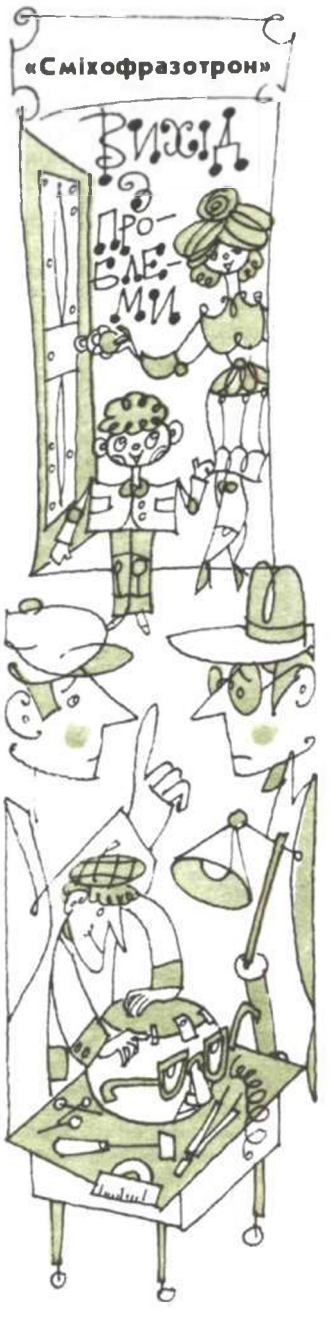

Члени комісії підійшли до дверей квартири.

На табличці прочитали «В. М. Клочко. Інженер».

Двері відчинила трохи дивна жінка. Вона, ще не знаючи, що за гості прийшли, вже радо всміхалася.

— Це квартира Клочка?

— Добрий день. Так, це його квартира. Він і дружина вдома, син у школі. Вадим Михайлович сьогодні вихідний, його дружина йде на другу зміну. Прошу, заходьте.

Члени комісії пройшли у вітальню. Тут зустріла їх ще одна жінка.

— А що я казала? — злорадно прошепотіла Аліса Петрівна. — В нього дві дружини. Одна з них не зареєстрована в ЗАГСі.

— Вибачте, ви дружина Клочка?

— Саме так, Павлина Василівна.

— А де ваш чоловік, посміємо запитати?

— Він у себе в кімнаті зайнятий конструюванням, просив не турбувати його.

— Гаразд. Тоді ви відповісте на наші запитання. Маємо інформацію, що інженер Клочко живе одночасно з двома жінками, а отже є двоєжонцем.

— Це неправда.

— Але факти очевидні. Хто та жінка, що відчинила нам двері?

— Робот Нюся. Мій чоловік створив її, щоб вона замінила мене на кухні, в чергах на прання, у прибиранні. Крім того, він хоче показати мені, якою має бути ідеальна дружина. Робити все, що треба, і при цьому не сваритися.

— А що тоді робите ви?

— Я вчителька. Зараз менше займаюся обтяжливими хатніми справами. Стала спокійною, не сварюся з чоловіком.

У цей час відчинились двері спальні і звідти вибіг хлопчик.

— Мамо! — гукнув він і побіг на кухню.

— Нічого не розумію,— сказав член комісії. — Та жінка, вибачте,— робот Нюся казала, що ваш син у школі.

— Мій у школі, а цей — маленьке роботеня. Чоловік сконструював його для Нюсі, щоб вона не стала злою.

— А я попрошу його зробити для мене чоловіка,— прошепотіла Аліса Петрівна.

— Скажіть, а чому ви не станете в чергу на розширення квартири?

— Ви знаєте, чоловік вважає, що йому легше створити живого робота, ніж переконати бюрократа розширити нам квартиру. Тому зараз він конструює доброзичливого робота-бюрократа, який буде гуманний і сумлінно виконуватиме свої обов'язки.

Василь БАБІЙ.

Спостереження

У нього все написано на обличчі. Але як безграмотно!

Політ думки не відбувся через туман у голові.

Композитор пішов напитися з народних джерел і втопився.

Яке життя, такі й мемуари.

Макс ПЕТРОВ.

м. Одеса.

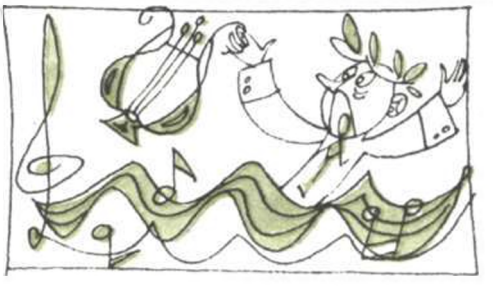

Фотонні двигуни працювали чітко. Зореліт «Спробуй, наздожени!», всевладно підкоряючи безмежжя космосу, наближався до заповітної планети «Зінуля».

Відкинувшись на спинку сидіння, Петро Щиглик з насолодою і невгамовним душевним трепетом спостерігав, як на екрані, виграючи блакитним сяйвом, більшали розміри планети «Настурції», яку він у хвилини особливого натхнення перейменував на «Зінулю».

— Ну й сенсація ж буде! — не зміг стримати задоволеного вигуку Петро. — А опісля... Це ж, напевне, і бюст в моїх рідних Терешках встановлять. Скажу, щоб на пагорбку, біля школи. А потім — зустрічі на високих рівнях. Неймовірно, але факт! От тоді Зінуля пострибає, заметушиться, щоб привернути мою увагу. Але мій зір шукатиме щось вагоміше й елегантніше. Куди їй, простому інженеру з міжпланетної лабораторії до космонавта-першовідкривача!

Мрійливо усміхаючись, Щиглик зиркнув на лічильник — до «Настурції» залишався якийсь мільйон кілометрів. Увімкнувши систему гальмування, він знову відкинувся на спинку сидіння.

Радість розпирала груди першовідкривача. Ви-скочивши з сидіння, він увімкнув радіостанцію і телекамеру. Підсилений ретранслятором міжпланетної лабораторії «Ікс-2», до Землі полинув схвильований голос космонавта:

— Усім, хто мене бачить і чує! Незабаром я відчиню люк зорельота і зроблю перші кроки по планеті, яка ще не відала пахощів цигаркового диму й одеколону. Увага! Політ успішно завер...

Голос космонавта несподівано зірвався на високій ноті. А винен в усьому оператор міжпланетної лабораторії Скобляк. Торсаючи за плечі диспетчера ретранслятора Щиглика, він сердито гримав на нього:

— Зовсім знахабнів! Мало того, що спиш в години чергування, то ще й кричиш уві сні. Скажу завідуючому, аби перевів тебе в іншу зміну або ж спровадив на Землю. Користі тут з тебе...

Петро стрепенувся, невдоволено зиркнув на Скобляка: «Такий сон зіпсував. Навряд чи завтра вдасться долетіти до «Зінулі». Когось завидки візьмуть — розбудить за хвилин п'ятнадцять до кінця зміни. Ще й завідуючому накапає... От люди!..»

Никанор ДУБИЦЬКИЙ.

Думки вголос

Переконайся, що це саме твоя доля, а тоді вже проклинай.
Не аплодував, і начальство сказало: ти навіть пальцем об палець не вдарив! З інструкції: апарат підлягає не лише змащуванню, а й чищенню.
Слуховий апарат ми вже створили, тепер справа за апаратом мислення.

Йосип ТЕПЛИЦЬКИЙ.

м. Могилів-Подільський.

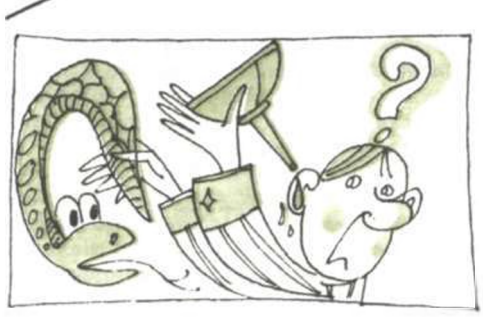

Лев

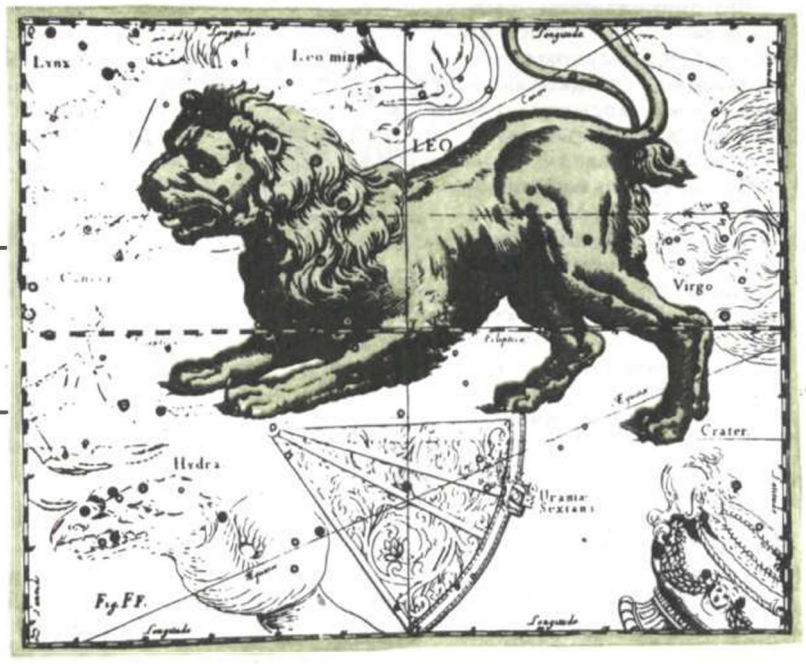

(23.VII—23.VIII)

Колись давно дельфійська провидиця Піфія відправила Геракла на службу до мікенського царя. (Мікени — стародавнє місто на острові Пелепоннес. До наших днів там збереглися стіни царського палацу). Геракл прибув до Мікен, оселився там і згодом за велінням царя здійснив 12 великих подвигів. Насамперед він мав убити Лева, що жив неподалік в горах. Величезний Лев наводив жах на всіх жителів. Геракл знайшов Лева в одній із печер (її й сьогодні показують туристам), убив і відніс до царя в Мікени. Царя охопив жах не стільки від розмірів Лева, скільки від сили Геракла. Тому він дав Гераклові наступне завдання: вбити дванадцятиголову Гідру. Цар сподівався, що Геракл загине під час поєдинку з чудовиськом. Але герой переміг і Гідру. Завдяки надзвичайній хоробрості Геракл став безсмертним. Боги вознесли його на Олімп, а потім він потрапив і на небосхил (сузір'я Геркулеса). Разом з героєм на згадку про його подвиги на небо потрапили і переможені ним Лев, Гідра та Рак.

Лев — зодіакальне сузір'я, своєю формою нагадує царя звірів, що лежить. Сузір'я розташоване на південь від Великої Ведмедиці. Весною його можна спостерігати вечорами. В ніч проти 11 листопада спостерігається метеорний потік — «метеорний дощ» Леонід. Головна зірка сузір'я Регул вважається однією з чотирьох зоряних охоронців, або царських зірок. Це зірки, що в давнину позначали: точки весняного рівнодення (Альдебаран), літнього сонцестояння (Регул), осіннього рівнодення (Антарес), зимового сонцестояння (Фомольгаут). Ці зірки поділяли шлях Сонця (екліптику), а відповідно і рік, на чотири відрізки — пори року. Таким чином, Сонце, перебуваючи поміж Регулом і Антаресом, сповіщало про літо. В наш час важко знайти землероба, який за зірками визначав би дні року. А в далекому минулому будь-який вівчар, землероб або мореплавець мав самостійно визначати час року і дня за зоряним небом.

А знаєте ви, що слово «регулювати» походить від назви зірки Регул?

Зодіакальний знак Лева перебуває під покровительством Сонця, а також — вогню. Йому сприяє золото, діамант, колір — жовтий, день — неділя. Лев — центральна фігура Зодіаку. Характер владний, натура багата. Йому нелегко: спокусливо застосувати силу, а головна його риса — доброта. Він завжди поводить себе дуже природно і це привертає до нього серця. Кожний поруч з ним може розраховувати на підтримку. Лев темпераментний, в нього великі внутрішні сили. Він здатний на подвиг. Має веселу вдачу, як би скрутно йому не було. Лев вірний товариш, щедрий, любить багатство і розкіш. Дуже доброзичливий хазяїн; полюбляє азартні ігри та спортивні змагання. Народжені під цим знаком зустрічаються у кожній професії, часто грають керівні ролі.

Жінки, народжені під цим знаком,— щедрі, імпульсивні, щирі. Не терплять сердечних ускладнень. Незважаючи на те, що вони мають багато залицяльників, надто горді, щоб не берегти свою честь. Мало цінують жіночу дружбу, віддають

перевагу товариству чоловіків. Дуже вимогливі до чоловіка, якого кохають. Не прощають зради, ніколи не йдуть на компроміс. Не беруть шлюб, поки не переконаються, що справді кохають. Це прекрасні господині вдома і чудові матері.

Олесь ДАНКО.

З гороскопу друїдів

Горіх

(21.04—30.04; 24.10—02.11)

Чарівність в його очах не є достоїнством. Він піклується про стиль, тонкі і вишукані манери, але насправді дуже несміливий. Горіхові часто властиві протиріччя, він буває капризним, агресивним, егоїстичним. Але він також гостинний, ввічливий, сміливий у задумах.

Він може бути як лояльним і вірним, так і непостійним. Ніколи не відомо, як він вчинить у тому чи іншому випадку і як з ним поводити себе.

Без усяких причин дарує і позбавляє своєї дружби та кохання. Інколи сам любить страждати, і з задоволенням примушує це робити інших. Йому обов'язково потрібно ускладнювати ситуацію. Ревнивий і привітний, Горіх не відзначається рівновагою. Якщо кохаєш його чи знаходишся з ним у дружніх стосунках, постійно наражатимешся на несподіванки. Займись ним, якщо почуваєш, що зможеш протистояти його впливові, в противному разі він цілком підкорить тебе своїй волі.

В житті вміє бути чудовим стратегом. Добре оцінює наслідки своїх намірів, здатен на підступні вчинки. Часто захоплює швидкістю дій. (Однак зустрічаються і Горіхи, які мають спокійну вдачу). Намагається, щоб його життя не було буденним. Не боїться ризику, не прагне подобатись, не визнає компромісів, не ходить торованими стежками. У Горіха буває багато друзів, а також і ворогів. Вважає, що розраховувати може тільки на себе. Піклується про збереження особистої незалежності. Інколи буває особою, яку неможливо не помітити і з якою доводиться рахуватись.

Риси народжених під знаком Горіха: рішучість, спостережливість, організаторські здібності.

Під знаком Горіха народились: Кант, Катерина II, Шекспір, Паганіні, Колумб, Достоєвський.

Редакційні зустрічі

Низький уклін вам, наші помічниці!

Спочатку — кілька цифр. З 18.115 примірників нашого журналу, що надійшли у травні цього року до кіосків «Союздруку» на Україні, 4.131 продано у Львівській області. Причому 2.800 припадає власне на Львів. Отже, й тепер: як і два чи три роки тому, індекс попиту на «Науку і суспільство» тут з-посеред усіх регіонів республіки найвищий.

Приємно мати таких уважних та доброзичливих читачів. Легко для них працювати. Але безперечно: рекордний роздрібний тираж не розійшовся б без старань найперших помічників журналу — кіоскерів, людей, які, вистоюючи за прилавком по дванадцять годин за більш ніж скромну платню, роблять усе, аби журналістська праця не пропала марно.

Зала засідань Львівського поштамту. Цього разу сюди прийшли представники майже всіх професій, пов'язаних з розповсюдженням преси: кіоскери, продавці магазинів «Філателія» і «Союздрук», інструктори з організації передплати... Відбулася предметна розмова про те, що робити, аби журнал «Наука і суспільство» і далі нарощував у місті Лева свій читацький потенціал.

Відповівши на численні запитання працівників «Союздруку», заступник головного редактора журналу В. І. Івченко познайомив учасників зустрічі з творчими планами редакції на друге півріччя. Тут же було вручено одному з кращих кіоскерів Львова, які особливо активно розповсюджують «Науку і суспільство», цінний подарунок — настінний електронно-механічний годинник «Янтар». Володарем призу стала кіоскер міського агентства «Союздрук» Марія Василівна **Цимбалюк**.

Цікаво, що вже під час зустрічі деякі кіоскери попрохали збільшити їм кількість роздрібу.

Редколегія журналу висловлює щиру подяку заступникові начальника Головної пошти Львова по «Союздруку» Є. В. **Бабунько** за організацію цієї корисної, ділової зустрічі. Низький уклін усім, хто шанує, пропагує та поширює наше видання.

Ми дякуємо також директорові Центрального лекторію обласної організації товариства «Знання» у Львові П. М. **Чепурному** за сприяння у пропаганді журналу.

У світ цікавих істин

Хто з нас не милувався кинутою на водяне плесо сонцем чи місяцем і залежно від того золотою чи срібною стежкою? Але чому цей чарівний відбиток світла виникає саме на дрібній хвилі і простягається від спостерігача, а не інакше? У допитливої людини виникає безліч запитань. Відповіді на них можна знайти у книзі Л. Асламазова та А. Варлаамова «Дивовижна фізика», котра побачила світ завдяки видавництву «Наука» АН СРСР. Тут у доступній для кожного читача формі подається фізика багатьох інших природних явищ. Хто прочитає її, той нарешті дізнається, чому, скажімо, звучить на скрипці струна або утворюються снігові перемети.

«Дивовижна фізика» — одна з багатьох книжок, що виходять щороку окремою бібліотечкою «Квант». Ось лише деякі з цих науково-популярних видань: «Наша планета — Земля» О. В. Бялка, «Бар'єри» М. Є. Левінштейна та Г. С. Сіміна, «Геометрія мас» М. Б. Балка й В. Г. Болтянського. Якщо у першій з них йдеться про утворення земних хімічних елементів і загадки клімату, то друга відкриває для читача цілий світ всемогутніх і роботящих напівпровідників та приладів, розповідає, де ті застосовуються.

Багато цікавого і корисного для школярів, студентів, вчителів і просто аматорів, у серії науково-популярних книг видавництва «Наука» «Кібернетика — необмежені можливості і можливі обмеження». Скільки у нас сказано загальних слів про персональні комп'ютери! Але, мабуть, окрім того, що ця дивинка «у них» є, а «в нас» — немає, ми ще нічого до ладу не знаємо. Так от, книга з цієї серії «Персональний комп'ютер: робоче місце професіонала» докладно розповідає, що собою уявляє це диво сучасної електронної техніки. Трохи складніша, але, гадаю, цілком зрозуміла фахівцеві брошура «Експеримент на дисплеї». З неї, крім того, як допомагають теоретикам комп'ютери, читач дізнається про перспективи створення і застосування штучного інтелекту.

Серед книг серії «Кібернетика — необмежені можливості і можливі обмеження» є, звичайно, й інші, дещо складніші, як на простого читача видання: «Теорія алгоритмів» В. А. Успенського та А. Л. Семенова, «Комп'ютер і задачі вибору», «Просте і складне у програмуванні» та інші. Але для фахівців, вчителів та студентів вони, безумовно, становлять інтерес.

Насамкінець зауважу: всі, хто бажає одержати по пошті згадану літературу, можуть звертатися за адресою: **252208 Київ-208, проспект «Правди», буд. 80а магазин № 3 «Книга-поштою» Українського об'єднання «Академкнига».**

Якщо комусь потрібно дізнатися про плани видавництва «Наука» взагалі (бо саме його книги ми розповсюджуємо) або замовити певну літературу, користуйтеся цією ж адресою.

До речі, хто живе у Дніпропетровську чи Краматорську, може придбати літературу вдома — у цих містах є магазини «Академкниги». Наводимо їх адреси: **320093, м. Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 24; 343900, м. Краматорськ, вул. Марата, 1.**

Всю подальшу інформацію про новинки «Академкниги» читачі знайдуть у журналі під традиційною рубрикою «Книги».

Леонід ГУКОВ,
директор Українського об'єднання «Академкнига».

Пам'яті товариша

Перестало битися полум'яне серце мудрої і порядної людини — Ярослава Степановича ПІДСТРИГАЧА. Академік АН УРСР, голова Західного наукового центру Академії наук України, визначний учений і громадський діяч, син хліборобського роду і невтомний хлібороб на ниві пізнання таємниць природи, талановитий популяризатор знань, подвижник у боротьбі за українське національне і духовне відродження, за розквіт рідного краю був упродовж багатьох років членом редакційної колегії журналу. Ні, не просто був, рахувався — активно діяв, працював, рухав уперед наші спільні задуми та ідеї.

Пам'ять про Я. С. Підстригача завжди буде жити серед нас.

Редколегія і редакція «Науки і суспільства»

Кросворд

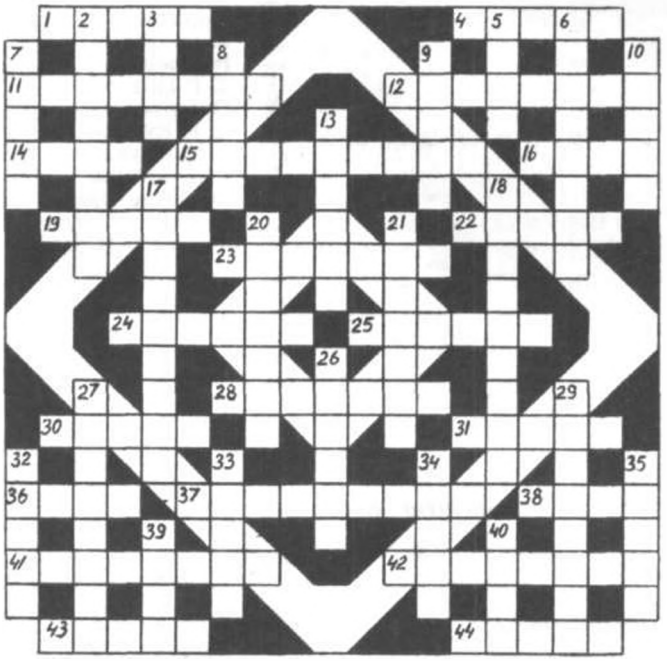

По горизонталі:

1. Вид почерку давніх греко-візантійських та слов'янських рукописів. 4. Залізо-нікелевий сплав, що використовується для виготовлення точних вимірювальних приладів. 11. Єдине місто в світі, назване на честь робітника. 12. Безпечний шлях для руху суден. 14. Коштовний камінь, мінерал класу силікатів. 15. Виконавець головної ролі в кінодилогії «Юність Петра», «На початку славетних справ». 16. Цінний харчовий продукт. 19. Уявлення про найвищу досконалість. 22. Соковитий корм для тварин. 23. Поет XIX століття, співець російської природи. 24. Традиційне місце скликання міжнародних конференцій та перебування міжнародних організацій. 25. Основний спосіб зображення характерів та розвитку дії в драмі. 28. Епічна поема Гомера. 30. Науково-популярний журнал для старшокласників. 31. Вид сценічного мистецтва. 36. Позитивний полюс джерела електричного струму. 37. Сорт яблук. 38. Відбиття звукових коливань від перешкоди. 41. Головний персонаж російського народного театру ляльок. 42. Сукупність психічних рис людини. 43. Складова частина фізичної культури. 44. Сильний вітер.

По вертикалі:

2. Спорядження космонавта. 3. Трудящий-скотар у Монголії. 5. Річка, частина Волго-Балтійського водного шляху. 6. Герметичний апарат для здійснення фізико-хімічних процесів під тиском. 7. Герой повісті М. Гоголя «Тарас Бульба». 8. Машина ударної дії. 9. Вид гравюри на металі. 10. Старовинний український чоловічий танець. 13. Майстерня митця, фотографа. 17. Організація збуту товарів на зовнішньому ринку. 18. Давньогрецький лікар, реформатор античної медицини. 20. Опера П. І. Чайковського. 21. Керівний виборний орган. 26. Військовий конвой, охорона. 27. Пристрій для автоматичної зупинки поїзда. 29. Механізм, яким знижують кутові швидкості при передачі руху від одного вала до іншого. 32. Границя між залом для глядачів і сценою. 33. П'єса А. П. Чехова, назва якої стала емблемою МХАТу. 34. Пристрій, поверхня якого поглинає, перетворює або відбиває випромінювання різних видів. 35. Марка чехословацького автомобіля. 39. Один з найбільших музеїв світу. 40. Міжнародний договір.

Відповіді на кросворд, вміщений у № 6 ц. р.

По горизонталі: 3. Геліос. 4. Нептун. 8. Марія. 9. Тетіс. 10. Аргус. 11. Гіменей. 12. Атлас. 15. Олімп. 16. Аллах. 17. Аттіс. 19. Даная. 22. Гімер. 23. Вавілон. 24. Перун. 27. Тіфон. 28. Мінос. 29. Сатурн. 30. Тритон.

По вертикалі: 1. Коран. 2. Метіс. 3. Гемера. 5. Нектар. 6. Філіпп. 7. Церера. 13. Гіганти. 14. Алкмена. 18. Сварог. 19. Діоніс. 20. Гіпнос. 21. Рушван. 25. Тіара. 26. Маіри.

Відповіді на запитання, вміщені у «Гіперболоїді» (див. стор. 26—29)

«ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ?»

1. Геодезія. 2. Кіто. 3. Цейтнот. 4. Вуглець. 5. Нікітін. 6. У Криму. 7. Цезар. 8. Авогадро. 9. Колон. 10. Чайковський.

ЛОГІЧНИЙ ПРАКТИКУМ

1. Прямокутний трикутник треба розрізати по лініях АВ і СД.

П. $\frac{1}{3}$

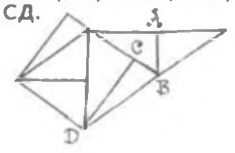

Читайте у наступному номері:

Мікроелектроніка. Вчора. Сьогодні. Завтра

Українська культура і українська державність

Самоцвіти унікального гемотерапевта

В. Винниченко. Відродження нації

«Пророк» у соціології Макс Вебер

Національна символіка України

Чи справді існували праконтиненти?

Больова чутливість і «магнітні бурі»

Соціоніка

Мистецький словничок

Шаман та його практика

Завершуємо конкурс-вікторину «Перемога»

Рік вівці. Звідки пішло? Що означає?

Під знаком зодіаку. Діва

Інформація звідусіль

Відповіді на листи читачів

На 1-ій стор. обкладинки — Джотто. Алегорія милосердя. Деталь фрески капели Скровеньї. Між 1305 і 1313 роками.

Головний редактор
Ю. Г. РОМАНЮК

Редколегія:
Б. М. ГИЧКО
(відповідальний секретар)
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
І. Д. ЛЕПША
(редактор відділу)
Ю. М. ПАХОМОВ
Я. С. ПІДСТРИГАЧ
М. В. ПОПОВИЧ
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
(редактор відділу)
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
В. С. БАНЦЕР
І. Д. ЛЕПША
О. Ю. ПОЛІЩУК
В. І. ПУСТОВОЙТ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Літературний редактор
С. В. ЯНКО

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Здано до набору 27.04.90.
Підписано до друку 11.06.90.
БФ 29083.
Формат 70×108/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 облік.-вид. арк.
Тираж 54 100 прим.
043.
Ціна 55 к.

252047, Київ-47,
проспект Перемоги, 50.
Тел. 441-88-13, 441-88-25, 441-88-09.
Адрес редакции: 252047. Киев-47,
проспект Победы, 50.

Ордена Леніна комбінат друку видавництва «Радянська Україна», 252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

Ордена Ленина комбинат печати издательства «Радянська Україна», 252047, Киев-47, проспект Победы, 50.

Ежемесячный научно-популярный журнал общества «Знание» Украинской ССР «Наука и общество» (на украинском языке), № 7 1990 г.

Издательство «Радянська Україна»

Текст набрано із застосуванням вітчизняного фотонабірного комплексу «Каскад».

Швидкість, рівновага...

Тим, хто любить швидкість,
молодим, сміливим, спритним —

Роликові ковзани!

Вони навчать вас зберігати рівновагу.

Ціна: від 4 крб. 90 коп. до 15 крб.

УКРАЇНСЬКЕ РЕСПУБЛІКАНСЬКЕ
ОБ'ЄДНАННЯ «СПОРТТОВАРИ»

УКРАЇНСЬКЕ РЕКЛАМНЕ АГЕНТСТВО

Такса — з-під шафи

Так інколи жартома кажуть про такс — собак, що мають короткі ноги, широкі й міцні груди, видовжений тулуб та довгі вуха. Їх доброзичливе — особливо до дітей — ставлення до людини дає іноді підставу вважати, що такси — цікава іграшка, пристосована лише для життя у кімнатних умовах. Деякі «кімнатні» представники цієї породи навіть набули літературної слави, як наприклад Хіна і Бром А. П. Чехова або Утіка М. С. Шагінян. Тому і сьогодні аматори нерідко тримають такс як декоративних собак, хоча такими вони по суті ніколи не були. Вивели породу для специфічного виду полювання — на норових звірів. Звідси й низенький зріст собак, короткі ноги, дуже міцні щелепи, рухливе й гнучке тіло. Навіть у назві, що походить з німецької, відбилася спеціалізація собак цієї породи — полювати на борсуків, лисиць тощо. Сміливість такс, їх вміння добре плавати дають змогу застосовувати їх в інших видах полювання.

Висота такси 22—27 сантиметрів, довжина (від кінчика носа до кінчика хвоста) — 155—170. Цих собак навіть не треба дресирувати, адже переслідуючи здобич у норах, вони керуються не командами мисливця, а діють на власний розсуд.

Гладкошерсті такси, що їх ви бачите на знімку, живуть і в Києві. Їх родовід веде початок з Німеччини. Собаки мають нагороди, здобуті не на одному полюванні. Високі якості породи зафіксовано в Республіканській книзі мисливських собак, каталогах Всеросійської, Української та інших виставок.

Чорний Мартін — це батько, поруч — його син — коричневий Арчі. Цікаво, що свого сина Мартін спочатку не визнавав, навіть тікав від нього. Згодом заговорила, мабуть, рідна кров, допоміг і лагідний, спокійний характер,— батько і син здружилися. Арчі визнає Мартіна як старшого, і завжди намагається виказати йому свою шану — на прогулянках йде на півкорпусу позаду, поступається кращим місцем удома, а якщо батько замурзався на прогулянці — вилизує його.

Кмітлива, охайна такса гармонійно вписується в інтер'єр сучасного міського житла, ніколи не заважає господарям, дуже їм віддана. В помешканні городянина вона краща від будь-якого вартівника, замків чи сигналізації. Опит, проведений серед квартирних злодіїв США, свідчить про те, що вони більш за все бояться наразитися на собаку в мешканні. Крім того, собаки поліпшують психологічний мікроклімат у сім'ї.

Вячеслав АРУТЮНОВ,
член Українського товариства мисливців і рибалок.

Фото В. МІШИНА.

Ціна 55 коп.
Індекс 74330.

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», 1990, № 7, 1—88